

Vartai į pasaulio centrą

Kalbasi filosofas dr. Krescencijus STOŠKUS, etnomuzikologė Varsa LIUTKUTĖ ir „Liaudies kultūros“ redakcijos darbuotojai Dalia RASTENIENĖ bei Dainius RAZAUSKAS.

D. RASTENIENĖ. Mūsų sumanymas pasišnekėti su masinės kultūros astovu ir pabandyti su juo pasiaiškinti masinės kultūros ir etnininkų galimas bendros veiklos sritis žlunga, kadangi kviestasis herojus, Lietuvai pažystamas iš televizijos ekranų, reklaminių klipų, dainos „Trys milijonai“ ir kitų jo veiklos rezultatų, prižadėjęs pokalbyje dalyvauti, lengvabūdžkai nesiteikė atvykti. Priežastys – nežinomas... Gaila, nes, manau, dabar jų laikai... Naivai tikėjausi pozityvių pokalbio minčių, nuomonių susikirtimų ir kito gero.

K. STOŠKUS. Kodėl jų laikai? Jų laikai tik tiek, kiek apskritai civilizacija dabar orientuoja į jaunus žmones ir į inovacijas.

D. RAZAUSKAS. Įdomus reiškinys, kurį pastebėjau jau savo jaunystėje: visi orientuoja į jaunus žmones. Taip buvo ir Tarybų Sajungoje. Viskas – jaunimui. Dabar tas pat. Bet nei tada aš jutau, nei dabar jaučiu iš to jokios naudos. Susidaro įspūdis, kad orientacija į jaunimą yra greičiau kompensacinis mechanizmas, kuriuo ideologinės arba valdžios struktūros mėgina pateisinti savo bejėgiškumą. Galima sakyti taip: gyvybė yra vaikas, o išmintis yra senis. Tokie archetipai egzistuoja visada. Jeigu senis neatstovauja išminčiai, jis apeliuoja į vaiką – va, viskas tau. Jeigu vaikas negali gyventi, tada ieškoma senio žiniuonio, kuris jo gyvybę išgelbėtų. Man regis, jaunimo kultūra yra, na, kliedesys...

K. STOŠKUS. Labai rūstus nuosprendis jaunimui...

D. RAZAUSKAS. Tai ne nuosprendis. Jaunimas vis tiek visada bus gyvas.

K. STOŠKUS. Manau, kad tai fundamentalesni dalykai. Kai rūpi pasiaiškinti, kas yra moderni civilizacija, lengviausia ją suprasti gretinant su tradicine, paprotine kultūra. Ir mūsų leidinys turi interesą modernią civilizaciją saistinti su tradicija, kuri joje yra pastebimai išsilaiküsi. Tradicinė kultūra buvo senių kultūra, joje visa žinija, elgsenos standartai, vertybės éjo per vyresniją kartą, kitokio translaviimo būdo nebuvo. Todėl kuo senesnė karta, tuo ji garbingesnė. Jaunajai kartai daug reikšmés nebeeteikiama. Destrukcija paprastai siejama su tuo, kas modifikacijų pavidalu ateina iš jaunų žmonių. Jie neša nestabilumą ir pavoju. Civilizacijai randantis, kultūra difrencijuojasi, formuoja personalizuota autorinė kūryba; individualūs gabumai ima ieškoti specialių pritaikymo sričių ir persimeta į aktyvią konkurencinę veiklą. Pradeda

iriti tradicijos, stipréja jaunesnių žmonių vaidmuo. Tas ilgas laikotarpis nuo archajinių civilizacijų pradžios maždaug iki viduramžių pabaigos, galima sakyti, buvo jau ne senių, bet subrendusių žmonių laikotarpis. Kuo labiau artėjama prie dabartinių laikų, tuo daugiau kūrybiškumo, originalumo, naujumo reikalavimai slegia jaunus žmones. Dabar ši tendencija yra pasiekusi tokį mastą (aš sutinku su Jūsų nuogastavimais), kad iškyla rimtas kultūros suvaikėjimo pavoju. I ji Huizinga atkreipė dėmesį jau prieš II pasaulinį karą. Jis šį reiškinį vadino purerilizmu, kiti vartoja infantilizmo terminą. Tai ypač būdinga masinei kultūrai, kurią sudaro didžiulis komercializuotas, prie paauglių mentaliteto pritaikytas kultūros srautas. Kodėl taip atsitiko? Kodėl orientuojamasi į paauglius, kurie kuriančioje kultūroje mažai tedalyvauja, o pinigus moka subrendusi visuomenę?

D. RAZAUSKAS. Bet moka per paauglius.

K. STOŠKUS. Bet kodėl „per“, o ne tiesiogiai tiems, kurie iš tikrujų turi turtinių interesų?

D. RAZAUSKAS. Įdomus, tik kitos temos klausimas: kam reikalingi pinigai? Žmogus juos kaupia kaupia, bet iš tikrujų nežino, kur juos dėt. Tada jis įdeda juos į kažką kita. O kas žino, ko nori, bet neturi pinigų? Jaunimas. Galbūt ne tai, kad žino, bet tiesiog nori, ir viskas.

K. STOŠKUS. Suaugusieji nori daiktų, patogumų. Jie žino, man regis, labai aiškiai, ko nori. Jie žino, ką daryt, kad verslas būtų efektyvesnis, su kuo konkuruot. Tai kodėl ne apie tų žmonių interesus sukasi komercinė kultūra? Dabar suaugusieji noriai mėgdžioja jaunimo, paauglių skonius, jų gyvenimo, aprangos, muzikos formas. Kuo tai paaškint? Visa masinė kultūra orientuota į jaunus žmones, tiksliau sakant, į jų lėkštumą, nebrandumą, naivumą, jusliškumą, rėksmingumą, lengvabūdžkumą.

V. LIUTKUTĖ. Taip. Net iš folkloro ansamblių patirties matyti, kad vyresnio amžiaus žmonės labiau mėgsta laukyti tuos ansamblius, kuriuose daug jaunimo. Būdamas prie jaunimo vyresnis žmogus jaučiasi jaunatiškesnis ir stengiasi taip atrodyti. Manau, ir kitose kultūrinėse bendruomenėse taip pat.

D. RAZAUSKAS. Jaunystė – tai energija, gyvybė.

K. STOŠKUS. Vadinas, infantilizacija yra tam tikras postcivilizacijos ar postmodernitybės masalas. Infantilizmas nėra pats kultūros jaunėjimas, bet jaunumo simuliacija, suaugusiųjų noras atrodyti nebrandžiai.

D. RAZAUSKAS. Jaunimas visada savaip dalyvavo kultūroje. Jis teikia kultūrai pliką energiją, o formos priklaušo vyresniesiems. Aš nemanyčiau, kad kada nors jaunimas kultūrai būtų buvęs niekas. Net ir tradicinėse kultūrose vaikams démesio nestigo.

K. STOŠKUS. Tradicinėje kultūroje jaunas žmogus galėjo būti naivus iki brandos ritualo. Po iniciacijų jis turėjo atrodyti subrendęs: dirbtį rimtus darbus, išlaikyti savitvarą. Jauno žmogaus idealas buvo suaugės žmogus. Ir dabar vaikas nelabai nori būt vaiku. Jis jau žaisdamas persima suaugusiųjų reikšmingumu. Bet dabar viskas apsi-verčia priešingai: iš suaugusiųjų reikalaujama, kad jie neprarastų vaikiškumo. Suaugę žmonės vis labiau nebegali nesiskaityti su paauglių ir jaunimo skoniais. Manau, kad tai yra susiję ne tik su nuolatine civilizacijos tendencija jauneti. Antras veiksny - kultūros komercionalizacija ir vai-kiškėjimas. Visi geba vaikiškai mąstyti, sunkiau subrėsti. Kuo vaikiškesnė kultūra, tuo ji plačiau prieinama, vadina si, ir pajamingesnė.

D. RAZAUSKAS. Norėčiau vieną išlygą padaryti. T. Mallery „Karaliaus Artūro“ cikle teko skaityti tokį keistą dialogą: susitiko du riteriai: klausyk, sako vienas kitam, – tau jau trisdešimt metų, tu per ilgai gyveni. Taigi retenybė, kad riteris išgyventų iki 30-ies metų. Kurie išlikdavo gyvi, galbūt tapdavo karaliais ar kokiais... ūkiškais, mažiau karingais veikėjais. Bet riterių, karių kultūra visada jauna. Tai pavyzdys. Noriu tik pasakyti, kad tam tikros kultūros sritys visada buvo jaunos. Dėl objektyvių, galų gale, priežasčių.

K. STOŠKUS. Šiuo požiūriu visose kultūrose, imkime kad ir Graikiją, Egiptą, kariai buvo ta galia, kuri suteikda vo valstybei prestižą. Bet riterio standartas buvo suaugės žmogus, o ne paauglys, ne nebrandyla.

D. RAZAUSKAS. Supratau. Kitaip sakant, 13-os metų jaunuolis jau buvo vyras, o dabar jis ir 30-ies dar vaikas.

K. STOŠKUS. Tą ir norėjau pasakyti. Mano tėtė 13-os metų émė į rankas žagrę ir aré. Jis ne tik vaidino vyra. Jis turėjo juo būti, nes reikėjo dirbtį. O dabar suaugės žmogus nori vaikiškai žaisti. Visas XX amžius giria suaugusio žmogaus vaikiškumą, spontaniškumą. Išleidžiama tik iš akių, kad jaunas žmogus paslankesnis, adaptyvesnis, labiau linkęs mėgdžioti, kaitaloti savo elgesio pavyzdžius. Civilizacijos stimulas yra skatinti inovacijas. Nuolatos jai reikia perimti madą, duoti nauja ir nauja. Jei neduodi, stumia tave iš profesinės sferos. Norint tai suprasti, gana pažvelgti į meno sferą. Ko dabar vertas menininkas, jei jis tik kartoja tai, kas žinoma? Jis turi būti visada prieky, avangarde: arba pats būti naujas, arba sakyti, kas naujausia... Šimtmečio pradžioje dar buvo galima pradėti kryptį, o pas kui jos visą gyvenimą laikytis. Pavyzdžiu, kaip kokiam nors kubistui. Amžiaus pabaigoje jau laukiamas, kad kiekvienas kūriny būtų naujoviškas. Svarbiausia pasidėrė ne tik naujumas, bet ir netikėtumas, keistumas. Yra didžiulis konkurencinis spaudimas, inovacijų slėgimas. Naujovė pati savaime tampa vertėbe. Naujoves produkuoja vis jaunes-

ni žmonės, naujovių kokybės klausimas yra eliminuoja mas. O jaunas žmogus mažai saistomas tradicijų, lengviau naujoves produkuoja. Menas vis labiau ima paklusti madai. O madai jautriausiai yra į tradiciją nejaugę žmonės. Turiu galvoje ne tik drabužių, meno madas, bet ir gyvenimo, mąstymo madas. Anksčiau buvo meno ir mokslo kryptys, dabar – meno ir mokslo mados...

D. RAZAUSKAS. Tarsi tradicija būtų vertikali ašis, o mados – horizontalios.

K. STOŠKUS. Lyg ir... Jos sukūrė savo mechanizmą ir tenkina nuolatinį modernizacijos spaudimą. Iš to išplaukia ir visos šios civilizacijos šizofrenijos ir neurastenijos.

D. RASTENIENĖ. Anot V. Kavolio, jaunystės kultas yra vienas civilizacijos krizės požymių.

K. STOŠKUS. Aš vedu ten pat. Tik gal nereikėtų skubėti įvardint tai vien kaip krizės simptomą, kadangi civilizacija – lyg jojamas arklys, jai reikia akstinų. Tarybinėje sistemoje šitas pasaulis kiek kitaip atrodė: žinodavai, kad Vakaruose galioja kitokie kriterijai, bet sunku buvo įsivaizduot, kad kasdieninę sąmonę šitaip slėgtų naujumo siekimas. Tarybinė sistema vis dėlto buvo uždėjusi tam tikrus konservatyvumo standartus.

Tais laikais skaičiau vieno Vakarų sociologo jaunimo vertybiinių orientacijų tyrinėjimus. Daugelio 14-os, 16-os metų mergaičių rūpestis buvo turėti madingos kosmetikos ir būt šiuolaikiškai. Aš savo aplinkoje nepastebėjau tokio spaudimo „būt šiuolaikiškam“, visada būt prieky.

D. RASTENIENĖ. Įdomu. Varsa irgi platino anketas. Ar jose buvo klausimų apie jaunimo orientacijas?

V. LIUTKUTĖ. Anketose buvo klausimas, kokia muzika labiausiai patinka. Į anketas atsakė įvairių folkloro ansamblų dalyviai. 30-iai proc. respondentų patinka populiaroji muzika. Antroje vietoje – folkloras, retos išimties – klasicinė muzika.

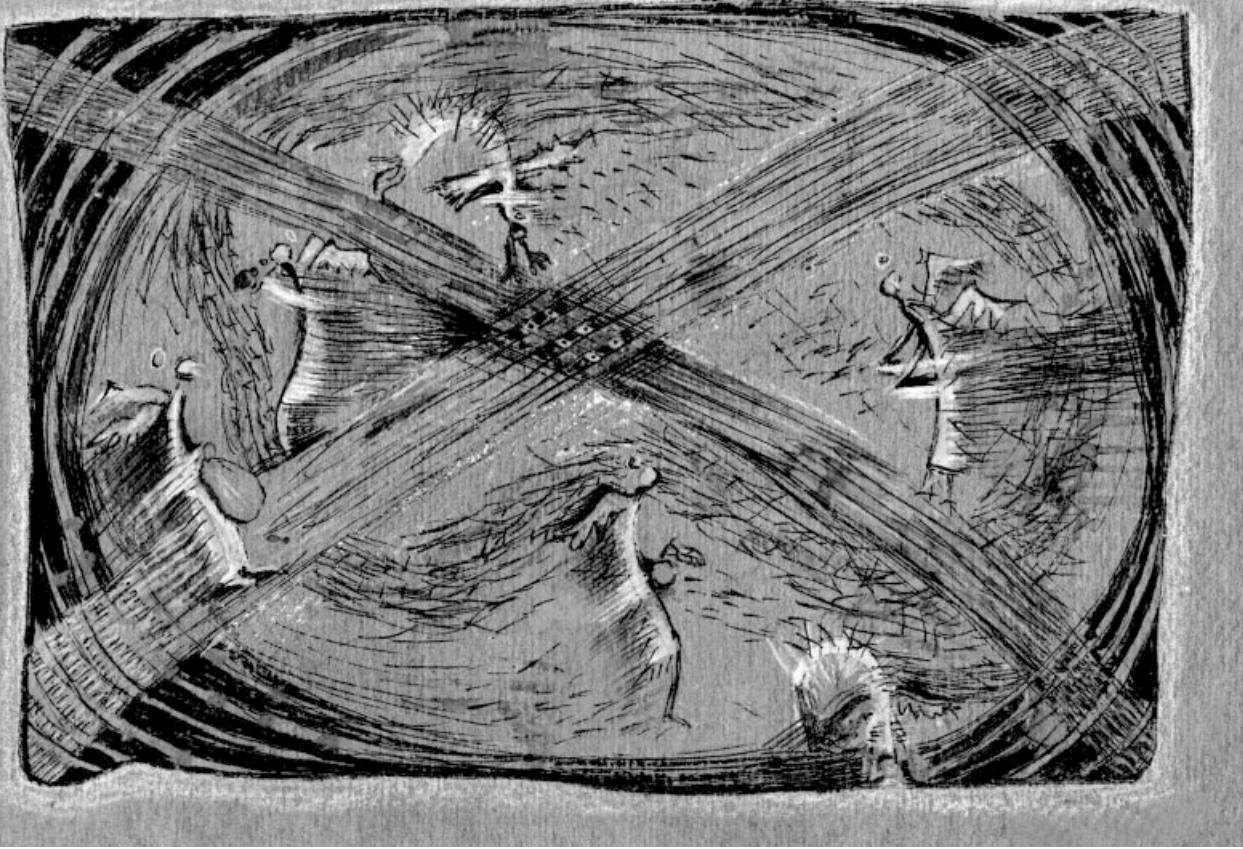
D. RASTENIENĖ. 30 proc. – dar ne tiek daug.

V. LIUTKUTĖ. Bet tai buvo folkloristai!

D. RASTENIENĖ. Ir man patinka talentingai atliekamas ir perdirbtas postfolkloras. Mano adoracijos objekto – latvių ansamblio „Ilgi“ ir Ilgos Reizniecės – dar niekas nenukonkuravo.

V. LIUTKUTĖ. Mes turim R. Veličkos grupę „Atalija“, kuri sėkmingai koncertuoja darželiuose, pradinėse mokyklose ir kitur. Klauso ir jaunimas. Tik iš dalies įsisamindamas, kad toks dainavimas plaukia iš preeties. Jiems smagu, kad jis dar ir šiuolaikiškas.

K. STOŠKUS. Gal ir gerai pasisuko dabar mūsų pokalbis. Tai vienas iš įdomiausių dalykų, ypač kad šiuose rūmuose apie tai šnekama. Vienu metu čia buvo labai propaguojamas švarausras, gryno folkloro išlaikymas, jo autentišumas. Tarp autentiško folkloro ir jo padirbinių buvo brėžiama griežta riba. Gal tos laikysenos ir dabar yra, kaip atsako į J. Švedo ansamblį ir jo palikuonis. Man visada tas skaitybės saugojimas buvo truputį itartinas. Lyg būt galima kultūrą sureglamentuoti nubrėžiant griežtas ribas, nustatant taisykles. Nors anasyk aš labai vertinau tokį po-

Edita MATULIONYTĖ. Nuopuolis. *Mišri technika*, 1999 m.

žiūrį; man buvo jdomūs tie iš gyvos tradicijos išplėsti restauruoti ansambliai, turintys ryškų regioninį koloritą, bet jaučiau, kad tai rizikingas dalykas, dėl to, kad tokiu neigrynu šakų nusigenėjimu gali būti kamerizuota visa jų veikla. Ji gali apimti vis siauresnį ir siauresnį žmonių ratą. Darytis lyg sekta.

V. LIUTKUTĖ. Ji sėkmingai kamerizuota, kaip sakote. Folkloro ansamblių judėjimas šiandien tolygus bet kokiam kitam šiuolaikiniam jaunimo judėjimui, gausiesniams ar mažesniams. Vadinamieji folkloristai – tai tiesiog tam tikra palyginti nedidelę jaunimo grupė, gyvuojanti visiškai kaip kitos, į ją savo prigimtimi nepanašios jaunimo grupuotės, sakykim, – metalistai.

K. STOŠKUS. Bet pastarieji, įvairios jų grupuotės kartu didelę įtaką daro. Dabar jau pereiciau į Dalios pusę. Šios daro didelę įtaką, o folkloristai kamerizuojasi, lyg nutraukia ryšius su realiu pasaulliu. Su panašia problema susidūrė ir avangardinis, profesinis menas. Jis elitarizavosi, kamerizavosi, todėl masės buvo priverstos susikurti savo pigų meną ir lyg – meną. Bet tai juk krizės požymis. Menas suskilo į viena kitą atstumiančias sritis: viena – tik patiem menininkams, o kita – tik publikai. Kultūros sritis negali visai emancipuotis, autonomizuotis, nepažeisdamas visos kultūros ir nesunaikindama savo specifinės prasmės ir vertės.

D. RAZAUSKAS. Iškyla labai jdomus tradicijos aspektas. Tradicija miršta tada, kai pradedama perduoti tik jos formas. Gyvas amžinybės laidas, tarkim, yra sėkla, o ne

medis, kuris iš jo išauga. Medis mirs, svarbu, kad jis sékla perduotų. Turi būti perduodamas vidinis gilus turinys, neturintis galutinių formų. O formas kiekviena karta jau savaičių realizuoja. Jeigu pradedama perduoti tik forma, tradicija pasmerkta mirti. Ji tampa muziejine jėdomybe, žmonių ratas, kuris jos laikosi, ima siaurėti... Nebent dar kas nors ją išlaiko mirtinai sukaustyta... Man regis, kad postfolkloras – tarsi bandymas perduoti tradiciją truputį gilesniame lygyje, nebe pačią išoriškiausią jos formą, o truputį giliau.

D. RASTENIENĖ. Gerai. Sakote: kamerizuojas, nedaro įtakos. Bet paimkim reiškinį plačiau. Kas daroma etninės kultūros propagavimo srity, kaip stengiamasi, kad ji darytų įtaką žmonėms? Pirma, ne visi folkloro ansambliai laikosi nuošaly nuo bendresnio kultūrinio gyvenimo. Antra, ir tai ryšku mažesniuose miestuose, miesteliuose ir kaimuose, kultūros įstaigų darbuotojai daug jėgų jdeda, kad prikeltų naujam gyvenimui tradicines kalendorines šventes. Rengiama daug įvairių renginių – Užgavėnės, Sekminės, Joninės ir kiti. Dirbama ir švenčiama tikrai ne sau, o žmonėms. Daugelyje vietovių, jei nevyktų šių renginių, gal ir nieko nevyktų. Nežiūrint į tokį didelį kultūrininkų triūsą, pasišnekėjė su jaunimu, girdime: o mes norime, kad etninės kultūros pamatinės vertės mums pertekliau jauni žmonės, lyderiai, netgi populiariosios kultūros atstovai. Jaunuoliai, ypač moksleiviai įsivaizduoja, kad tada etninės kultūros dalykas jiems padarytų didesnį įspūdį, jie mano, kad tada gal jie labiau persiimtų iš mūsų tra-

dicinės kultūros ateinančia laikysena. Kodėl jie nepraprošo, kad ateity pas juos šią dalyką aiškinti folkloro ansambliu dalyviai? Bet panašai mąsto ir kai kurie suaugę žmonės. Praeitais metais spausdinome pokalbj apie Halloweeno žygį į Lietuvą. Jei prisimeneate, tada žymi verslininkė Rita Dapkutė sakė, jog žinanti, kaip užgniaužti Halloweeno plitimą Lietuvoje ir kaip paskatinti jaunimą švesti savas kalendorines šventes. Anot jos, reikia, kad lietuviškas, sakykim, kalendorines šventes švestų koks Sabonis ar Marčiulionis ir kad apie tai būtų placiai šnekama, kad tai būtų rodoma... Tokie faktai padarytu, anot R. Dapkutės, gilių įspūdį ir įtaką jaunimui. Kas čia taip, o kas – ne?

D. RAZAUSKAS. Klausimą reikėtų pradėti nuo to, kas tai yra žvaigždė. Kodėl atsiranda žmogus, aplink kurį sukasi kiti? Senosiose tradicinėse kultūrose buvo žyniai. Vi-sas gyvenimas sukosi apie juos. Dabar jų vietą užėmė kažkokie populiarūs veikėjai. Kas tai yra? Mano giliausiu įsitikinimu, tai yra dvasinio gyvenimo surogatas. Dėl to jie ir vadinami stabais, žvaigždėmis. Daug žvaigždžių, daug dievų. Va čia yra klausimo raktas.

K. STOŠKUS. Aš norėčiau prisirišleti, Dainiau, prie Jūsų ankstesnės minties ir pratęst Dalios klausimą.

Tradicijos kaip formos atgaivinimą modernioje kultūroje aš paprasčiau įsivaizduoju. Man rodos, ji atgyja kaip gryna forma ne dėl kokios nors pastangos, bet dėl to, kad kitaip jos paprasčiausiai neina išimti iš viso valstietisko gyvenimo būdo. Kiekviena daina ar šokis dalyvauja toje kultūros visumoje, kurioje veikia ir ritualai, ir mitai, ir maginiai veiksmai, galų gale žemės arimas, gyvulių ganymas ir visi kiti darbai. Kai ką nors išplėši iš tos visumos, pasidaro tik forma. O jeigu lieka tik forma, tai ji iš kartos prašosi rodoma, vaidinama, teatralizuojama. Nori atkurti kultūrą, o nejučiom padarai tik kultūros iškamšą. Kadaisė ir su Norbertu Vėliumi esam dėl to diskutavę. Jis gerai suprato, kad tų labai patriotiškai užsiangažavusių ir simpatiškų grupelių pastangos atstatyti, sakykim, baltų kultūrą buvo utopiškos. Labai gražūs norai, bet kultūra jiems nepasiduoda. Tai ne atgaivinimas, o negyvos kaukės montavimas.

V. LIUTKUTĖ. Įvairioms žmogaus gyvenimo situacijoms skirtų ritualų poreikis yra, o pačių ritualų nėra. Per vestuves, sakykim, nesugalvojama nieko geresnio kaip tą patį „popsą“ klausytis. Pajutusios neužimtą vietą, tiems reikalams kuriasi komercinės struktūros, kurios vienu ar kitu būdu sugeba tai padaryti. Kodėl mums patiemis šitos nišos neužpildžius? Žinoma, ne tomis restauruotomis kaukėmis, apie kurias kalbama, bet nekopijuotais, žmogui situaciją ar kalendorinę šventę pajauti padedančiais veiksmais. Daug ką iš tradicinės kultūros galima išsitraukti į dienos šviesą, tik nereikia nieko režisuoti. Kai režisuojti, tai ir gaunasi kaukė. Per Jonines, pavyzdžiui, galima sugalvoti gyvus užsiémimus, kurie natūraliai tenkintų tavo dvasinius poreikius.

K. STOŠKUS. Pratęsiu mintį dėl formų evoliucijos. Žinoma, vienintelis būdas kultūrai išsaugoti ir yra formų lai-

kymasis. Bet turinio neužkonservuosi. Kai gyvenimo sąlygos pasikeičia, išgaruoja ir turinys. Jei norima kiek įmanoma stabilizuoti kultūrą, reikia modernizuoti ir jos formas, t.y. priderinti prie tų naujų sąlygų. Kultūros kitimas nėra fatališkas, bet jis nėra ir pagal norus valdomas. Tai gana inertiska galia, ypač kai norima ją stabilizuoti. Kartu iškyla stabilizacijos tikslingo klausimas. Bene E. Frommas yra kažkada taip palyginės katalikų ir protestantų tikėjimus: protestantai imlesni kultūros pokyčiams, bet greičiau už katalikus darosi indiferentai, nes smarkiai supaprastino ritualines formas. Jie suteikė laisvę individualiam patyrimui, sudarė galimybes krikščionybei intelektualizuitis. Katalikybė mažiau imli gyvenimo pokyčiams, bet stablesnė. Ji labiau brangina apeigas, ir dėl to čia dažniaus pasitaiko žmonių, kurie tik formaliai atlieka apeigas.

Norint išlaikyti kultūrą kaip autentišką tradiciją, reikia ne užkorservuoti formas, o palaikyti jų profesinį kultivavimą ir transformavimą. Kultivavimas įtraukia tradicijas į profesinės kultūros „appyvartą“. Kodėl japonų kultūra turi tokios įtaikos Vakarų kultūroms? O dėl to, kad iš kiekvienos tradicinės formos jie padarė subtilią meistrystę, kad jų formas ēmė konkuruoti su europietiškais standartais. Pavyzdžiui, kaip ikebaną padaryt? Tai ištisa filosofija, savita meno forma: tam skirti žurnalai, knygos, konferencijos. Ji taip specialia kūrybos sritimi. Japonai kitoms kultūroms teikia didžiulį impulsą, kadangi jie įtraukė tradicinės kultūros dalykus į profesinę apvyartą. Jei forma teikia kūrybos galimybių, vadinas, ją reikia kultivuoti, profesionalizuoti. Kaip doro žinoma lietuvių postfolkloro atlikėja Rugiaveidė. Tai ir yra formos profesionalizacija. Jeigu galima lietuvių tradicinės kultūros formas iškelti iki tokio lygmens, lietuvių kultūra gali konkuruoti su kitų tautų kultūromis. Jei formos tik restauruojamos, tada jos pasidaro tik tam tikrų grupelių dvasinio atskyrimo būdu. Tų grupelių kultūra tampa savo kūrybių šiuolaikinės kultūros inkliuzais, griežtai savo ribas apibrėžiančiomis kapsulėmis.

Jei nori išsaugoti kultūros produktyvumą, nereikia drovėtis su ja elgtis laisvai: t.y. reikia nebijoti jos formų transformavimo. Tegu būna šalia ir autentiško folkloro būreliai, tarkim, net ir inkliuziniai, sektantiški, jeigu to kam nors reikia. Jie būtų reikalingi grynai istoriniu, pažintiniu požiūriu. Neabejotina, kad kultūros vertybių restauravimas stiprina istorinę nuovoką, etninį orumą. Bet draudimų neturėtų būti. Reikėtų naujus sajūdžius girti, agituoti už juos, džiaugtis, kad atsiranda alternatyvos. Man atrodo, V. Povilonienė eina teisingu keliu. Daug metų kartodama folklorinę tradiciją ji suprato, kad jau prasideda perdaug griežtas demarkacinių ribų brėžimas, kad kapsulizuota kultūra darosi vis labiau efemeriska.

Dabar galim pareit prie to klausimo, prie kurio Dalia pasuko. Mes ilgai prie jo ėjom. Jei bus atviri išėjimai iš kultūros tradicijos, tai bus ir atėjimų į ją. Nusigrežiama nuo jos dažnai dėl to, kad ją mes darome uždara sfera. Tarsi būtų sakoma: jūs užsidarot, – mums ir nereikia, mes turim amerikietiškų formų. Nenoriu pasakyti, kad tai s-

moningai daroma, tiesiog, matyt, nėra aspiracijų ieškoti sąsajų tarp moderniosios kosmopolitinės muzikavimo formos (žinoma, ne tik muzikavimo, bet tegu šiuo atveju būna muzikavimo pavyzdys) ir tų tradicinių lietuviškų formų. Atsiradusios įvairios pereinamamos formos tas sąsajas galėtų parodyti. Iš dalies mes apie jas jau ir užsiminėme.

Man rodos, kad dėl to mūsų populiarojoji muzika neranda išėjimo į Vakarų kultūrą. Puikiausias pavyzdys – ne-sekmės Eurovizijos konkurse. Vienais metais siunčiame į jį per daug folklorinį kūrinį, reikalaujanči tam tikros pastangos suvokti svetimą pasaulėjautą, o kitais metais – pernelyg standartiškai kosmopolitiską (be melodijos ir be dvasios). Tarp tų reiškinių – praraja: arba arba. Kur dinga tas ryšys, buvęs būdingu literatūrai, tapybai? Mes prarandaime savastį. Popso dievukai gali sumažinti tą prarą, bet tai bus tik viendienis gelbėjimosi ratas. Mintis, kad jaunių prie etninės kultūros galėtų priartinti dabartinės moderniosios kultūros žvaigždės, yra tik paliatyvas (t.y. vaisitas, lengvinantis ligos reiškinius, bet neveikiantis jos priežasties), kuris pačios etninės kultūros formas paverstų vienu trumpu mados blykstelėjimu mėnesiui kitam, kol jis turės kainą, kuris būtų priimtas ne tokiu turiniu, koks rūpi etninės kultūros puoselėtojui, o jam juk rūpi, kad tos formos būtų išplėtotos ir įtrauktos į žmonių gyvenimą. Atsiptiktų kaip su tom afrikietiškom skulptūrelėm, kurios gamintinos turistams. Perka jas, kadangi autentiškų kūrinių neskiria nuo komercinių erzacų. Taigi aš netikiu, kad laikinas etninės kultūros dalykelių pamėgdžiojimas veiktu jaunimą ilgiau negu vieno sezono mada. Būtų dar viena poza. Bet kultūroje „pagados“ tai nepadarytų.

D. RASTENIENĖ. Vadinasi, masinės kultūros veikėjų pozityvūs veiksmai kalbamų klausimu neatneštų mums jokios naudos?

K. STOŠKUS. Mums, vyresnės kartos žmonėms, susiekę regimybę neva, štai, mes padarėme poveikį.

D. RASTENIENĖ. Gerai. O dabar pažiūrėkim, su kokiu užsidegimu masinės kultūros veikėjai etninės kultūros atžvilgiu imasi negatyvių veiksmų. Visiškai be jokios atsakomybės, visiškai paviršutiniškai mąstydami, o gal ir nemastydami, jie ima diegti mūsų tradicijoms alternatyvias idėjas, dažniausiai tam panaudodami įvairias kalendorines šventes. Geriausias pavyzdys – Vėlinių ir Halloweeno priešprieša. Jie elgiasi kaip nori, kaip jiems patogiau sukelti bent kokią sensaciją, jie šaiposi ir erzina, ir visa tai perkeliama į televizijos ekranus. Žmonių griaučiai, širdys ir „sargiai“, raganos ir kapinės – išties šmaikštūs siužetai sukuriами, kurių poveikio rezultatas turėtų būti nepasitenkinimas sava tradicija, savu laikotarpio, šventės supratimu. Jau išsiaiškinome, kad dabartinė kultūra yra inovacijų kultūra, ir nieko čia nepadarysi. Bet ar inovacijos nereikalauja atsakomybės prieš etninę kultūrą jausmo?

K. STOŠKUS. Apie kokią atsakomybę Jūs šnekate? Juk čia gryna komercija. Tai viena. O antra, mūsų senas provinciališkas nevisavertiškumo kompleksas: viskas geriau, kas ne mūsų.

D. RAZAUSKAS. Aš manau, kad visiškai beviltiška laikysena mėginti kažkam „užkabinti“ atsakomybę. Visiškai jokią perspektyvą.

D. RASTENIENĖ. Na, na?

D. RAZAUSKAS. Na kaip tu užkabinsi?

D. RASTENIENĖ. Norėtusi, kad žmonės pasvarstyti, ką daro.

D. RAZAUSKAS. Jau nuo šių žodžių aš stojuosi jau nuolio pusėn. Tiesiog iš įpročio, kuris dar iš mokyklos laikų. Žinau tik tiek, kad užsiveda žmoguje toks mechanizmas: jūs manės niekaip niekada nepaimsit. Va toks atsakymas. Aš visada darysiu tik tai, ką noriu. Ir tautinė kultūra gyventi gali tikta tada, kai aš noriu, kad ji gyventų.

K. STOŠKUS. Kaip aš reaguočiau į Dalios žodžius. Atsakomybę aš kitaip suprantu, bet tai palikim kitam svartymui. Aš manau, kad čia ne pavienio masinės kultūros propaguotojo, o „laiko dvasios“ problema. Jei vienas to nepadarys, ateis į jo vietą kitas. Nes užsakymai yra stipresni negu vidutinio pavienio asmens galios. Žmogus – tik instrumentas. Už jo – pinigai ir Lietuvos piliečio nevisa vertiškumo kompleksas. Mums atrodo, kad mes net neeuropiečiai, kad iš Europos dar reikia atsivežt kultūrą, mes gi tokie laukinukai, amžini atsiliškiai, iš esmės – mums reikia civilizuotis. Tai yra daugybės žmonių mąstysena ir laikysena. Tarybiniais laikais tai nebuvo taip ryšku, kadangi kosmopolitizmas buvo vadinamas internacinalizmu, o internacinalizmas reiškė rusifikaciją. Tą visi pakankamai gerai juto. O dabar kosmopolitizmas reiškia modernybę... Tai štai laikysenai dabar atrodo, kad iš ten mes pasiūmam, kas geriausia, o iš tikrujų imam, nes pigiausia, lengviausia ir primitviausia. Mūsų vertybės, dėl kurių mes čia diskutuojam, sakėm, negali būti tik restauruojamos, bet rizikinga ir jas atmeti vien dėl to, kad patys pradedame ju nesuprasti, nes atskilome nuo savo kultūros. Kai tik jų nėra, nėra tikro gyvenimo pamato. Ima atrodyti, kad pasaulis yra ne čia, kur mes gyvenam, kad mes neturim teisę net į Europos kultūrą. Tuo tarpu mes turime tokią pat teisę net į Europos centrą, ir ne tik geografinį, bet ir kultūros, juk esam seniausi gyvi indoeuropiečiai, bene geriausiai išlaike etnines šaknis. Ar tai negalėtų tapti vienu iš esminių Europos kultūros integracinių veiksnių? Tai nusimanyti ypač praverstų politikai, kuri mums atkakliai diegia nevisavertiškumo kompleksą. Šią silpnybę turi ne tik 16–18 metų jaunuoliai, jি būdinga ir subrendusiems intelektualams, tesugebantiems tik pro prancūziškų ar amerikoniškų rūpesčių (ir tai – vakarykščių) akinius matyti mūsų gyvenimo problemas. Mes atidžiau svarstome ne tai, ką mums skauda, bet tai, kas Paryžiuje pasakyta.

D. RAZAUSKAS. Tokie priežodžiai yra: šiandien taip jau galima, šiandien taip jau kalbama.

K. STOŠKUS. Taip, taip... Ten jau dabar taip pasakyta. Įdomiausia, kas ten pasakė paskutinį žodį. Nėra orumo, drąsos manyti, kad turim ir mes savarankiškai problemas spręsti. Bet grįškim prie švenčių... Kas jas importuoja? Aišku, tas, kuris jau seniai visas šventes pa-

vertė monotoniskais pasilinksminimais. Jam reikia naujo spektaklio. Žiniasklaida ateina į pagalbą su visa savo žvaigždžių mitologija. Bet ne tam, kad sukurtų naujų šventę. Ji kuria pramogą, kurios dar nebuvo. Tikra tiesa, kad mes nemokam šventi švenčių, bet ne dėl to, kad mūsų šventės perdaug liūdnos. Bet kad jos – tik eilinės pramogos. Atsimenu, per radiją vyko diskusija, kurią vedė jaunos psychologės. Jos aiškino, kaip reikia Kalėdas švest: sako – mūsų žmonės džiaugtis nemoka. Visą valandą jos mokino žmones linksmintis. Bet viena senyva moteriškė paskambina į radija ir sako: šventės būna visokios, per vienas reikia liūdėti, per kitas džiaugtis... Švenčių turinys yra skirtingas, ir negalima jų švest pagal vieną standartą... Bet tos jaunos gal net diplomuotos panelės taip ir nesuprato, kas yra šventės. Jos ir toliau agitavo visus žmones linksmintis. Matyt, jos buvo perskaiciusios kokią madingą knygelę iš tų, kurios „moko”, kaip „uzmušti” laiką: jei būna džiaugsmas, tai reikia ir šventės. Bet džiaugtis juk galima ir be švenčių. Kiek technologijų ir cheminių preparatų dabar sukurta džiaugsmui ir malonumui generuot! Bet kad skirtum šventę nuo pramogos, matyt, pirmiau reikia turėti jos šventimo patyrimą, t.y. tikrai švesti tas šventas, kurios priklauso savo kultūrai, kurioj mes gyvenam, kuri yra mūsų pasaulis.

D. RAZAUSKAS. Tai esminis kultūros klausimas. Kertinis akmuo. Ne be reikalo kertinio akmens simbolika ta pati kaip pasaulio medžio. Man regis, kad pasaulį ir valdo vienintelis dalykas: pasaulio centras. Iš esmės, jei nori valdyt pasaulį, mitiškai, tai rask stebuklingą akmenį, pasaulio centrą. Turiu galvoj ir tą pačią popmuziką, kuri užvaldė visą pasaulį. Per televizorių mačiau laidą apie kelę tradicinę muziką. Pasirodo, kad pas airius jokio trūkio nėra. Jie iki šiol ją groja mažomis grupelėmis, kartais koncertuoja, kartais patys sau. Muzika, atėjusi iš senų laikų, tebegyvena. Kai kurie griežčiau tradicijos laikosi, kai kurie elgiasi laisviau. Aš tos muzikos klausydamas nepajautau jokio skirtumo tarp pop muzikos, išskyrus technologijas. Ką aš noriu pasakyti, – jeigu žmogus labai nuoširdžiai gyvena pats sau, tai ir visas pasaulis aplink jį sukasi. Kitaip sakant, popmuzika yra airių, tai yra airių plius Amerikos negrų folkloras. Net Amerika vienu metu, būtent su Bitlais, buvo užvaldyta airiškos muzikos. Ką aš noriu pasakyti? Jie net negalvodami, nesileidami į jokias gilias metafizikas gebėjo gyventi sau, ir užteko keliasdešimt metų pagyventi sau, kad visas pasaulis pradėtų gyventi aplink juos. Popmuzika išsirutuliojo iš airių tradicinės muzikos. Tad mūsų tikslas būtų nesirūpinti pernelyg išoriniaiškai dalykais, o sugebėti taip gyventi sau, kad išaugintume iš seklos medij.

K. STOŠKUS. Taip. Tik gal nereikėtų tiesmukai priimtą „gyvenimą sau”. Gyvenimas sau negali būti be žinojimo tų problemų, kurios sukasi kitų tautų pasauly. Bet mums reikia savo problemas spręst. Prancūzas svarsto prancūzišką problemą, Jis mano, kad Prancūzija yra kultūros centras ir sprendžia tai, kas prancūzams iškyla. O

mes nemokam šitaip klausimo kelt. Mes linkę prancūziškas problemas spręst. Mums atrodo, kad mūsų problemas smulkutės, vietinės. Argi čia problemas? Va, ten tai problemas! Vadinas, mes mąstome ne už save, o už juos, ir mąstome falšyvai, kadangi mes iš esmės jų realių problemų gerai nežinome. O savo problemas paliekame likimo valiai.

D. RASTENIENĖ. Tai jūs sakot, kad mes nebūnam savimi, nesielgiam taip, kad stotuši pasaulio centras ten, kur mes būname ir dirbame.

K. STOŠKUS. Iš tikrujų.

D. RASTENIENĖ. Išvažiuoja protinį žmonęs, išmanantis net ir tradicinę kultūrą, į Praha, grįžę sako: mes tik dabar pamatėm, kad Vilnius yra provincija. Ten vyksta gyvenimas, grįžę pasijuntam kaip vakuumė. Neturim kaip užsidirbtį pinigų, neturim iš ko gyventi. Nors auklėti kuo geriausiomis tautiškomis tradicijomis...

D. RAZAUSKAS. Ką reiškia „neturi pinigų”? Ko tu nori iš gyvenimo? Pinigu?

D. RASTENIENĖ. Žmonėms reikia valgyti, reikia rengtis.

D. RAZAUSKAS. Galima mažai valgyti, mažai rengtis.

D. RASTENIENĖ. Tai iš bėdos galima mažai valgyti ir mažai rengtis.

D. RAZAUSKAS. Be to, yra tradicijų, leidžiančių gyventi iš visi beveik nevartojant. Pavyzdžiu, vienuoliškos. Galima pasižvest kažkam iš visos širdies.

D. RASTENIENĖ. Na, bet ar toks turėtų būti normalus visuomenės būvis – vienuoliškas?

D. RAZAUSKAS. Aš noriu pasakyti, kad čia, šiame kambari, kur aš sėdžiu, yra pasaulio centras. Čia gyvenimo yra daugiau negu Prahoj. Va dabar.

D. RASTENIENĖ. Aš abejočiau. Galbūt Prahoje kur nors daugiau gyvenimo.

D. RAZAUSKAS. Taip tik atrodo – sėdi pažstami žmonės, seniai juos mačiau... Juose nieko įdomaus... O va Prahoje kažkas didingo vyksta...

K. STOŠKUS. Ar ši diskusija nėra kiek formaloka? Aš nematyčiau tarp jūsų didelio priešingumo. Tai nėra mano kompromisinė nuostata, bet apskritai čia yra užkludyti du aspektai. Kai jūs kalbate, kad mes neturime to centro, kurio turėtume būt, o centrę ieškome kitur, tai aš suprantu, kad šituo klausimu iškeliamas priekaištis mūsų archetipinei politinei minčiai ir galų gale ideologijai. Ir iš tikrujų didelę visuomenės dalis politiniais sprendimais ir įstatymais yra nurašyta, o kai ji nurašyta, ji savo kraštą laiko ne savo kraštu ir bėga iš jo. Tai žymiu mastu politikos padarinys. Jie laiko save atstumtais. Jie neturi kur realizuoti savo gabumų, neturi garantijų, pajunta, kad kažkas pasiėmė tas gėrybes, kurios kadaise priklausė visiems. Vadinas, tas priekaištis turi būti svarstomas kaip siūlymas kurti tokią valstybės programą, kuri Lietuvą padarytų tinkama visiems, tai turėtų būti neatidėliotinas kultūros politiką ir apskritai politiką uždavinys.

Bet, man rodos, Jūs teisus, kai replikuojate, jog žmogus turi šventą galimybę susirgt savo tautos likimu... Mū-

sų tradicija ne mažiau garbinga negu kitos tradicijos, mūsų istorija tiek pat nejuokinga kaip kitos, joje yra resursai, kurių daugelis nesugeba „suvirškint”. Jeigu jau esu priaugės, tai mane bus sunku iškrapšyt iš to krašto. O jeigu aš išvažiuosiu, mane vis tiek trauks atgal. Šitą trauką pajunta net tie žmonės, kurie labai lengvai išvažiavo. Nostalgija apima ir juos. Tradicija yra ne tik tai, kas perduodama tam tikromis aiškiai dirbtinėmis formomis, ji egzistuoja ir savo žeme, ta vieta, kurioj gyvenama, savo landšaftu, artimaisiais. Ji daugiaplaniškesnis dalykas. Ta plačia prasme nuo jos sunkoka atplyšt net norint (jeigu pakankamai esi į ją įaugės). Klausimas čia tas: kaip jau ga žmonės į kultūrą?

D. RAZAUSKAS. Norėjau pabrėžt ir kitą aspektą: pasaulio centro potencija, užuomazga ir viltis yra ne kažkur ten, o manyje, va čia pat. Aš galiu jaustis, kad visiškai neturiu buities, gyvenimas beprasmis ir norisi man kažkur bėgt – kurgi ten tas gyvenimas! Kad ir kaip būtų, vis tiek potencija yra manyje. Ar aš išvažiuosiu, ar aš neišvažiuosiu, ar aš atsigausiu, ar neatsigausiu, visada potencija yra manyje.

K. STOŠKUS. Po šių Jūsų žodžių norėčiau gržti prie atsakomybės temos, kurią Dalia iškėlė. Aš esu kitos kartos, dėl to šiek tiek ir kitos laikysenos žmogus. Mūsų laikų žmonėms visada kažkaip labai svarbus buvo tam tikras visuomeniškumo jausmas. Anksčiau jį vadindavo idealizmu. Na, mes taip mąstydavom, dabar gal ir komiškai atrodo, bet visada stengdavomės matuoti tam tikrais bendrumo standartais. Dabartinis žmogus yra daugiau individualizuotas, jis linkęs tų pagrindų ieškot savo paties gelmėje, bet ta priešprieša fiktyvoka. Ar gali žmogus būt visiškai neužsiangažavęs, jei atranda tam tikrą, sakykim, savo gelmę? Yra tam tikras užsiangažavimas prieš tą buvimą. Kartais galvoji, ar atsakomybė šiuolaikiškai kultūroje yra diskredituota. Ar čia nesama krizės pozymiu. Jūs pradėkite Vakaruose kalbét apie atsakomybę – bus ta pati reakcija. Lyg niekas už nieką neatsako. Néra kam reikalavimų iškelt. Bet kas nors turi teisę juos iškelt?

D. RAZAUSKAS. Aš manau, kad be atsakomybės žmogus iš viso negali gyvent. Tai tokia pati funkcija kaip valgyt. Néra žmonių be atsakomybės. Net alkoholikas, pasruošęs viską pragert, neša nesąmoningą atsakomybę už tai, kad viską pragerty.

K. STOŠKUS. O tie, kurie žudo? Kaip atskirt tuos žmones, kurie atsakomybę turi viduj, nuo tų, kurie jos neturi, jeigu negalima suformuluot bendro principo?

Mūsų kartos žmogui sunku suprast, kaip galima ją kaip nors neutralizuot. Jeigu ją išvedi iš savęs, vis dėlto suvoki, jog ji turi bendrą pamatą, kad tam tikru būdu susitapantini su savo kraštu, su savo bendruomene ir t.t. Kiekvienas gyvis gyvena ne tik sau (juk bet kuri gyvybės forma neegzistuot be palikuonių), tai jeigu mes gyvename be šito kriterijaus, mes gyvename šia diena, šia akimirka „čia ir dabar”. Net dėl rytojaus negalėsime turėti tikrumo. Ta-

da lengva numoti ranka į ekologines ir kitas problemas. Kaip tada įpareigoti žmogų?

D. RAZAUSKAS. Man atrodo, čia yra kita medailio pusė. Tie, kurie turi įproti iš visų reikalaut atsakomybės, parastai patys jos neturi. Ir valdžia, ir ideologija. Gal tai iš tarybinių laikų... Aš negaliu jiems pripažinti man primetamos atsakomybės todėl, kad aš ją jau *a priori* turiu, o jie neturi net man ją primesdami.

K. STOŠKUS. Šiuo atveju kontekstas aiškus. Visos totalitarinės valstybės atsakomybę diskreditavo.

D. RAZAUSKAS. Ir dar viena medailio pusė – ar aš žiūriu į objektą, ar aš rūpinuosi, kaip atrodau. „Gyvenimas sau” – paradoksalus pavadinimas, nes tu iš viso save užmiršti, žiūri į kažką, na, ką tyrinėji, arba kuo gyveni. O rūpinimasis kitais gali būti labai savanaudiškas, egoistiškas... Visą laiką tik rūpi, kaip į mane kas žiūri, kaip aš kažkam kitam atrodau. Žmogus iš periferijos į pasaulio centrą gali patekti būtent mažiau rūpindamas, kaip jis kam *atrodo*, o daugiau žiūrėdamas, kaip kas *yra*.

K. STOŠKUS. Na, jūs čia jau gerokai sukarikatūrinot, bet teisingai sukarikatūrinot šiuos atsakomybės reikalavimus. Taip. Šita tendencija yra. Ir krizė akivaizdi. Tie, kurie jautė, kad oponuoja sovietinei sistemai, lyg ir vienijosi. Kad ir folkloro judėjimai, – savotiškai suburdavo žmones; tarsi sakydavo: mes esame prieš juos, nuo jų atsiribojame, tai konjunktūrai netarnaujame. Bet politiniai įpareigojimai egzistavo, ir tai adekvacių suformulavot. Vadinas, atsakomybė néra tas pats, kas priedermių primetimas.

Parengė Dalia RASTENIENĖ

The gates toward the world's centre

The article dealing with the discussion held by philosopher Dr. Krescencijus Stoškus, the ethnomusicologist Varsa Liutkutė, and members of the editorial staff of the magazine „Liaudies kultūra“ (*Folk culture*) Dainius Razauskas and Dalia Rastenienė provides such conclusions: considering the fact that one of the most essential features of the civilization is that of growing young, i.e. that of looking upon the youth and novelties as an ideal mass culture becomes the culture of young people and teenagers, whereas manifestations of traditional culture more and more are retreated to the periphery. In order to make the layers of traditional culture more significant the attempts should be made in making them more open to the public at large and, hence, numerous fields of traditional culture ought to be introduced into the circuit of professional culture. The second idea in the debate was that of exposing the fact that a great majority of Lithuanians because of the eagerness in her orientation toward West Europe and America have already lost the sensation of the wholesome living in Lithuania. Yet, if one goes through the experience of the wholesome life in his own country he is able to sense the world's centre as well, and not otherwise. In this case, such one's own country is Lithuania.

Tradicinės architektūros ponų namų raida XVI–XVII amžiais

Dalė PUODŽIUKIENĖ

Straipsnio objektas – ponų (bajorijos) namai, kurių architektūra susiformavo vietinių architektūros tradicijų ir statybos technologijų pagrindu, geriausiai tikė lietuviškosios bajorijos gyvenimo būdui, todėl XVI–XVII a. paplitę visų bajorijos sluoksnių sodybose. Šių pastatų architektūra iki šiol išsamiai netyrinėta. Darbo tikslas – atskleisti XVI–XVII a. tradicinių ponų namų architektūros raidą, nurodant pagrindines kaitos priežastis. Raida pateikiama chronologine seką. Pagrindiniai šaltiniai, pagal kuriuos, naudojant istorinį, statistinį ir tipologinį metodus, buvo ištirti objektais, yra davarų inventoriai su aprašymais ir to laikotarpio leidiniai, atspindintys amžininkų architektūros nuostatas. Išvados: tradicinės architektūros ponų namai – mediniai pastatai – kitoto veikiami europinių gyvenimo normų, architektūros stilių bei technologijų, tačiau įgydami ir išlaikydami savitus regioninius bruozus. Viso to deka XVII a. antroje pusėje susiformavo ponų namo architektūrinė idėja, propaguota plačiu bajorijos sluoksnių XVIII ir XIX amžiais. Todėl galima teigti, kad XVI–XVII a. ponų namų raida buvo itin svarbus reiškinys architektūros istorijoje.

Ponų šeimos, t.y. bajorijos, namai – svarbiausieji dvaro sodybos pastatai. Bajorija – pagrindinė feodalinės vienuomenės klasė. Priklausomybė bajorų luomui, suteikiančiam asmens laisvę ir politinę svarbą, suformavo savitą bajorišką mentalitetą, kuriam būdinga savo asmenybės sureikšminimas, pilietiškumas, svetingumas, riteriskaja tradicija paremta mastysena. Toks bajorų mentalitas darė įtaką gyvenimo būdui, kuris reikalavo atitinkamos gyvenamosios erdvės. Jos dydis ir funkcijos kito priklausomai nuo besikeičiančio etiketo. Naujas etiketo normas greičiausiai perimdavo didieji dvarai, tačiau palapsniui jos tapdavo ir mažųjų savastimi. Todėl ponų namai buvo tapę naujų gyvenamosios erdvės struktūriui idėjų nešėjais.

Pirminė ir pagrindinė statybinė medžiaga, nulėmusi Lietuvos tradicinės architektūros susiformavimą, buvo medis. Krašto klimatinėmis sąlygomis ir pagal turimus statybinius resursus – tai pati priimtiniausia medžiaga. Ilga medžio panaudojimo statyboms tradicija sąlygojo savitą dailidininkystės mokyklą (1) ir patyrimą statant įvairios

paskirties ir dydžio statinius (2). XVI–XVII a. visa užmiesčio architektūra, be pavienių išimčių, buvo medinė. Tarp 1442 pastatų, pateiktų XVI ir XVII a. dvarų inventorių rinkiniuose (3; 2), tik 8 pastatai nurodomi buvę mūriniai (Gėluvos dvaro – 1 pastatas, Vokės dvaro – 1, Raudondvario – 3, Sudervos ir Saižių dvaro – 3 pastatai) (4; 432, 146–147, 173–174, 350–352). Medinius pastatus stoti magnatai, stambūs, vidutiniai ir smulkūs bajorai. Iš inventorių yra žinoma, kad Gorodnicoje (prie Gardino) stovėjusi itin puošni karaliaus vasaros rezidencija taip pat buvo medinė (5; 95. 6).

Pagal vietos tradicijas ir technologijas susiformavusiai medinei architektūrai poveikį darė kosmopolitinė stilinė architektūra. Stilinės formos, kur medinė architektūra buvo pirminė ir pagrindinė, dėka jau susiklosčiusių gyvenenos tradicijų ir dailidininkystės mokyklos visuomet ir visur buvo transformuojamos, vystomas, todėl įgydavo savitus regioninius bruozus.

Apibendrinant aukščiau išdėstyti teiginius galima pasakyti, kad tradicinės architektūros ponų namai – tai mediniai pastatai, kurių architektūra susiformavo vietinių architektūros tradicijų ir statybinių technologijų pagrindu, geriausiai tiko vietinės bajorijos gyvenimo būdui, atspindėjo didžiosios jos dalies architektūrines nuostatas ir sampratą.

Apie XVI–XVII a. tradicinių medinių ponų namų architektūrą lietuvių mokslinėje spaudoje rašė A. Jankevičienė, J. Jurginis ir M. Urbelis. Visi autoriai XVI–XVII a. dvarų sodybų architektūros analizę atliko pagal K. Jablonskio ir M. Jučo sudarytus ir spausdintus inventorių rinkinius (3; 2).

A. Jankevičienės straipsnis „Buvusių dvarų sodybos ir pastatai“ (7) – pirmoji lietuvių autoriaus publikacija, kurioje bendrais bruozais nušviečiama tradicinių medinių dvarų sodybų ir jų pastatų raida nuo seniausių laikų iki XX a. pradžios. Kadangi straipsnis apima labai platų laikotarpį, XVI–XVII a. sodybinei architektūrai skirta tik nedidelė jo dalis: trumpai pateikiama XVI ir XVII a. ponų namų plano kaita, charakterizuojami pagrindiniai fasadų, tūrio, interjero bruozai. J. Jurginis publika-

cijoje „Alytaus ekonomijos dvarų pastatai 1649 metais” (8) supažindina su XVII a. dvaro sodybos architektūros ypatybėmis, nurodo to meto pastatų ir atskirų jų dalinių tipus, funkcijas, konstrukcinius ypatumus. Autorius XVI–XVII a. traktuoją kaip vientisos architektūros laikotarpi. M. Urbelio straipsnyje „XVI a. Lietuvos kaimo gyvenamieji pastatai pirminių šaltinių duomenimis” (9) pateikiami XVI a. gyvenamujų pastatų tipai, jų planai ir paplitimo schemos.

Kaimynų šalyse, kurių dvarų architektūra tiesiogiai susijusi su Lietuva, taip pat rašyta šia tema. Baltarusijoje porą publikacijų apie XVI–XVII a. dvarų sodybų architektūrą parengė J. A. Jakimovičius (5; 10). Autorius ponų namų raidą nagrinėja bendrame gyvenamujų namų architektūros evoliucijos kontekste. Lenkų mokslišnės literatūros pirmieji analitiniai teoriniai darbai apie tradicinių dvarų architektūrą išspausdinti XIX a. pab. – XX a. pr. Tarp jų išsiskiria Z. Glogerio publikacijos (11; 12), kuriose yra sodybų bei jų sudėtinės dalies (pastatų, patalpų, įrangos, interjero elementų) charakteristikos ir trumpa raida. Ponų namo kilmės iš valstietiškojo namo teoriją pateikė F. Markowskis (13). XX a. antrojoje pusėje reikšmingus teorinius darbus apie tradicinį lenkišką ponų namą paskelbė A. Miłobędzki, M. Leśniakowska. A. Miłobędzki ponų namo architektūros raidą nagrinėja bendrame krašto architektūrinės raidos kontekste (14; 15). Ypač vertingos A. Miłobędzko pastabos apie pastatų ir jo dalį kilmę ir kaitą knygos „Trumpas statybos mokslas...” paaiškinimuose (16). M. Leśniakowska tradicinių dvarų architektūrą analizuoją kultūrologiniu ir semantiniu aspektu, taip pat pateikia itin išsamiai šios srities bibliografiją, kurią sudaro leidiniai nuo XVI iki XIX a. (17).

Kadangi XVI–XVII a. Lietuvos tradicinės architektūros ponų namų raida mūsų mokslinėje spaudoje iki šiol išsamiau nenagrinėta, straipsnio tikslas yra užpildyti šią spragą ir pateikti ponų namų evoliuciją nuo XVI a. vidurio iki XVII a. pabaigos. Straipsnyje nenagrinėjama šio pastato tipo kilmės teorija ir ankstyvoji raida, kurią daugelis autorų (A. Jankevičienė, J. A. Jakimovičius) pateikia kaip XVI a. vidurio reiškinį. Iš inventorijų matyti, kad XVI a. pabaigoje LDK teritorijoje buvo statomi itin sudėtingos struktūros ir architektūros ponų namai. Tai rodo kitimus vykus anksčiau – galbūt XV ir XVI amžiais. Paprasčiausiai neišliko šio periodo materialinių medinės kultūros liekanų, nerasta rašytinių šaltinių. Pasak archeologo G. Zabiela, pilies – dvaro perimamumas buvo bendraeuropeanis viduramžių reiškinys (18, 65). Tuo tarpu XIV a. medinių pilii architektūros lygis rodo Lietuvos valstybėje buvus stiprią dailidininkystės mokyklą.

XVI–XVII a. dvarų sodybų pastatai iki šių dienų neįšliko. Pagrindiniai šaltiniai, leidžia spręsti apie pastatų architektūrą, yra jų inventoriniai aprašymai ir XVI–XVII a. specialūs leidiniai, skirti dvarų architektūrai ir ūkiui. Kaip ir ankstesni autoriai, naudojausi publikuotais inventoriais – K. Jablonskio ir M. Jučo sudarytais inventorijų rinkiniais (3; 2). Tačiau iš 31 XVI a. inventorijų aprašų, kuriuose paminimi pastatai, tik 4 galima priskirti XVI a. viduriui (Jurbarko – 1561 m., Panevėžiuko – 1563 m., Linkmenų ir Nemenčinės – 1554 m. dvarų inventoriai). Todėl autentiški duomenys pateikiami tik iš XVI a. pabaigos ir viso XVII a. XVI a. vidurio ir XVII a. antrosios pusės pastatų aprašai itin lakoniški, todėl sunku nustatyti apdailos, įrangos ir dekorų ypatumus. Išsamiausiai inventoriai – iš XVII a. pirmosios pusės, sudaryti ekonominio LDK pakilimo metu. Artima šaltiniams yra J. A. Jakimovičiaus knyga žinynas „Baltarusijos architektūra XVI–XVII a. viduriu” (5). Joje pateikiama dvarų sodybų architektūros analizė, autoriaus sudaryta pagal to meto inventorius.

Labai svarbūs šaltiniai yra XVI–XVII a. specialūs leidiniai – A. Gostomskio, J. Hauro, L. Opalinsko darbai (16; 19; 20; 21), skirti dvarų architektūrai ir ūkiui. Jie atspindi to meto bajorijos architektūrines nuostatas, patyrimą ir vystymosi tendencijas (22). Pagal šiuos XVI–XVII a. šaltinius, išlikusius ar fiksuotus analogus kaimyninėse šalyse (23), bendras architektūros vystymosi tendencijas, įrangos, dekorų, senųjų statybos technologijų reliktus XIX a. pastatuose galima bendrais bruožais atkurti to meto ponų namų raidą. Tačiau bet kuri ponų namo raidos interpretacija, nesant objektyvių natūrinių pavyzdžių, yra iš dalies hipotetinė.

XVI a. antroje pusėje Lietuvos magnatų dvarų sodybose buvo keletas skirtingų funkcijų, tačiau vienodai svarbių namų, skirtų šeimininkams ir to paties lygio svečiams (25), išdėstyti pagrindinio reprezentacinio kiemo (*dvaro*) perimetru vienoje kurioje nors šoninėje kraštineje arba abipus pagrindinių įvažiuojamų vartų. Iš XVI a. vidurio publikuotų inventorijų matyti, jog pastatai buvo dviejų trijų narvelių, nesudėtingos planinės struktūros ir tūrio. Juos tradiciškai sudarė priemenė ir viena trys patalpos abipus jos (Linkmenų dvaro, Kelmės dvaro) (3, 125, 250). Kai kurie iš jų stovėjo ant paklėčio (26), kiti tiesiai ant žemės. XVI a. pab. namai buvo žymiai sudėtingesni. Inventoriuose jie įvardijami pagal funkcijas: rezidencinis (gyvenamasis) namas buvo skirtas gyventi šeimininkams (*dom mieszkalny*, *dom wielki*), pokylių namas – šventėms ir suėjimams (*dom stołowy*) (27). Rezidencinį namą jau sudarė aiški kelių apartamentų struktūra (28). Vienam asmeniui (kunigaikšciui ar kunigaikštinei) priklausė nuo

dviejų iki keturių patalpų: menė (*izba*), kamara (*komora*), tualeto kamarėlė (*komorka potrzebna*), kartais – dar viena didesnė gyvenamoji, šildoma patalpa (*svetlica*). Esant keturių patalpų sistemai menė atitiko didiko *antechambe* – skirtą asmeniniams priemimams ir gyvenimui, patalpa – miegamajį, kamara – drabužinę (kungiščių Radvilų rezidencijos Deliatičiuose, Smurgainyse, Geranainių – Subatninko dvaras) (5, 117, 314; 4, 69). Pono ir ponios apartamentai, sujungti bendra priemeine, sudarė pagrindinę dvigalio rezidencinio sodybos namo dalį. Tradiciškai virš priemenės iškilusiame mezonne buvo puošni salė, o paklėtyje – tarnų patalpos (Smurgainių dvaro, Deliatičių dvaro, Kurtuvėnų dvaro) (5, 318–320, 117–121; 3, 330–332). Reprezentacinio – pokylių namo (*dom stołowy*) pagrindinė patalpa buvo di-dysis valgomasis, kitapus priemenės – kelios gyvenamiosios patalpos. Valgomojos erdvė dažnai buvo dviaukštė su balkonu orkestriui, kartais turėjo ir papildomą viršutinį apšvietimą (Geranainių – Subatninko dvaras, Smurgainių dvaras, Deliatičių dvaras) (4, 69–70; 5, 320, 118). Kitos patalpos – vienaaukštės, stovėjo ant paklėčio ar žemės. Taip pat sodybose būdavo dar keli namai šeimininkų šeimos nariams ir svečiams. Jie apėmė vienerius ar dvejus, sujungtus priemene, dviejų keturių patalpų apartamentus. Šie namai dažnai stovėdavo atokiau nuo pagrindinio kiemo, dažnai sode.

Žemesnio lygio bajorų sodybose XVI a. antroje pusėje taip pat stovėjo keli skirtingos funkcijos namai. Vidutinių bajorų sodybose jie dažniausiai buvo dvigaliai. XVI a. pabaigoje gyvenamają dalį (apartementus) sudarė dvi keturios patalpos, išdėstytes abipus priemenės. Juose bajoras gyveno kartu su šeima (Loznickio dvaras, Kaltinėnų–Jaunodavos dvaras, Kocinskio dvaras) (9, 67; 4, 66; 3, 212). Smulkų bajorų sodybose buvo statomi mažesnio tūrio, dažnai viengaliai pastatai. Savitos struktūros buvo palivarko valdytojo ar dvaro ūkvedžio – dažniausiai smulkaus bajoro, tarnaujančio pas stambesnį bajorą – namas. Bajoro ūkvedžio namo kitame gale buvo įrengiama šeimyninė (*piekarnia*) (29), kurioje gyveno ir dirbo dvaro ūkijaptarnaujanti šeimyna. Ūkvedžio bajoro gyvenamają dalį sudarė 2–4 patalpos, kuriose jis gyveno su šeima.

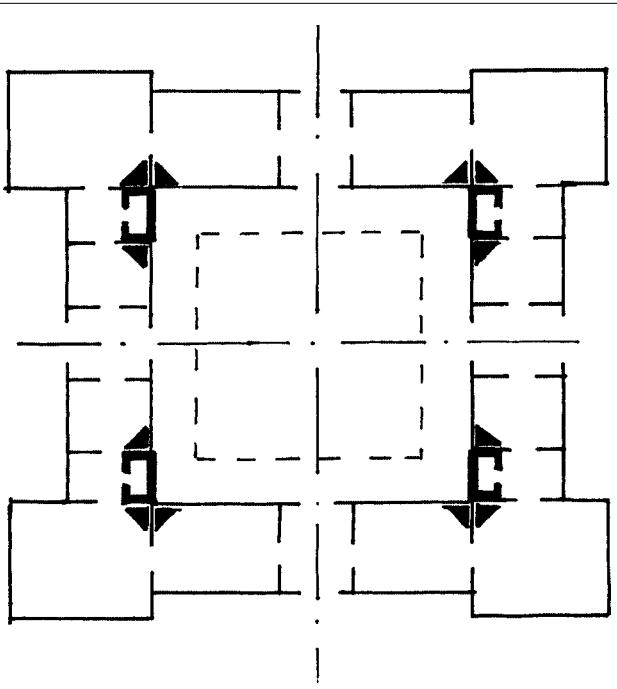
Inventorių duomenų per mažai, kad galėtume pasakyti, kada formavosi magnatų ir stambiuų bajorų apartamentų struktūra ir tuo pačiu darësi sudëtingesni namų planai. Trys iš keturių XVI a. vidurio stambiuų dvarų rinkinyje publikuotų inventorių buvo valstybiniai (dvarai priklauso karaliui), todël jų gana primityvus namų išplanavimas galėjo smarkiai atsilikti nuo bendrų privacių dvarų vystymosi tendencijų. Galima manyti, kad šis procesas létai, bet tendencingai vyko visą XVI a., LDK išsiliejant į Europos kultūrą. Visų XVI a. inventoriuose

minimų pastatų patalpos buvo išdėstytos dviem eilėmis, t.y. jie buvo dvitrakčiai.

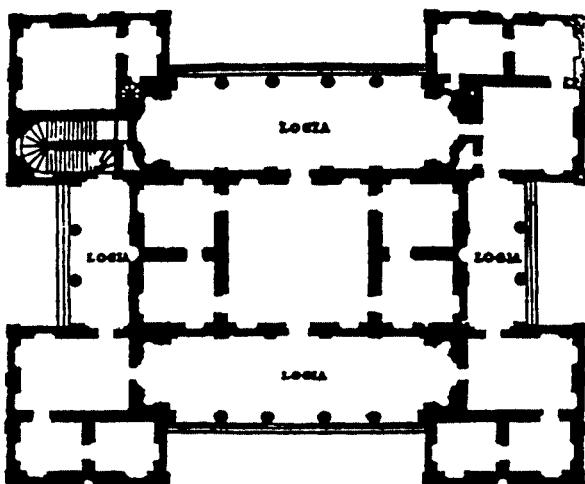
XVI a. antros pusės ponų namų tūri ir fasadų kompoziciją lémë racionali patalpų išdėstymo tvarka. Pagrindinė organizuojamoji ašis buvo priemenė. Jei ji jungė dvi vienodas patalpų grupes (t.y. pastatas buvo trijų narvelių; pavyzdžiui: seklyčia – priemenė – seklyčia, arba apartamentai – priemenė – apartamentai), jo tūris buvo simetriškas, tokia pat galėjo būti ir fasadų kompozicija. Jei priemenė aptarnavo tik vieną patalpų grupę (menę su priemene – smulkų bajorų ir žemininkų sodybose) ar dvi skirtingo dydžio (menę – priemenę – kamarą) – namo kompozicija buvo asimetriška. Ypač didelio ir sudėtingo tūrio buvo didikų ir stambių bajorų pagrindiniai namai. Rezidencinis namas su vienodais abiejų galų apartamentais, paklėčiu ir mezoninu turėjo būti monumentalus, simetrinės kompozicijos tūrio. Namo centrą akcentavo puošnus priėangis ar dengti laiptai į pagrindinį (apartamentų) aukštą (Deliatičių dvaras, Upytės dvaras, Geranainių–Subatninko dvaras) (5, 117–121; 4, 11–12, 69). Reprezentacinis – pokylių namas su dviaukštė valgomaja mene ir vienaaukštė ar stovinčia ant paklėčio apartamentų dalimi turėjo būti sudëtingos tūrinės struktūros, asimetriškas. Mažiau turtinė bajorija visų pirmą atsisakydavo paklėčio, po to salės virš priemenės (30). Smulkų bajorų namai buvo utilitarūs, nedideli, stačiakampiai.

XVI a. pab. – XVII a. pirmoje pusėje keitėsi ponų namo idėjinė gyvenamoji programa: visos patalpos (reprezentacinės ir gyvenamosios) pradėtos įrengti viename pastate. Šie pokyčiai buvo susieti su tolesne LDK integracija į Europą ir dėl to vykstančiais bajorijos gyvenimo būdo bei mąstysenos pasikeitimais. XV–XVI a. bajorai iš karių tapo žemvaldžiais, norinčiais gražiai ir patogiai gyventi savo dvaro sodyboje. Europoje gyvensenos normas, kultūrą ir jai paklūstančią architektūrą propagavo italių renesanso teoretikai (S. Serllio, A. Paladio ir kt.). Per karaliaus ir didžiūnų dvarus naujos idėjos plito Lietuvoje. Besiformuojančio vieno pagrindinio namo plano struktūra buvo tapati vėlyvaisiais viduramžiais Europos architektūroje susiformavusiam trijų dalių rezidencinio pastato tipui (15, 340): centre priemenė, vienoje pusėje – salė, kitoje – gyvenamosios patalpos.

Magnatai pirmieji pradėjo formuoti vieno pagrindinio gyvenamojo pastato rezidenciją. XVI a. pab. – XVII a. pr. rezidencinis ir reprezentacinis („pokylių“) namai tarsi sujungiami į vieną. Viename pastato gale įrengus dviaukštį valgomajį, pastatas įgydavo sudëtingą asimetrijinės kompozicijos tūri (Kėdainių dvaras, Šiaulėnų dvaras, Bileicos dvaras) (4, 18–19, 82–84; 5, 31–32). Dažnai daugiaufunkcinis namas buvo suformuojamas pritaikant jau stovėjusius pastatus: keičiant rezidencinio namo patalpų pa-

1. Gorodnicos dvaras – karaliaus vasaros rezidencija prie Gardino. XVII a. pirmoji pusė. Rekonstrukcija pagal inventorių (1653 m.).

1a. S. Serlio teorinis vilos planas (apie 1537 m.).

skirtį ir vietoje *antechambe* tipo menės įrengiant valgomajį (Deliatičių dvaras, Geranainių–Subatninko dvaras) (5, 117–122; 4, 69–70) arba perstatant kurį nors namo galą. Pagrindinė organizuojamoji ašis išlikdavo priemenė su laiptais į virš jos įrengtą salę, kuri dažnai buvo praplečiamā dviaukščio prieangio ar abipusio dviaukščio rizalito dėka: tokie namai inventoriuose vadinami kryžminiais („*dom krzyzowy*“).

Naujai statomuose vidutinių bajorų namuose buvo laikomasi principo: vienoje pusėje valgomasis (su kamara ar be jos), kitoje apartamentai. Smulkesnių bajorų prie-

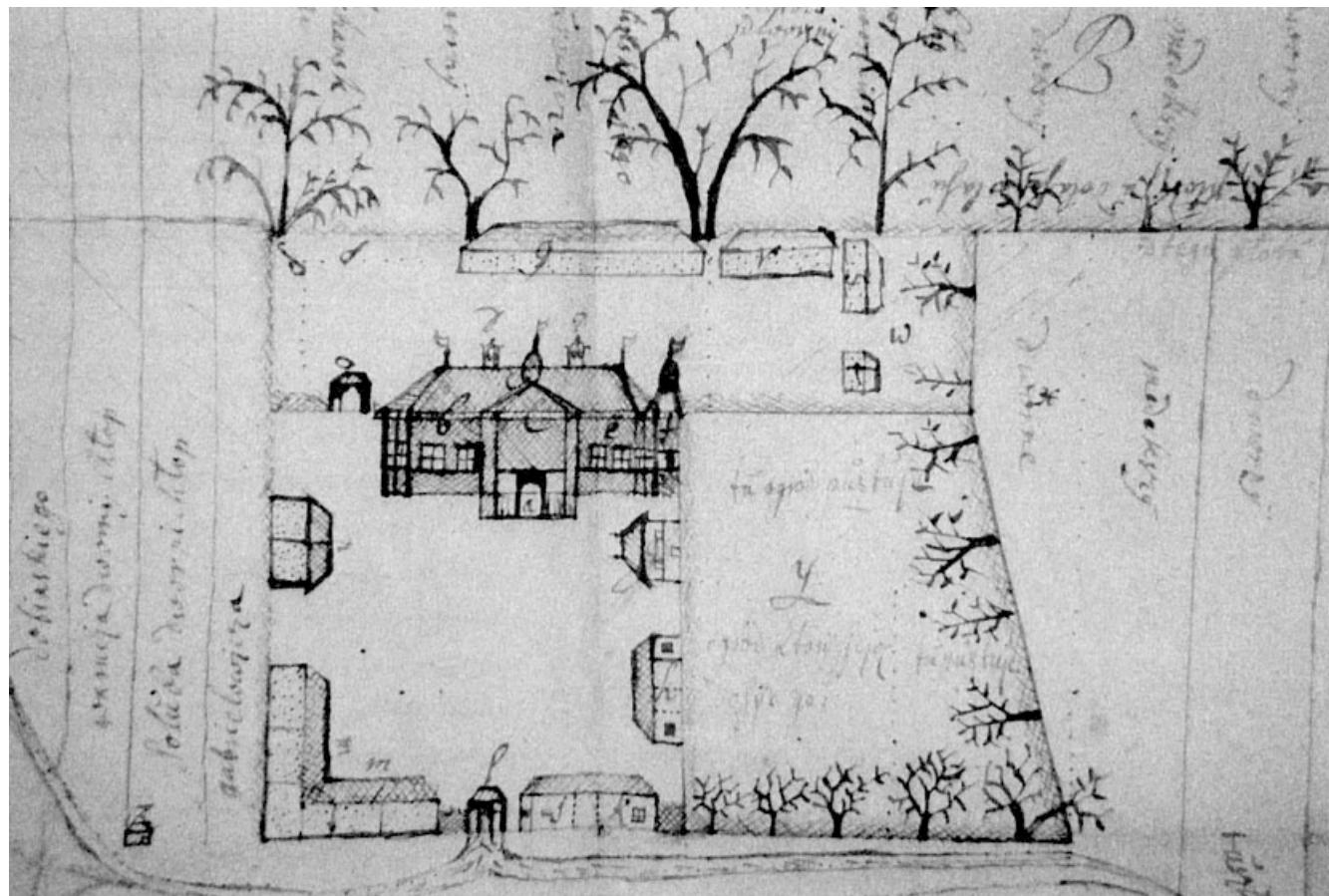
menėje didžiajame kamine buvo įrengiamas virtuvinis židinys, už jų – kamara, kartais virtuvės patalpa (*kuzhenna izba*) (31) (Vojciehovsio palivarkas, Gružių dvaras, Likčionių dvaras) (4, 79, 129, 413). Valgomomojo ir salės funkcijas dažnai atliko priemonė arba erdvus prieangis (Žalavos dvaras, Dubovsciznos dvaras) (4, 141, 379). Nepakito dvarų ūkvedžių namų struktūra: tradiciškai ją sudarė bajoro apartamentai ir šeimyninė (*piekarnia*), atskirti priemene (Geranainių – Subatninko dvaras, Korvio dvaras, Merkinės dvaras, Zablanų dvaras) (4, 69–71, 363, 417; 5, 140). Itin smulkūs bajorai ją pritaikė savo namų statybai. Vieno pastato formavimosi procesas mažesniuose dvaruose vyko iki XVII a. vidurio ir ilgiau (32).

Formuojant naujo tipo – *vieną* pagrindinį rezidencinį namą ir pristatant reikalingas patalpas (menes, valgomuosius, svečių apartamentus), dvitrakčiai pastatai ilgėjo. Kad būtų patogu patekti į naujas pastato dalis, dažnai buvo įrengiama dar viena priemonė (33) (Kėdainių dvaras, Savitiškio dvaras) (4, 18, 367). Formavosi ilgo su keliais jėjimais pastato tipas, išplėtotas ir sunormintas XVIII a.

Šio laikotarpio stambių ir vidutinių bajorų medinių pastatų architektūrai įtaką darė stilinė architektūra (34). I didikų dvarus naujos architektūrinės idėjos patekdavo per karaliaus dvarą, didikų studijas ir keliones po Vakarų Europą, reikia manyti, ir architektų profesionalų, dirbusių karaliui ir magnatams, dėka. Vėliau, savaip transformuotos, jos pasiekdavo ir žemesnių bajorų aplinką.

Apie architektus profesionalus, dirbusius XVII a. pradžioje karaliui ir didikams LDK teritorijoje, duomenų kol kas néra. Tačiau, sprendžiant pagal inventoriaus aprašus, karaliaus vasaros rezidencija Gorodnicocoje prie Gardino (5, 94–96) buvo medyje interpretuoto renesansinės centriško plano italų vilos tipo pastatas: kvadratinis, su jėjimais kiekvienos kraštinės viduryje, apartamentais kampuose ir dviaukšte centrine sale. Tai išryškėja palyginus plano ir tūrio struktūrą su teoriniu S. Serlio vilos planu ar centrišku A. Palladio Villa Capra pastatu (1 il.). Tokio sudėtingo medinio statinio ir jo aplinkos sutvarkymo projekte turėjo dalyvauti architektas profesionalas.

Ponų namų architektūroje naujos europinės stilistinės idėjos visų pirma pasireikšdavo pastatų išorės ir interjerų apdailoje, tik vėliau fasadų kompozicijoje. XVI a. pab. – XVII a. pirmos pusės gyvenamosios profesionalios architektūros rezidencijose vyravo italų renesansas ir šiaurės manierizmas, nuo XVIII a. pr. plito barokas. Medinių ponų namų išorės formos buvo artimos šioms tradicijoms. Pastatus puošė vienaaukštės ar dviaukštės lodžijos su tekintomis baliasinomis ir stulpais, vainikavo aukšti keturšlaičiai stogai su metalinėmis vėjarodėmis, žibintais ir svogūnėliais, skardintais žalvariu. Langai buvo dideli, artimi kvadratui, dėl stiklo gamybos

2. „Medekšu abrisas”. VUB. F. 4, ap. 217, Nr. 17149 (40x34 cm).

technologijos – smulkiai sudalinti, dažnai su langinėmis (išorinėmis ar vidinėmis).

XVII a. pradžioje magnatų ir stambių dvarų ponų namai pasipildė nauju tūriu elementu – kampuose ar kurio nors fasado plokštumoje iškištu alkieriumi (35). Savarankiško tūrinio elemento – alkieriaus – pirminė idėja buvo perimta iš pilies tipo mūrinių rezidencijų ir išreiškė medžio statybai pritaikytą pilies bokštą. Dekoratyvūs bokstai kampuose, „pilies“ – riterystės simbolio apraiška, buvo būdingi Šiaurės renesanso architektūros tradicijoms, taip pat pasireiškusioms ir Lietuvos mūriniuose dvarų pastatuose (Panemunės dvaro, Raudonės dvaro ir kt.). Mediniai alkieriai dažniausiai buvo stačiakampiai (Upytės dvaras, Raguvos dvaras, Bielicos dvaras) (4, 11, 45; 5, 31). Oleškių dvaro namo du alkieriai į sodą apibūdinti kaip apskriti („okrągle od sadu“) (4, 215), tačiau reikia manyti, kad jie buvo daugiakampiai. Alkieriuose, sprendžiant pagal inventoriuose aprašytus baldus, buvo miegamieji, nedideli svetainės tipo kambariai, sandėliai, vėliau, XVII a. gale, svečių miegamieji, koplyčios (Magūnų dvaras) (4, 382). Vienaukštis ar dviaukštis, vainikuotas savarankišku stogu su puošniais bokšteliais ir vėjarodėmis, alkierius pastato tūriui ir siluetui suteikdavo

žaismingumo ir puošnumo (36). Pastatuose su paklėčiu alkieriai buvo statomi ant aukšto cokolio, juose buvo įreniamos dažniausiai podėliu skirtos patalpos su iėjimu iš lauko (Raguvos dvaras) (4, 45). XVII a. vid. alkieriai paplito ir vidutinės šlėktos sodybose (Gružių dvaras, Savičiukų dvaras, Fedoriškių dvaras) (4, 129, 376, 394), jais buvo puošiami stambių dvarų valdytojų ir ūkvedžių namai (Zablanų dvaras, Vokės dvaras) (4, 139–140, 146).

XVI a. pabaigoje – XVII a. pradžioje pastato tūrio ir fasadų kompozicijoje simetrija nebuvo privaloma. Tiesa, dalis pastatų buvo simetriški dėl savo struktūros: rezidencinio su vienodais apartamentais magnatų namo tūris buvo simetriškas ir artimas to meto stilinės architektūros namų struktūrai (paklėtis tarsi atitiko cokolinį aukštą, gerieji kambariai buvo pagrindiniai aukštė). Dominavo asimetriškos kompozicijos statiniai: rezidenciniai ir gyvenamieji su skirtingom patalpų grupėm abipus priemenės, reprezentaciniai (pokylių) namai su dviaukšte valgomaja mene ir naujo tipo vieno namo rezidencijos. XVII a. pradžioje asimetriškai pristatydavo alkierius.

XVII a. antrame ketvirtupyje (37) pastatų išorėje atsirado barokui būdingi elementai: masyvūs profiliuoti karnizai, langų apdaila ir forma (vertikaliai ištęsto stačiakam-

pio). Palaipsniui (apie XVII a. vid.) stambiosios bajorijos namų architektūroje pradėjo išsigalėti italių renesanso ir baroko propaguojama kompozicinė simetrija (38). Lietuvoje nėra išlikusio pastato, patvirtinančio XVII a. vystymosi tendencijas, tačiau jas atspindi 1685 m. „Medekšų abrisas“ (39), kuriame pavaizduota Medekšoms priklaušiusi sodyba netoli Kėdainių (2 il.). Ponų namo pagrindinis tūris būdingas XVI a. pab. – XVII a. pr. LDK didžiūnų rezidenciniams namui su vienodais apartamentais: stačiakampis ant paklėčio, uždengtas aukštų keturšlaičiu stogu, kurį puošia vėjarodės. Langai renesansiniai: stačiakampiai artimi kvadratui, keturių dalių, kurių kiekviena padalinta į mažas dalis. Prie pastato galo pristatytais alkierius su kupolo formos stogeliu, bokšteliu ir vėjarode yra XVII a. pradžios elementas. O simetrinės kompozicijos fasadas kiemo vartų ašyje ir pastatai vainikuoja masivus karnizas (ryški juosta piešinyje) – baroko architektūros elementai. Todėl rūmai, galima manyti, buvo pastatyti XVII a. antrojo ketvirčio pabaigoje.

3. Šiaurės renesansui būdingų formų židinys Želvių dvare.
St. Vaitkaus fotografija, 1937 m. Šiaulių „Aušros“ muziejus.
Negatyvo Nr. 1952.

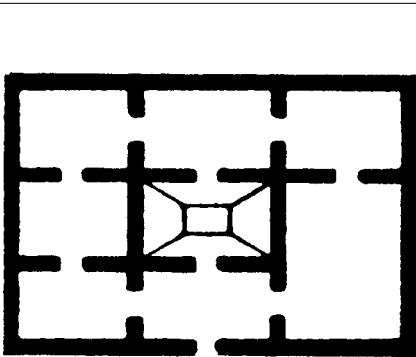
XVI a. pab. – XVII a. pirmos pusės stambių bajorų ponų namų interjero koloritas buvo būdingas renesansui: ryškus, tamsus, monumentalus (Šiaulėnų dvaras, Deliatičių dvaras, Ivjos dvaras, Bielicos dvaras). Priemenės ir dažnai valgomoj grindys grįstos plytomis, kambariuose lentų grindys, sienos išmuštos brangiais audiniais (šilkais, brokatais), durys stalių darbo, su drožinėtais savininkų herbais, tapytos ar dažytos, dažniausiai vienvėrės, nors į pagrindines patalpas būta ir dvivėrių (Raguvos dvaras, Uptytės dvaras, Tauragės dvaras) (4, 45, 122, 185). Pagrindinių menų languose išstatyti vitražai. Krosnys gerosiose patalpose buvo iš glazūruotų daugiaspalvių koklių, valgomajame ir salėje – su savininkų herbais, prie krosnių – puošnūs židiniai, gyvenamuosiuose kambariuose (*izbose*) – židinėliai (40). Kambariuose – stalai, suolai, krėslai, skrynios, spintos, indaujos (41).

Smulkesnių bajorų ponų namų architektūros stiliums naujovės iki XVII a. vid. iš esmės nepasiekė. Jų pastatai išliko asimetriški, be dekoro elementų – stačiakampiai su keturšlaičiais šiaudų stogais, mažais kelių dalių langeliais. Kartais utilitarų tūri pagyvindavo atviri ar uždarai karkasiniai prieangiai (Gružių dvaras, Varputinių dvaras) (4, 129, 143).

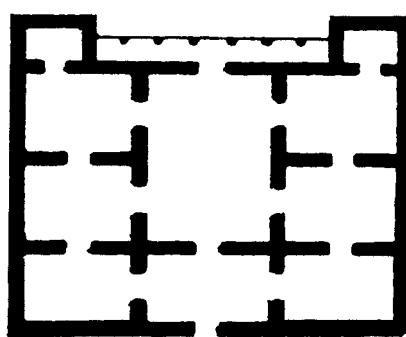
Smulkesnių bajorų namų interjeroose tradiciškai daugiausia dėmesio visuomet buvo skirti krosnių ir židinių apipavidalinimui. Vidutinių bajorų namuose jų apdailą įtakojo stilinė architektūra. Šiaurės renesansui būdingų formų XVII a. židinius nedideliamė Želvių dvare Šiaulių apskrityje 1937 m. surado ir nufotografavo Šiaulių „Aušros“ muziejaus darbuotojas St. Vaitkus. Tai vienintelis žinomi tokio tipo pavyzdžiai Lietuvoje (3 il.). Inventoriuose taip pat minimos spalvotos glazūros krosnys, kai kurie puošnesni baldai. Smulkių bajorų namų krosnys ir židiniai buvo plūkti iš molio ir nedekoruoti. Patalpų grindys buvo grįstos plytomis, kartais išklotos lentomis, šeimyninėj – asla. Priemenėje stambių dvarų virtuvių pavyzdžiu kartais įrengdavo ugniaukurą maistui ruošti (42). „Baltųjų“ – ne dūminių – patalpų dūmai buvo išleidžiami į priemenę be lubų ar į pastogę, kur pro angas stogo šlaituose jie patekdavo į išorę.

XVII a. antroje pusėje keitėsi didikų gyvenimo stilius: etiketą pradėjo diktuoti Versalis – Prancūzijos karaliaus Liudviko XIV rezidencija. Prancūzų dvaro pavyzdžiu buvo pertvarkomi Europos monarchų dvarai, taip pat ir Lietuvos – Lenkijos karaliaus dvaras. Juo sekė didžiūnai ir stambūs bajorai.

Dėl prancūzų etiketo įtakos susiformavo reprezentacinio vilos tipo pastato, atverto į jų supančią aplinką, idėja (43). Aplinkos ir pastato kompozicinėse struktūrose buvo privaloma griežta ašinė simetrija. Priešais namą turėjo būti nuolatinis reprezentacinis kiemas, už jo – parkas

4. Smulkaus ir stambaus bajoro namų pavyzdžiai (planai). J. K. Hauras. „Žemės ūkio ekonomika...“

ar sodas. Pagrindine pastato patalpa tapo salė, komponuojama viso ansamblio, taip pat namo ašyje, atsiverianti į parką ar sodą. Abipus jos ir vestibiulio buvo grupuoamos didžiosios reprezentacinės patalpos, galuose – mažesnės, intymios. Simetrišką pastato planą atitiko simetriškas tūris ir fasadai. Keitėsi apartamentų struktūra: pagrindine apartamentų patalpa tapo palyginti erdvus miegamasis su alkova (44), kuriame buvo ir miegama, ir gyvenama; ponas ar ponia, be miegamojo ir garderobo, turėjo asmeninį kabinetą, dažnai koplyčią.

Naujų idėjų perimamumui ir pastatų transformacijai didelę įtaką darė literatūros veikalai – L. Opalinsko, J. K. Hauro darbai (16; 20; 21), propaguojantys italių renesanso teoretikų (S. Serlio, A. Paladio) architektūrines idėjas. Literatūroje iš renesanso teoretikų buvo perimta ir įtvirtinta pagrindinių ponų namų keliamų reikalavimų programa: „namas turi būti tvirtas, patogus ir gražus“. J. K. Hauro knygos „Žemės ūkio ekonomika...“ 1679 m. leidime (21) buvo pateikti stambaus ir smulkaus bajoro namų pavyzdžiai. Stambaus bajoro namo planas – simetriškas, su sale centre, kuri turi išėjimą į užpakalinio fasado lodžiją. Smulkaus bajoro – artimas simetrijai, kompaktiškas, su kaminiu – virene – centre (4 il.).

Reikia manyti, kad stambiosios bajorijos architektūros sampratai įtaką darė ir architektų profesionalų veikla. Lietuvoje nėra užfikuota, bet Lenkijos archyvuose yra išlikę žymių to meto architektų Giovanni Battista Gisleni, Tylman van Gameren medinių ponų namų projektų.

Igyvendinant naujo tipo architektūros programą teko keisti sodybos struktūrą: ponų namą įkomponuoti įvažiavimo ašyje (Salamiesčio dvaras, Venių dvaras, Fedoriškių dvaras) (4, 289, 320–321, 394), priešais įkurti reprezentacinių kiemų, už namo – parką ar sodą (Nemenčinės dvaras) (4, 329), „kiemelį“ ir kitus ūkinius (*palivarko*) pastatus iškelti toliau nuo reprezentacinės dalies. Simetriško pastato centre, tuoju už priemenės, buvo įrengiama salė, atverta į parką ir sodą. Siejant pastatą su aplinka magna-

tū, stambių ir vidutinių bajorų namuose išnyko paklėčiai (45), saugoję pagrindines patalpas nuo drėgmės. Pastatus pradėjus statyti ant žemės pamažu ėmė plisti juostiniai mūriniai pamatai. Tačiau per visą XVII a. mūriniai pamatai fiksuooti vos 3 mediniuose pastatuose: Šiaulėnų dvaro, Magūnų dvaro ir Gelgaudiškio dvaro ponų namuose (4, 82–84, 382, 234).

Reikia manyti, kad XVII a. antroje pusėje naujos architektūros ponų namą propagavo tik nedidelė stambių bajorų dalis, kadangi tik jai buvo prieinama profesionalių architektų veikla, aukštasis mokslas ir palyginti brangi literatūra. Architektūros vystymuisi taip pat trukdė prasidėjęs karų laikotarpis. Todėl kitų bajorų sodybose naujos architektūros programos medinis namas paplito XVIII a., po amžiaus pradžios karų ir suiručių didžiajai daliai bajorijos netekus ekonominio pajėgumo (46). Mediniai namai buvo patogūs ekspluatuoti, palyginti pigūs (medžiaga ir darbo jėga nekainavo, nes buvo iš dvaro) ir greitai pastatomai. Tuomet visuotinai buvo realizuota XVII a. viduryje suformuota architektūrinė ponų namo idėja. XVII a. pabaigoje statytų ponų namų architektūroje buvo gausu senųjų, dar iš XVI–XVII a. atklydisių kompozicijos elementų. Apie tai liudija žinomi XVIII a. dvarų ponų namų pavyzdžiai: mediniai stulpais atskirtos lodžijos užpakaliniuose fasaduose (Grinkiškio dvaras, Biržuvėnų dvaras), centre iškylantys mezoninai – reminiscencijos į „kryžminius“ pastatus (Musninkų dvaras, Blinstrubiškių dvaras), alkieriai kampuose (Maišiagalos dvaras, Panemunėlio dvaras), ilgi stačiakampiai tūriai su keliais iėjimais pagrindiniame fasade (Užvenčio dvaras). Tačiau visi senieji elementai buvo komponuojami simetriškai, ne pažeidžiant naujos planinės tūrinės parterinio pastato struktūros. XVIII a. pabaigoje naujos nuostatos įsigalėjo ir tarp smulkiosios bajorijos. Čia jos vyravo iki feodalizmo pabaigos.

Išvados

Lietuvoje tradicinės architektūros ponų namai buvo medinės architektūros pastatai (47), paplitę visų bajorijos sluoksniių sodybose. Jų architektūra, veikiama gyvenseną reglamentuojančio etiketo ir kosmopolitinių stilinių naujovių, XVI–XVII amžiais intensyviai kito:

1. XVI a. antrojoje pusėje visų bajorų dvarų sodybose vyravo savita, LDK būdinga gyvenamosios erdvės orga-

nizavimo sistema. Buvo statomi keli skirtingos funkcijos ponų namai: rezidencinis (gyvenamasis) namas su apartamentais (gyvenamaja dalimi), reprezentacinis („pokylių”) namas, kurį sudarė pagrindinė patalpa – valgomoji menė ir kiti svečių bei šeimos gyvenamieji namai. Pastatų tūrių ir planų lémė racionali, savita patalpų išdėstymo tvarka. Organizuojamoji ašis buvo priemenė. Smulkių bajorų namai dažniausiai buvo viengaliai, stambių ir vidutinių – dvigaliai. Stambių bajorų sodybose rezidencinis namas buvo statomas ant paklėčio.

2. XVI a. pab. – XVII a. pirmoje pusėje darant įtaką europiniams gyvenimo būdui didikų ir stambių bajorų sodybose susiformavo vieno daugiafunkcinio namo rezidencija. Visos patalpos – gyvenamosios ir reprezentacinės – įrengiamos viename pastate. Pirmieji vieno daugiafunkcinio namo rezidenciją pradėjo formuoti didikai ir stambūs bajorai. Mažiau pasiturinčių bajorų sodybose šis procesas tęsėsi iki XVII a. antros pusės. Didikų, stambių ir vidutinių bajorų vieno pagrindinio namo plano struktūra buvo velyvaisiais viduramžiais Europos architektūroje susiformavusio trijų dalių rezidencinio pastato tipo: centre priemenė, vienoje pusėje – salė, kitoje – gyvenamosios patalpos. Šių pastatų tūriai ir planai buvo itin sudėtingi, asimetriški. Tarp stambių ir vidutinių bajorų taip pat plito pastato tipas, kuomet valgomasis buvo įrengiamas vienoje dvigalio namo šoninėje menėje. Smulkių bajorų namuose viename gale buvo bajoro šeimos patalpos, kitaime – šeimyninė, patalpa su duonkepe, naudojama ūkio reikmėms ir ūkyje dirbantiems žmonėms.

3. XVI a. pab. – XVII a. pradžioje stilinės architektūros reikalavimai principinei namo struktūrai įtakos dar nedarė: fasadų ir plano simetrija nebuvo privaloma. Vyraujančių stilių – italų renesanso ir šiaurės manierizmo (nuo XVII a. antrojo ketvirčio ir baroko) bruožai visų pirmą pasireiškė medinių ponų rezidencijų išorės ir interjero dekore: pastatus puošė vienaaukštės ar dviaukštės lodžijos su tekintomis baliasinomis ir stulpais, vainikavo aukšti renesansiniai stogai su metalinėmis vėjarodėmis. XVII a. pradžioje namo kampuose ar prie kurio nors fasado plokštumos buvo pristatomas „alkierius” – savarankiškas tūrinis elementas, pilies bokšto reminiscencija, būdinga šiaurės renesanso rezidencinei architektūrai. XVII a. antrame ketvirtyne pastatų išorėje atsirado būdingi barokui elementai: masyvūs profiliuoti karnizai, langų apdaila ir forma (vertikaliai ištęsto stačiakampio). Nuo XVII a. vidurio dar renesanso teoretikų propaguota simetrija pradėjo daryti įtaką fasadų kompozicijai. Tokio pastato pavyzdži iliustruoja „Medekšų abrise” pavaizduotas ponų namas.

4. XVII a. antroje pusėje prancūzų klasicizmo įtakoje susiformavo vienaaukštės, parterinio, griežtos simetrinės

plano ir fasado kompozicijos, susieto su aplinka (parku ir reprezentaciniu kiemu) ponų namo architektūros idėja. XVII a. pabaigoje ją propagavo magnatai ir stambioji bajorija, XVIII a. realizavo vidutiniai ir „sarmatiškai” nusiteikę stambūs bajorai. XVIII a. pabaigoje tokio tipo pastatas įsigalėjo tarp smulkiosios bajorijos ir vyraovo iki feodalizmo pabaigos.

XVI–XVII a. ponų namų architektūros raida buvo labai svarbi gyvenamosios architektūros evoliucijai:

1. XVII a. pabaigoje susiformavęs partnerinis vienaaukštis, simetrinės kompozicijos, susietas su aplinka medinis namas plačią bajorijos sluoksnių sodybose buvo statomas iki XX a. pradžios. Jo architektūra darė įtaką XIX a. pabaigos valstiečių bei nedidelių miestelių namų architektūrai.

2. XVIII a. ponų namų tipai (ilgojo pastato su keliais įėjimais, pastato su mezoninu ar išsikišusi centrinės dalių rizalitų, pastato su „alkieriais” kampuose, pastato su lodžija užpakalinio fasado centre) susidarė kūrybingai naudojant XVI–XVII a. architektūrinius kompozicinius elementus. XVIII a. jie buvo pritaikyti parterinio vienaaukštės, atverto į aplinką, namo idėjai bei sunorminti pagal griežtos barokinės simetrijos principus.

NUORODOS:

1. Bajorijos architektūrinius užsakymus įgyvendindavo vietos meistrai. Didieji dvarai turėjo savus dailidžių kaimus (Ivjos dvaras).
2. Plytos, akmenys paprastai didikų ir pasiturinčių žmonių buvo naudojami gynybiniuose pastatuose arba miestuose, kur mūrinius statinius vertėjo statyti dėl priešgaisrinės apsaugos. Taip pat mūriniai buvo reprezentaciniai Bažnyčios – pagrindinės kosmopolitinės feodalizmo ideologijos (filosofijos, meno, taip pat architektūros stilių) nešėjos – statiniai.
3. Jablonskis K. Istorijos archyvas. XVI a. dvarų inventoriai. – T. 1. – Kaunas, 1934.
4. Jablonskis J., Jučas M. Lietuvos inventoriai XVII a. Dokumentų rinkinys. – Vilnius, 1962.
5. Якимович Ю. А. Зодчество Белоруссии XVI – середины XVII в. – Минск, 1991.
6. Mediniai namai buvo paplitę visų bajorijos sluoksnių sodybose iki XVIII a. pabaigos. XIX a. daliai stambių bajorų praturtėjus iš įvairių verslų, prekybos ar spekuliacijos nekilnojamu turtu, tobulėjant mūro technologijoms, mažėjant medžio resursams, jų rezidencijos pradėtos statyti mūrinės (ypač XIX a. antroje pusėje). XIX a.–XX a. pradžioje medinę architektūrą ir jos pakaitalus (karkasinę, molinę) toliau propagavo didžioji dalis vidutinių bajorų ir smulkūs bajorai.
7. Jankevičienė A. Buvusių dvarų sodybos ir pastatai // Lietuvių liaudies architektūra. – T. 2. – Vilnius, 1968. – P. 84–93.
8. Jurginis J. Alytaus ekonomijos dvarų pastatai 1649 metais // Acta Historica Lituanica. – T. VIII. – Vilnius, 1972.
9. Urbelis M. XVI a. Lietuvos kaimo gyvenamieji pastatai pirminių šaltinių duomenimis // LTSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Statyba ir architektūra. XVI. – Architektūra ir Miestų statyba. – T. 6. – Vilnius, 1978.

10. Якимович Ю. А. Драулянае дойлідства Беларускага Палесся XVII–XIX в. – Мінск, 1978.
11. Gloger Z. Budownictwo drzewne i wyroby z drewna w dawnej Polsce. – T. 1–2. – Warszawa, 1907–1909.
12. Gloger Z. Encyklopedia Staropolska. – T. 1–4 – Warszawa, 1900–1903.
13. Markowski F. Polskie dwory zwyczajne i obronne XVI–XIX. – Lwów, 1935.
14. Miłobędzki A. Zarys dziejów architektury w Polsce. – Warszawa, 1963.
15. Miłobędzki A. Architektura polska XVII wieku. – Warszawa, 1980.
16. Krótka nauka budownicza dworów, pałaców zamków, podług nieba i zwyczaju polskiego... [Ivadas ir komentarių A. Miłobędzko]. – Wrocław, 1975.
17. Leśniakowska M. „Polski Dwór”: Wzorce architektoniczne, mit, symbol. – Warszawa, 1992.
18. Zabiela G. Lietuvos medinės pilys. – Vilnius, 1995.
19. Gostomski A. Gospodarstwo. – Kraków, 1588.
20. Haur J. K. Oekonomik ziemiantska generalna..., – 1675.
21. Haur J. K. Generalna oekonomika ziemiantska.. – Kraków, 1679.
22. Apie juos išsamiai rašiau straipsnyje „Dvaro sodybų architektūra XVI–XIX a. teoriniuose darbuose” („Liaudies kultūra”. – 1998, nr. 3, p. 27). Pasinaudodama proga gerb. skaitytojų atsiptaršau už nedovanotinas klaidas: 27 ir 28 puslapiuose, rašydamas apie Lukošui Opalinskiui priskiriamą knygą „Trumpas statybos mokslas...”, vietoje Opalinsko paminėjau Gostomskio pavardę.
23. Lenkijoje yra išlikusių (nors perstatytų), taip pat fiksuočių tradicinės architektūros ponų namų, datuojamų XVII a. antraja puse. Jie pateikiami A. M. Sikorskios publikacijoje „Lenkų bajorių sodybos...” Žr. 24 nuorodą.
24. Sikorska A. M. Wiejskie siedziby szlachty polskiej z czasów saskich. Ósrodek dokumentacji zabytków. – Warszawa, 1991.
25. Inventoriuose pastatai lygiaverčiai, įvardijami *dom, dom drugi, dom stary...*
26. Paklėtis buvo virš žemės paviršiaus iš sienojų suręstas aukštasis cokolis, kurio uždara erdvė naudojama didesnėse rezidencijose tarnams gyventi ir kt. ūkinėms patalpoms, mažesnėse – padėliui. Ant paklėčių buvo statomi namai, svirnai ir pastatai, vadinti povalušais, priklausą pagrindiniams reprezentaciniam kiemui. Viena to pačio pastato patalpa galėjo būti ant paklėčio, kita ant stulpų. 1595 m. Panemunės dvaro (Vilkijos vls.) pirkia stovėjo ant paklėčio, o jos priemenė ant stulpų. (Žr. 8 nuorodą).
27. Namo pavadinimas sietinas su pagrindinės patalpos, kurioje buvo valgoma, inventoriumi: joje stovėjo daugybė stalų su suolais. XVII a. inventoriuose patalpa valgymui jau vadinama „stolowa”, pokyliams – „stolowa wielka”. Lietuvių bajorių tarpe XVIII–XX a. pr. vadinta „stalavoji” ar „stalava”.
28. Apartamentai kaip gyvenimo erdvės organizacinė sistema susiformavo XVI a. pirmoje pusėje Prancūzijoje ir vėliau išplito visoje Europoje. Lietuvos – Lenkijos valstybėje privatūs apartamentai atsirado XVI a. karaliaus rezidencijose, XVI–XVII a. sandūroje magnatų sodybose. Žr. 16-ą nuorodą, p. 63.
29. Ši patalpa vadinta „piekarnia” dėl kampe stovėjusios dažniausiai dūminės duonkepės krosnies. Krosnis šildė patalpą, joje šeimyna ruošė maistą. Tradiciškai visos patalpos, kuriose buvo duonkepės krosnys, vadintos „piekarniomis”, nors jų funkcijos skyrėsi. Pavyzdžiu, didžiųjų dvarų atskirai stovinčiuose virtu-
- vių pastatuose būta patalpų su viena ar keliomis krosnimis, skirtomis duonai kepti ir ponų maistui troškinti (Geranainių–Subatninko dvaras, Upytės dvaras). Žr. 4-ą nuorodą, p. 69, 122.
30. M. Urbelis išnagrinėjo 163 XVI a. dvarų inventoriuose aprašytus namus. Paklėčius turėjo 33 itin stambių dvarų namai. Žr. 9-ą nuorodą.
31. Veikale „Trumpas statybos mokslas...” (16), priskiriamame L. Opalinskiui, griežtai reikalaujama, kad virtuvės tame pačiame pastate nebūtų. Stambių dvarų sodybose virtuvės buvo atskiruose pastatuose, kadangi maisto gaminimas buvo pavojinges dėl gaisrų, iš jos skrido įvairūs (ne visada malonūs) kvapai ir t.t. Prieš paduodant į stalą maistas buvo pašildomas ir paruošiamas viename iš didžiųjų pagrindinio namo kaminių – virenių. L. Opalinskio reikalavimas rodo, kad vidutinių bajorų sodybose XVII a. pirmoje pusėje virtuvės dažnai būdavo pagrindiniam ponų name. Smulkų bajorų namuose jos išliko per visą feodalizmo laikotarpį. Virtuvės vidutinių bajorų namuose vėl pradėtos įrenginėti XIX a. pirmoje pusėje, pakitus maisto gamybos technologijai.
32. 1659 m. išleistoje knygoje „Trumpas statybos mokslas...” autorius L. Opalinskis dar tebereikalauja, kad visos patalpos – ponų ir ponios miegamieji, svečių apartamentai (pora kambarių ir kamara), svetainė ir valgomasis – būtų viename pagrindiniam name (16, 11).
33. Anfiladinė sistema iki XVII a. vidurio buvo nepopulari. Knygoje „Trumpas statybos mokslas...” (1659 m.) ji smerkiama dėl nepatogumo, skersvęjų ir matomumo (16).
34. XVI a. antroje pusėje – XVII a. pradžioje vyravo italių renessansas ir šiaurės manierizmas, nuo XVII a. pr. plito barokas.
35. Žymus lenkų mokslininkas A. Miłobędzki, remdamasis „r” transkripcija lenkų kalboje į „l”, „alkieriaus” pavadinimą kildina iš žodžio „erkeris” ir šio elemento bei jo pavadinimo atsiradimą nukelia į XVII a. pradžią (16). Tuo tarpu LDK patalpa „alkierius” žinoma jau XVI a. pabaigoje: pavyzdžiu, Kurtuvėnų dvaro namo 1592 m. inventorius fiksuoja „alkierių”, atitvertą kambario gale („алкер пректроздоны”) ... (3, 330). Be platesnių tyrimų sunku nustatyti LDK ir Lenkijos dvarų „alkieriaus” terminų sąsajas.
36. XVII a. juos ypač pamėgo kaimyninės Lenkijos didikai: alkieriai buvo komponuojami vieno ar abiejų ilgų pastato fasadų galuose. Pastatų su alkieriais architektūrinė išraiška artima gana sudėtingo tūrio medinėms Lenkijos prieškalnių bažnyčioms. Galbūt polinkis į sudėtingą ir žaismingą tūrį lémė dvarų su alkieriais populiarumą šiame krašte. Lenkijos dvarų architektūroje formavosi dvaro su alkieriais (*dvor alkierzowe*) tipas, Lietuvoje pasireiškęs XVIII a. (Panemunėlio dvaras, Maišagalos dvaras).
37. Lenkų istoriografijoje (A. Miłobędzki, A. M. Sikorska ir kt.) teigiama, kad nuo 3–4 dešimtmečio (14; 15; 24).
38. Apie kompozicinę simetriją, kaip svarbų pastato grožio elementą, kurio reikia siekti, rašoma L. Opalinskiui priskiriamoje ir 1659 m. išleistoje knygoje „Trumpas statybos mokslas...”, atspindinčioje pažangias architektūrines nuostatas bajorių tarpe (16).
39. VUB, F. 4, ap. 217, Nr. 17149
40. Židinėliai nedideli, pakelti nuo žemės į krosnių pakūros aukštį. Jie buvo reikalingi ugniai krosnyje įkurti, apšvietė ir ventiliavo patalpas, buvo tarsi apsauginis padas krosnies pakūros angai.
41. Lovos inventoriuose neminimos, tik Raguvos dvare 1610 m., matyt, vaikų kambaryste fiksujamos vaikų lovelės (2, 45–46).

42. Jo pagrindu vėliau susiformavo kaminas–virenė.
 43. Namas ir aplinka – viena erdvė, barokinė tradicija.
 44. Kolonėlėm, sija atskirta kambario erdvė ar niša lovai.
 45. Paklėčio teikiami funkciniai privalumai buvo labai parankūs. Juose buvo įrengiamos ūkinės, tarnų, podėlio patalpos. Taip pat paklėtis saugojo pagrindinio aukšto patalpas nuo drėgmės. Todėl jo buvo sunku atsisakyti. Deja, pastato struktūra prieštaro barokinei tradicijai: iš salės buvo sunku patekti į aplinką. XVIII a. pabaigoje įsigalint klasicizmui salė pastato centre tapo nebūtina. Paklėčio funkcijas dalyje namų perėmė aukštūs kolialiai, įrengti pastatuose, stovinčiuose ant šlaito briaunos. Tokiu būdu pastatas iš pagrindinio fasado pusės buvo žemas partnerinis, iš šlaito pusės – dviaukštis.
 46. Tradiciniai XVI–XVII a. ponų namai buvo sunaikinti karų ir suiručių metu. Naujo pastato tipo paplitimui ir vystymuisi buvo visos sąlygos – dėmesys, finansai, dailidininkystės mokykla.
 47. XIX a. pagal suformuotą tradicinės architektūros ponų namo modelį (tradicinės struktūros, formų ir dekorų) buvo statomi ir nedideli mūriniai ar molinių ponų namai. Tačiau jie sudarė mažą gyvenamųjų pastatų dalį.

The evolution of house architecture of the nobility and gentry in the 16th – 17th c.

Dalė PUODŽIUKIENĖ

Nobility's houses of traditional architectural structure were wooden buildings the architecture of which was formed on the basis of local architectural traditions and construction technologies, and which best corresponded to the way of life of Lithuanian gentry. The paper aims at disclosing the architectural development of traditional houses of the nobility of the 16th – 17th c. the focus being put on the reasons which caused particular modifications. However the 16th – 17th c. buildings have not been preserved to this day. Thus, both inventories from manors and contemporary publications serve as the sources of the basic data.

In the second half of the 16th c. there were houses with different functions in manor complexes: a residential house, a representational (feast) house and some additional houses for family members or guests. The houses of the small gentry were often single-ended (the premises were located only on one side of a porch), while those of the grand nobility were double-ended (the premises were located on both sides of the porch). The buildings of the dignitary demonstrated a composite architecture: a residential house had a ground storey with the premises meant for servants and storage, the main storey with the apartments for the host and the hostess and a hall above the porch; the representational house had a big two-storey feast hall on one and apartments on the other side of the porch.

At the end of the 16th c. and the first half of the 17th c. under the influence of European mode of life a single multifunctional residential house started to be prevalent in complexes of manors. The structure of this house was identical to three segmented type of residential houses, which appeared in European architecture in the Middle Ages: a porch in the center, a dinning hall on one side

and residential premises on the other side. The process began in the manors of the dignitary and lasted up to the second half of the 17th c., especially in the manors of less prosperous gentry. At first the buildings schemes and volumes were extremely complicated and asymmetrical, for the two main houses – residential and representational – were mechanically joined into one house. In the houses of the middle gentry the porch or a side half of the building was at times used as as dinning-hall. The houses of the small gentry had the dining-living room and other premises for family in one end, and in the other end there was a premise with a dough – for common farming needs and it was meant for workers.

Cosmopolitan architectural forms influenced by the local carpenter schools and life-style norms acquired regional features. The forms of the Renaissance, Northern Mannerism and Baroque were used both in the exterior and interior décor of the dignitary and in wooden houses of the grand nobility (the façades were decorated with one-storey or two-story lodges, and from the second quarter of the 17th c. with the massive baroque cornices). Later, from the middle of the 17th c. the composition of the façade was influenced by symmetry. Architectural stylistic innovations in the houses of the smaller middle gentry are absent. The main focus in the interior was on the stove and fireside forms which sometimes demonstrated the features of the style of the period (3 ill.). In the Medeksose picture we see the building which illustrates a traditional mid – 17th c. house of grand gentry (2 ill.).

In the second half of the 17th c. a new type of a residence was created under the influence of the French royal court of king Louis, the 14th. It was a building of the villa type, open to the surroundings. The strict axial symmetry was obligatory in compositional structures of both environment and buildings. The central premise was a hall arranged both in the axes the house and the whole ensemble.

New architectural ideas travelled from royal and dignitary courts and spread among the grand gentry. The relationship between the building and its environment caused the ground storeys with the premises meant for servants and storage to disappear. In the center of the houses such symmetrical composition just behind the porch, a hall was constructed with an exit into the park or garden. However, in the second half of the 17th c. the buildings of a new architectural type were popular only among a comparatively small group of the grand nobility. Its spreading was interrupted by wars and other confusions. It became possible only in the 18th c. among the grand and middle gentry.

The architectural evolution of 16th–17th c. of the houses of nobility was very important for the evolution of the whole residential architecture. A one-storey wooden house of symmetrical composition, closely related with the surroundings was created at the end of the 17th c. and was popular among various layers of the gentry, and up to the beginning of the 20th c.

Lietuvos kaimo vaistininkystės tradicijos XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje

Ramūnas TRIMAKAS

Objektas: kaimo vaistininkystės tradicijos lietuvių liaudies medicinoje (XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje). Tikslias: apžvelgti ir suklasifikuoti vaistinguų augalų bei gyvulinės kilmės medžiagų paruošimą bei panaudojimą gydymui, pabandyti nustatyti praktikuoto gydymo sferas lietuvių liaudies medicinoje. Metodas: etnografinis. Išvados pateikiamos straipsnio pabaigoje.

Ivadas

Daugelyje kaimo vietovių iki šiol dar gyvuoja lietuvių liaudies medicinos tradicijos, vaistinguų augalų, gyvulinės ar mineralinės kilmės medžiagų naudojimas gydymui. Daugelio kartų sukauptas gydymo ir sveikatos saugojimo žinias bei praktiką skirtinti mokslai tūria savo metodais. Etnologija sauvuoju lauko tyrimo metodu gali daug prisdėti prie lietuvių liaudies medicinos studijų.

Nors Lietuvos kaimo vaistininkystei daug dėmesio skiria etnologija, biologija, medicina, populiaroji literatūra, nemažai dar yra svarstytinų klausimų. Paskelbta medžiaga prastai yra fragmentiška, žvelgiant visos Lietuvos mastu vienpusiška (pavyzdžiu, tik apie liaudies chirurgiją), arba lokalinio pobūdžio – apie kurį nors Lietuvos regioną, apylinkę.

XIX a. pabaigoje, kilus lietuvių tautiniams atgimimui ir susidomėjus etninės kultūros reiškiniais, atkreiptas dėmesys ir į liaudies mediciną. Jonas Basanavičius buvo vienas pirmųjų, paskelbdamas veikalą „Medega mūsų tautiskai vaistininkystei“.¹ Šioje knygoje autorius pateikia abécélės tvarka surašytus ligų pavadinimus, jų atitikmenis lotynų kalba, taip pat yra nurodomi liaudiški susirgių priežasčių ir simptomų aiškinimai, kai kurių iš jų gydymo būdai. Nemažai įdomios medžiagos paskelbė Gabrielė Petkevičaitė-Bitė darbe „Medžiaga lietuvių liaudies medicinai“, kuris pirmiausia pasirodė rusų,² gerokai vėliau – lietuvių kalba, pavyzdžiu, „Žyvaja starina“,³ arba lenkiškame žurnale „Lud“⁷. Čia daugiau dėmesio kreipiama į maginius gydymo būdų aspektus.

Tarpukario metais tyrinėjimų medžiaga buvo publikuojama daugiausia periodinėje spaudoje. Pirmiausia pažymėtinės „Gimtasai kraštas“. Susirūpinus sistemingai rinkti

duomenis apie liaudies mediciną, šiame žurnale paskelbta Petro Gaidamavičiaus sudaryta programa tokioms žinioms fiksuoti.⁸ Buvo išspausdinta Marytės Čilvinaitės,⁹ Juozo Guobio,¹⁰ Vlado Trinkos¹¹ straipsniai apie įvairius tradicinio gydymo metodus – daugiausia etnografinė medžiaga. Pasirodydavo viena kita publikacija ir kituose periodiniuose leidiniuose (pavyzdžiu, Jono Skliutausko¹² arba Genadijaus Slonimskio¹³ straipsniai). Šie autorai į liaudies mediciną žvelgia itin atsargiai, vertina ją iš oficialiosios medicinos taško.

Kadangi liaudies medicina domisi įvairių sričių specialistai, pokario metais pasirodė nemažai straipsnių, kuriuose ši tema svarstoma įvairiais aspektais. Etnografinių bei folklorinių studijų medžiaga buvo publikuojama daugiausia tokiuose leidiniuose kaip „Biržų krašto tautosaka“¹⁴ arba lokaline monografijoje „Dieveniškės“,¹⁵ „Kernavė“,¹⁶ „Upytė“,¹⁷ „Gervėčiai“,¹⁸ „Kražiai“.¹⁹ Reikšmingas Norberto Vėliaus atlirkas darbas: lietuvių mitologijos studijose jis yra rašęs apie asmenis, susijusius su kaimo bendruomenės narium „profesionaliu“ gydymu bei žiniuonyste, – burtininkus, raganius.²⁰ Buvo publikacijų ir periodikoje (pavyzdžiu, straipsnis apie Šiaulių „Aušros“ muziejuje sukauptą liaudies medicinos medžiagą²¹).

Nemažai šioje srityje yra nuveikę medicinos specialistai, iš kurių pirmiausia minėtini Viktoras Kutorga,²² Jonas Skliutauskas,²³ Nijolė Paražinskaitė²⁴ bei Bronislavas Siaurusaitis.²⁵ Tačiau derėtų pastebėti, jog šie autorai domėjos daugiau taikomuoju liaudies medicinos aspektu ir ją vertino visų pirma iš medicinos mokslo pozicijų. Daug publikacijų yra paskelbusi Eugenija Šimkūnaitė,²⁶ tačiau kai kuriuos jos tekstuose reikėtu vertinti atsargiai, nes čia nemaža „sukurta“ pačios autorės. Išeivijoje lietuvių liaudies medicinos tyrimams atskirą veikalą yra paskyręs Jonas Balys – Jame autorius daugiausia nagrinėja maginius gydymo būdus.²⁷ Tradicinę lietuvių liaudies mediciną yra šiek tiek nagrinėjės išeivijos gydytojas Antanas Grigaitis.²⁸ Trumpai apžvelgus darbus autorių, rašiusi apie lietuvių liaudies mediciną, matyti, jog literatūros néra itin gausu, vyrauja etnografinės medžiagos publikavimas ir jos aptarimas.

Šiame darbe išskiriant lietuvių liaudies medicinos sferas, bus naudojamas antropologo Arthuro Kleinmano teoriniu modeliu.²⁹ Plačiau apie tai kalbama antrajame straipsnio skyriuje. Rašant straipsnį, buvo remiamasi Lietuvių lite-

ratūros ir tautosakos instituto Lietvių pasakojamosios tautosakos katalogo (LPTK) kartotekoje,³⁰ sudarytoje prof. Bronislavos Kerbelytės, bei Lietuvos istorijos instituto Etnografijos skyriaus rankraštyne sukaupta medžiaga,³¹ taip pat medžiaga, laikoma Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje,³² kurią straipsnio autorius ir kiti ekspedicijų dalyviai surinko per Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto rengtas etnografines ekspedicijas 1992–1999 m.³³ Lietuviški ir lotyniški vaistinių augalų pavadinimai straipsnyje pateikiami pagal „Botanikos vardų žodyną”, kurį sudarė Ramunė Jankevičienė.³⁴

Liaudies medicina – terminas, apibrėžiantis tradicinių sveikatos apsaugos, ligų prevencijos bei gydymo būdų visumą, praktikuotą Lietuvos kaime. Rašant apie vaistinę augalinių medžiagų, taip pat gyvulinės kilmės medžiagų panaudojimo tradicijas, straipsnyje vartojamas kaimo vaistininkystės terminas. Kaimo vaistininkystė – tai vaistų gavimo, apdirbimo, laikymo ir naudojimo praktika tradicinėje lietuvių kaimo bendruomenėje; viena iš liaudies medicinos sričių.

Straipsnio autorius siekia išnagrinėti vaistinių medžiagų paruošimo ir naudojimo gydymui eiga, jos etapus ir būdingiausius bruožus. Pamėginsime išskirti du gydymo lygmenis: kasdieninį (šeimos) ir kaimo žiniuonį. Taip pat bus nagrinėjama žiniuonių naudotų gydymo metodų specifika, bandoma apibūdinti egzistavusias žiniuonių grupes.

Liaudies medicinos sferos Lietuvos kaime

Tradicinei lietuvių, kaip ir kitų tautų, liaudies medicinai įtaką darė kaimo bendruomenėje egzistavusios vertybės, elgesio normos ir pan. Kaip rašo A. Kleinmanas, skirtinės medicinos tradicijos ligą vertina savitai, susiejant i bendrą visumą numanomą ligos priežasčių kilmę, simptomų apibūdinimą, specifinius elgesio modelius ištikus ligai, sprendimus, lemiančius vieno ar kito gydymo būdo pasirinkimą, vyraujančią gydymo praktiką bei terapijos pasekmį vertinimą.³⁵ Minėtojo autoriaus nuomone, galima išskirti tris medicinos sferas: masinę (*popular*), oficialią arba profesionaliąja (*professional*) bei liaudiškąją (*folk*).³⁶ Pirmoji iš nurodytųjų sferų apima santykius šeimoje bei bendruomenėje ligos atveju. Bendruomenės narai pasirenka vieną iš dviejų alternatyvių gydymo būdų – oficialųjį arba liaudiškajį. Oficialioji, arba profesionalioji, medicina praktikuoja mokslinius, oficialiai įteisintus (kurie dar vadinami vakarietiskais) gydymo metodus. Liaudiškojo gydymo būdai – „neprofesionalūs“ (t.y. oficialiai nepripažinti).

Lietuvių kaimo bendruomenėje aptariamuoju laikotarpiu vyraovo liaudiškieji gydymo būdai. Oficialiosios medicinos paslaugomis naudotasi retai, visų pirma dėl pinigų stygiaus. O žiniuony, kuriuos būtų galima vadinti savotiškais profesionalais, kaimo bendruomenėje turėjo nemenką autoritetą. Susirgus mieliau buvo pasirenkamos žiniuonių slaugos.

Apie gydymą vaistiniais augalais bent šiek tiek nusimė daugelis Lietuvos kaimo gyventojų – tai buvo jų kasdienio gyvenimo dalis. Reikia pasakyti, jog egzistavo savotiškas pasiskirstymas tarp lyčių: pavyzdžiu, liaudies chirurgija bei veterinarija laikyti vyrišku užsiemimu, o žolininkystė – moterišku. Nors vyrai taip pat nusimanė apie vaistažoles, ši sritis, anot pateikėjų, laikyta „ne vyru reikalau“, „tai bobų darbas“.³⁷ Štai vienas iš daugelio liudijimų, atspindinčių vyruvusi požiūri: „[...] Jau daugiausiai moteriškas. Vyraa tuo ke es dalykaas pri mūsa neožsėmėnėjė. Anims atrodė tuo kei buobėskė dalykaa. Ėr anėi vaistų nikumet negerdava. Jau kad baisiausiai sosérgs, tai jau vuos vuos ésvérosys par apgavysté éš noméškiu kas nuors įdous stékléné arbatas kuo kinos sotaisytos. O teep nanuorės nieka“.³⁸

Lietuvos kaime vaistinguosius augalus, gyvulinės ar mineralinės kilmės medžiagas daugiau už kitus išmanantys asmenys buvo žinomi aplinkiniams. Dažniausiai tai buvo moterys. Tokie asmenys paprastai gydė tik savo giminės narius ar artimesnius kaimynus. O asmenys, pagarsėję kaip turintys neįprastą galių bei žinių, gydydavo visus i juos besikreipiančius. Be to, čia nebuvo aukšciau paminėto skirstymo tarp lyčių: gydyti maginias būdais (labiausiai buvo paplites gydymas užkalbėjimu) galėjo bet kas, nepriklausomai nuo lyties, t.y. kas turėjo „igimtų gabumų“.

Žiniuonių tarpe galima sąlygiškai išskirti žolininkų ir žadėtojų grupes. Pastarieji uolai saugojo savo žinias, neleidami joms pasklisti viešumoje. Šias žinias paslapties skraitste dengė dėl to, kad buvo tikima: kitam pasakės užkalbėjima, pats užkalbėtojas neteks galios gydyti.³⁹ Būta ir racionalių „komercinių“ sumetimų – sužinojęs gydymo paslaptį, žmogus gali imtis to paties verslo, taip atsirastų nepageidautina konkurencija.⁴⁰ Todėl žiniuonyς žadėtojai savo žinias perduodavo tik pajutę artėjant mirties valandą. Egzistavo aibė įvairių tikėjimų ir prietarų, susijusių su užkalbėjimu tradicija, kaip antai: žinias galėjo paveldėti ne bet kas iš šeimos, o tik tas vaikas, kuris gime „pirmutinis arba paskutinis“.⁴¹ Buvo tikima, jog žmogų, turintį neįprastą galių, galima pažinti nuo pat gimimo, pavyzdžiu, tokie gimsta jau turėdami dantis.⁴²

Žolininkai kokių nors specialių nerašytų reikalavimų ar taisyklių neturėjo. Žinias jie igydavo ne tam tikrų igimtų ar neįprastų sugebėjimų dėka, o dėl to, kad jie tuo domėjos, lavino kasdieninę patirtį. Jų sukauptos žinios (priešingai nei žiniuonių žadėtojų) nebuvo laikomos paslaptimi, ir jas perimdavo tas, kuris tiesiog „tuo daugiau domėjos“ ar „turėjo potraukį rinkti žoleles“.⁴³

Žolininkai, kaip ir žadėtojai, išsiskyrė iš kaimo bendruomenės tuo, kad turėjo daugiau liaudies medicinos žinių. Tačiau skyrėsi jų turimų žinių statusas: žolininkų žinios nebuvavo apgaubtos magijos skraiste, o žadėtojų – griežtai saugomas, ir jas perimdavo tik išrinktieji, parenkami pagal tam tikrus kriterijus. Todėl žiniuonis vaistininkus būtų galima laikyti tarytum tarpine grandimi tarp kasdieninio gydymo ir maginio pobūdžio žinių saugotojų sferų.

Ligų diferencijavimas

Lietvių liaudies medicina ligas gana menkai diferencijavo. Pagal simptomus buvo išskirta nedaug ligų, kurių vadintos gana apibendrintai. Remiantis turima medžiaga apie lietvių liaudies mediciną šiame skyriuje bus pateikti bei sugrupuoti į kategorijas pagrindiniai negalavimai, kurių buvo gydomi augalinės, gyvulinės ar mineralinės kilmės medžiagomis.

Kaimo vaistininkystėje buvo populiarus įvairių fizinių sužalojimų gydymas, kadangi sunkiai fiziškai dirbdami žmonės neretai susižeisdavo. Tokiu atveju stabdydavo „kraujo plūdimą”, gydydavo kraujuojančias arba pūliuojančias žaizdas, „gangreną”, patemptus arba patinusius sąnarius, sutrenkimus, „užgautą kaulą”, kaulo lūžimus ar tiesiog kaulų ir sąnarių skausmą, nuplikymą karštų skysčiu. Paprastai odos ligas irgi gydydavo vaistiniai augalais, pastaruosius vartodami nuo „čertplaukio” (sutinęs pirštas),⁵⁵ „valasninko” (pūlingas piršto uždegimas).⁵⁶ Augalai gelbėjo nuo pūlinio, sustinimo, voties, egzemos, veido dėmių, dedervinių, karpų, piktšašių, niežų, spuogų, „suskio”. Rožę įprasta buvo gydyti užkalbėjimais, nors pavyko aptikti ir vieną kitą kaimo vaistininkystės receptą.

Gydydavo peršalimą perpūtus vėjui arba išgėrus ko nors šalto, kai žmogus imdavo sloguoti. Taip pat buvo žinomi ir gydomi plaučių uždegimas, džiova, kokliušas, dusulys arba „sintis”⁵⁷ (astma), sunkia vaikų liga laikytas „krupas”,⁵⁸ „smauginyčia” arba „gerklės pūlinys”⁵⁹ (difteritas). Buvo išskiriami tokie susirgimai kap plaučių puvimas („kai su skrep-lémis kosti”)⁶⁰, kuris „paeina nuo to, jei žmogus iš aukšto kritus susikulia, ar vežimas jį virsdamas užgula, ar jis medži sunkų keldamas trukulį į vidurius gauna”,⁶¹ bei padūsimas – rūkančiųjų, sunkumus kilnojančiųjų, nuo jaunų dienų sunkų fizinių darbų dirbusiųjų liga.⁶²

Įvairūs širdies negalavimai buvo vadinami širdies liga. Vaistažoles gerdavo „nuo širdies”, „širdies negerumo”, „širdies skausmą”, „nuo paširdžių skaudėjimo, diegimo”,⁶³ „nuo širdies nervų”, „nuo širdies suriebėjimo”,⁶⁴ „nuo širdies mušimo”.⁶⁵ Vaistingaisiais augalais buvo reguliuojamas krauko spaudimas – „kraujo uždaūžimas”, „galvos skaudėjimas”.⁶⁶

Iš nervų ligų buvo išskiriama „nuomaris” arba „mirštamai liga” (epilepsija), kartais dar vadinama „valentinka” arba „valentuvka”, taip pat išgąstis arba išsigandimas, „sapnavimas”, „žebeliojimas”, „blūdijimas per naktis”, beprotystė arba „proto ligos”, tačiau dažniausiai gydyta tiesiog „nuo nervų”.

Virškinamojo trakto negalavimai skirstyti į skrandžio, kepenų, vidurių ligas, buvo gydoma nuo pilvo skausmų, „vidurių sausgylos” (skaudėjimo), „žarnų apsisukimo”, vidurių paleidimo, vidurių užkietėjimo, kirmių. Buvo žinomas pūslės uždegimas, o iš inkstų ligų – inkstų uždegimas, akmenys.

Vaistažolėmis mokėta palengvinti gimydymą. Jomis stiprinta ir gimdyvės sveikata. Prie moteriškų ligų buvo priskiriamos „baltosios”, kraujoplūdis, ménesinių nebuvinimas, „pasiruošinimas” (gimdos priedėlių uždegimas, sukeliančios

strėnų ir pilvo apačios skausmus), „macicos” („slėpsnių užputimas ir vidaus skausmai”), „išmetimas” (persileidimas, priešlaikinis gimydumas).⁶⁷

Žinotos ir kai kurios infekcinės ligos – „jadra” (tymai), gelta, „krutinės” arba „kruvinoji” (dezinterija), šiltinė. Buvo išskiriama viena kita vaikų liga, pavyzdžiu, „ingelska” (rachitas).

Vaistinėmis medžiagomis buvo nuimamas galvos skaudėjimas, „galvos ūžimas”, „ausų užpuolimas”, akių karštis.

Ligų priežastimi buvo laikoma daugiausia peršalimai, nusigandimas, sunkus kėlimas, dažnai – nužiūrėjimas „blogomis akimis” arba užkerėjimas. Todėl ligų diferenciaciją pagal jų kilmę salygiškai galima skirti į racionaliąją ir maginę. Atsižvelgiant į numanomą ligos priežastį, būdavo parenkami gydymo būdai: vienos daugiausia gydytos vaistiniai augalais, gyvulinės bei mineralinės kilmės medžiagomis, liaudies chirurgijos metodais, o kitos – maginiai būdais (užkalbėjimais, plaunant švēstu vandeniu ir pan.).

Vaistinių augalų rinkimas ir paruošimas

Remiantis daugelio kartų patirtimi, buvo teikiama didelė reikšmė pirmajam vaistinių medžiagų paruošimo etapui, t.y. augalų rinkimo laikui. Priklausomai nuo to, kokie augalai ir kokios tų augalų dalys naudojamos gydymui, rinkimo laikas įvairuoja. Dažniausiai jis priklauso nuo augalo žydėjimo laiko, nes laikoma, jog būtent tuomet augalo gydomios savybės yra stipriausios.

Paprastai žolės buvo renkamos tik joms pradėjus žydėti. Jų nerinko prieš žydėjimą, nes tada nebusią jokio gydomojo efekto. Visoje Lietuvoje buvo įprasta rinkti vaistažoles ne vėliau šv. Jono (birželio 24 d.). Kartais nurodomas ir anksčiausis laikas: „Gydomosios žolelės dažniausiai renkamos geugužės mėnesio dešimtą dieną, kol jos neperžydėjo ir neturi sėklos”.⁴⁵ Tačiau bendra tendencija akivaizdi – vaistažoles buvo stengiamasi rinkti iki Joninių, kadangi „po tai dienai pririnktos jokios reikšmės gydymui neturi”.⁴⁶ Neretai ši data buvo siejama su burtais: buvo manoma, jog žolės netenka gydomųjų galių po birželio 24 dienos, nes „varažbitnikai pradeda varąžyti”.⁴⁷ Dažnai teigama, kad labiausiai tinkama diena vaistažolių rinkimui yra būtent birželio 24-oji, kadaug „tuomet anos yra pamačlyvos”,⁴⁸ įvairios vaistažolės „tur didžiausią galią”.⁴⁹

Dažniausiai vaistažoles stengdavosi rinkti anksti ryte, kol dar nenukrito rasa arba bent jau prieš pietus – tada jų vaisinės galios laikytos stipresnėmis. Kartais neteikiama jokio dėmesio, kuriuo paros metu yra geriau rinkti. Pasitaiko ir savotiškų variantų – pavyzdžiu, geriausiu laiku rinkimui nurodoma ménulio pilnatis,⁵⁰ tačiau tai veikiau išimtys iš vyraujančių tendencijų.

Buvo stengiamasi rinkti sveikus augalus, vengiama imti sutryptus, dėmėtus, apgraužtus. Jei vaistams naudoti tik žiedai, jie būdavo renkami priklausomai nuo augalo žydėjimo laiko. Jei reikalinga visa antžeminė augalo dalis, stengiamasi ją rinkti žydėjimo laikotarpiu. O žievės rinkimo laikas nė-

ra akcentuojamas – kada jos prireikdavę gydymui, tada ją ir lupdavę.⁵¹ Pateikėjų nuomonės šiuo klausimu taip pat įvairios – vienų teigimu, geriau rinkti rudenį arba žiemą,⁵² kitų – pavasarį.⁵³ Pumpurus rinkdavo anksti pavasarį, paprastai dar šiemis neišsprogus arba tik pradėjus sprogti. Šaknims kasčiai tinka taip pat visi metų laikai, išskyrus žiemą. Vaisiai ir seklos vaistams ruošti buvo renkami tik visai nunokę.

Augalai, kuriuos norėta išlaikyti ilgesni laiką, būdavo džiovinami. Surinktus augalus džiovindavo gyvenamojo namo palėpeje, klėtyje, malkinėje ar tiesiog lauke – ten, kur yra oro trauka, geras vėdinimas, kad augalai nešustų. Buvo iprasta džiovinti pavėsyje, kad nekaitintų saulė, kitaip augalai gali prarasti savo gydomąsias savybes. Tiesa, retkarčiais pasitaiko teiginių, jog geriau džiovinti saulėkaitoje.⁵⁴

Antžemines augalų dalis džiovindavo surišę ryšeliais. Žiedus paberdavo ant popieriaus, švaraus audeklo, paskleisda-vo plonu sluoksniu. Remiantis asmenine patirtimi, buvo sprendžiama, kiek laiko reikia džiovinti, nes augalai nevie-nodai jautrūs, o džiovinant nereikia pamiršti, kad augalas neturi prarasti natūralios spalvos. Šaknis, šakniastiebius su-verdavo ant virvutės ir pakabindavo džiovinimui skirtoje pa-talpoje, stambias šaknis susmulkindavo arba suskaldydavo. Kartais šaknis džiovindavo nekarštoje krosnyje arba ant kros-nies. Vaisius bei uogas džiovindavo panašiu būdu: krosnyje, ant krosnies arba tiesiog pažerė prieš saulę.

Dažniausiai vaistinguosius augalus laikydavo ryšeliais su-kabinę palubėje arba drobiniuose maišeliuose. Kas turėda-vo tam tikslui skirtų sandarių indų, laikydavo juose. Tradi-čiai vaistinius augalus laikydavo ne ilgiau kaip metus – ma-nyta, jog ilgai laikant, mažėja gydomosios savybės. Atėjus vasarai, pernykščio rinkimo augalus išmesdavo ir rinkdavo naujus.

Vaistinių medžiagų vartojimas

Vaistinių medžiagų paruošimo būdai

Priklasomai nuo to, kokia liga būdavo gydoma, augalus skirtingai paruošdavo vartojimui. Pagal paruošimo būdus vaistines medžiagas galima suskirstyti į šias rūšis:

arbatos – paruošiamos užpilant augalus verdančiu ar šaltu vandeniu; skysčiu leidžiama nusistovėti;

nuovirai – paruošiami verdant vaistažoles;

antplailai – spiritu arba degtine užpilamos įvairios augalų arba gyvūnų kūno dalys, paliekant nusistovėti kelias savai-tes, dažniausiai tamsoje ir vėsioje vietoje;

vionios – daromos pridedant vaistažolių, dažniausiai su-pilant nuovirus į vonios vandenį ar tiesiog nuoviru apiplau-nant ligoni;

kompresai – virintų augalų tirščiai arba gyvulinės kilmės medžiagos supilama į lininius arba kitokius maišelius ir deda-ma ant skaudančios ar karščiuojančios vietas; pats paprasčiau-sias būdas – dėti nuoviruose pamirkytą medžiagos gabalą;

tepalai – ruošiami sumaišant augalinės, gyvulinės arba mineralinės kilmės medžiagas.

Vaistinių medžiagų vartojimas buvo dozuojamas atsižvel-giant į kiekvieno komponento savybes, žmogaus organizmo stiprumą, ligą, nuo kurios būdavo gydoma. Iprasta, jog dozė buvo nustatoma remiantis konkretaus žmogaus reakcija į gy-dymą, gydančiojo gyvenimiską patirtimi.

Fizinių traumų, žaizdų ir odos ligų gydymas

Susižeidus kraujavimas būdavo stabdomas šviežiai nu-skinta ir sutrinta kraujažole (*Acchilea L.*)⁶⁷ dar vadina-ma „kruvaininku“, „kraujanosiu“, „sraujanosiu“, „raudonaja gė-lele“, dedant ją ant žaizdos, taip pat geriant nuovirus.⁶⁸ Krau-jas stabdomas dedant gylslalapi (*Plantago major L.* – pla-čialapis gylslotis) lapus, žaizdą apibarsčius pataisų (*Lycopo-dium L.*)⁶⁹ kukurdvelkio (*Langermania gigantea* (Pers.) Rostk.) sporomis,⁷⁰ taip pat apvyniojus beržo (*Betula L.*) „odiike“⁷¹ arba geriant buroko, t.y. paprastojo runkelio (*Beta vulgaris L.*) sėklų nuovirus, išvirtus drauge su medumi.⁷² Žaiz-dos plaunamos beržo⁷³ arba tuopos (*Populus L.*)⁷⁴ pumpurų antplilais, ramunes (*Matricaria chamomilla L.*) nuoviru.⁷⁵ At-viros žaizdos gydytos naminių gyvulių tulžimi.⁷⁶

Buvo žinomi ir sudėtingi receptai gydysti fiziniams sužei-dimams. Pavyzdžiui, tepalas („mostis“) šiam tikslui gamin-tas taip: lygiomis dalimis „sudėti rožių žiedlapių, ramulikių, krivauninko žiedų, topolio pumpurų, arnikų, gabaliukų svogūno“. Tada pridėti dvi dalis nesūdyto sviesto, vieną dalį žvak-taukių, vieną septintąją dalį sakų, vieną septintąją dalį vaš-ko. Mišinį virti tiek laiko, „kol išvirs kiaušinis“, tada „iļašin-ti tris lašus karboliaus, įmesti vieno ketvirčio žirnio didumo kamparo gabaliuką“, gerai išmaišyti, supilti į stiklinį indą ir laikyti uždengtą. Žaizdą tepti prieš tai praplovus „ramuli-kių“ arbata.⁷⁷

„Pašini [rakštį – aut. pastaba] išvaro“ barsuko arba kiš-kio taukais.⁷⁸ Nusiplikius karštu vandeniu, tepdavo kanapių (*Cannabis sativa L.*)⁷⁹ arba sėmenų (*Linum usitatissimum L.* – sėjamas linas) aliejumi.⁸⁰ „Susimušus pirštą ar émus kam kilti“, dėdavo gyvą rupūžę. Tikėta, jog ši kvépuodama „vis-ką ištraukia“. Užgautą koją gydydavo didele rauplėta rupū-žę: „uždėdavo skaudamą vietą ir spausdavo. Iš rupūžės kup-ros bėgdavo pienas, ir tuo pienu būdavo išgydoma koja. Žaiz-da susitraukdavo, sudžiūdavo, nelikdavo nė žymės“.⁸¹ Ant sumuštos vietas, kad nuslūgtų ištinimas, dėdavo karvės mėšlo kompresą.⁸²

Ant vočių dėdavo tarkuotą morką (*Daucus savitus* Rochl. – valgomoji morka)⁸³ arba bulvę (*Solanum tuberosum L.*)⁸⁴, gysločių lapus,⁸⁵ tepdavo eglės (*Picea abies* Karst. – papras-toji eglė) sakais.⁸⁶ Ant pūlinio dėdavo pakęptą svogūno (*Allium cepa L.* – valgomasis svogūnas) galvutę, sumaišytą su tarkuotu muilu,⁸⁷ taip pat tepdavo eglės sakais.⁸⁸ Ant „čert-plaukio“ dėdavo sutrintų jurgino (*Dahlia L.*) šaknų arba kep-tą česnaką, sugrūstą su paraku.⁸⁹ „Kū apstoja šunvotės“, tas turėdavo gerti „arkliadančių“ (*Arctostaphylos ava-ursi* (L.) Spreng. – miltinė meškauogė) nuovirus,⁹⁰ prauštis eglės kan-korežių vonioje,⁹¹ dėti „močiakalapių“ arba šalpusnių (*Tus-silago farfara L.* – ankstyvasis šalpusnis) lapų kompresus.⁹²

Niežus trindavo raugintų kopūstų (*Brassica capitata* L.) rasalu,⁹³ tepdavo arkliarūgšcio (*Remez pratensis* L.) šaknų, „tabako kambliai”, nesūdytų gyvulio taukų ir „mėlynojo akmenėlio” mišiniu.⁹⁴ „Parkas” (niežus) ištrindavo maltos sieros bei gyvulių taukų mišiniu. Išsitrinės lsdavo „po karštu pečiumi”, kur turėdavo išbūti maždaug 2 valandas. Procedūrą atlikdavo iš viso tris kartus – su kelių dienų intervalais.⁹⁵ Spuogus tepdavo apvaisintų narcizo (*Narcissus* L.) žiedų arba šaknų antpilu.⁹⁶ Dedervines šalindavo tepdami „salždžia grietinėlę”.⁹⁷

Rožė buvo laikoma sunkia liga. Skirtos keturios šio susirgimo rūšys: baltoji, raudonoji ir lekiančioji rožė,⁹⁸ taip pat kaulinė.⁹⁹ Kaulinę gydydavo dobiliukų (*Trifolium* L.) nuovirais,¹⁰⁰ lekiančiąją rožę – sugrūstų džiovintų gilių arbata, morkų sunka.¹⁰¹ Ant rožės pažeistos kūno dalies dėdavo ruginių miltų arba rožių (*Rosa* L.) lapų kompresus,¹⁰² gerdavo erškėtrožių žiedų arbatą, valgydavo šio augalo uogas.¹⁰³ Jeigu žmogus susirgdavo raupais, jį gydydavo „avių spirais”. Avių mėslą nuplaudavo ir virdavo, nuovirus duodavo gerti ligoniu.¹⁰⁴

„Kaštavolos” (*Sympytum officiale* L. – vaistinė taukė) smulkintų šaknų kompresu bei nuovirais gydė lūžusius kaulus,¹⁰⁵ šviežių meškauogės uogų antpilą gerdavo norėdami išgydyti gangreną, taip pat infekuotą kūno dalį ištrindavo sumaišę augalo antpilą su medumi.¹⁰⁶

Kvēpavimo takų ir plaučių ligų gydymas

Persišaldžius („nuo kosulio”, „kaklo sopėjimo”, slogos) gerdavo liepos (*Tilia* L.), putino (*Viburnum opulus* L. – paprastasis putinas) žiedų bei uogų arbatą,¹⁰⁷ alyvos (*Syringa vulgaris* L. – paprastojo alyva), dar vadinamos „bezdu” arba „bezu”, lapų bei žiedų, taip pat avietės (*Rubus* L.) šakų ir uogų nuovirus.¹⁰⁸ Nuo „irmedės” (peršalus) buvo geriami drauge išvirti „stabrai sraujanosių ir ramunėlių”.¹⁰⁹ Taip pat gydyta raudonėlių (*Griganum vulgare* L. – paprastasis raudonėlis), čiobrelių (*Thymus serpyllum* L. – paprastasis čiobrelis), čižmų, arba bitkrėslų (*Tanacetum vulgaris* L. – paprastojo bitkrėslė),¹¹⁰ baltųjų dobilų, šalpusnio arba „močia-kalapio” (*Tussilago farfara* L. – ankstyvasis šalpusnis) žiedų arbatomis, valgydavo medų.¹¹¹ Gydymui tiko ir antžeminės gailių dilgelių (*Urtica urens* L.) dalies, kadugio, arba églės (*Juniperus communis* L. – paprastasis kadagys) uogų, juodųjų serbentų lapų ir uogų, avių (*Avena sativa* L. – sėjamoji aviža) grūdų, pušų (*Pinus sylvestris* L. – paprastojo pušis) ūgliukų arbatos bei nuovirai.¹¹² Gydymo tikslais buvo rūkomi dilginių (*Urtica didica* L. – didžioji dilgėlė) „stambai” (stiebai),¹¹³ valgomas su medumi sutrintas alijošius (*Aloe aborescens* Mill. – medėjantis alavijas),¹¹⁴ geriamos šieno pabirų,¹¹⁵ spanguolių (*Oxycoccus palustris* Pers. – paprastojo spanguolė) uogienojų arbatos.¹¹⁶ Nuo užkimimo dėdavo linų sėmenų kompresą, duodavo valgyti sakus su medumi, gerti die-medžio (*Artemisia abrotanum* L.) arbatą.¹¹⁷

Žinota ir sudėtingesnių receptų. Pavyzdžiui: sumaišius „cibulės” (svogūno) bei naminio alijošiaus lapus su baltuoju

imbieru (*Zingiber officinale* roscoe – imbieras) ir medumi, užpilti karšta šalavijų (*Salvia pratensis* L. – pievinis šalavijas) arbata, „paskum įpilti degtinės pusbutelį”; antpilą laikyti šiltoje vietoje, gerti tris kartus per dieną po „kelišką” (taurelę). Dėvėti šiltus drabužius, nevalgyti silkių, senos mėsos, svogūnų.¹¹⁸

Nuo „zapalenijos” (plaučių uždegimo) buvo geriamos nasturtės (*Trapaecolum* L.) antpilas,¹¹⁹ baltojo bezdo, šermukšnio (*Serbus aucuparia* L. – paprastasis šermukšnis),¹²⁰ ievų (*Padus avium* Mill. – paprastojo ieva), našlaičių (*Viola tricolor* L. – trispalvė našlaitė) žiedų,¹²¹ vingiarykštės (*Filipendula ulmaria* Maxim. – pelkinė vingiarykštė)¹²² arbatus. Alijošiaus lapai buvo kaitinami orkaitėje, kol išbėgs skystis. Vėliau iš jų pridėdavo truputį degtinės, sviesto, medaus ir duodavo gerti ligonui po arbatinį šaukšteli tris kartus per dieną.¹²³

Alijošiaus antpilą,¹²⁴ dagilio (*Carduus* L. – dagys) sėklas, užpiltas vynu,¹²⁵ kadagio uogų, „dilgių” (dilgelių) žiedų arbatus,¹²⁶ gailių (*Ledum palustre* L. – pelkinis gailis), usnių (*Cirsium sarvense* Scop. – dirvinė usnis) lapą, baltųjų vandens lelijų (*Nymphaea alba* L.)¹²⁷, pušų spyglių nuovirus gerdavo nuo džiovos.¹²⁸ Tokie ligoniai valgydavo keptą gyvatę. Sergančiam džiova duodavo „gyvatės antpilą”.¹²⁹ Taip pat nuo džiovos ištrindavo nesūdytais paršiuko riebalais, „nuo kosulio” – barsuko taukais.¹³⁰

Apsirgus kokliušu, duodavo gerti gailių žiedų, dilgelių šaknų arbatus. Kad kiti neužsikrėstu kokliušu, gerdavo žirnių (*Pisum sativum* L. – sėjamasis žirnis) virkščių arbatą.¹³¹ Nuo „dusulio” (astmos) gerdavo dilgynių, žemuogių (*Fragaria vesca* L. – paprastojo žemuogė)¹³² arba šalpusnių,¹³³ eglių sakų arbatus,¹³⁴ agurkų sultis, valgydavo barsuko taukus arba bičių pikų.¹³⁵ Nuo „plaučių puvimo” naudodavo puplaiškio (*Menyanthes trifoliata* L. – trilapis puplaiškis) šaknų arbatą, valgydavo sugrūstus žalius taukės lapus su medumi.¹³⁶

Širdies ir kraujagyslių ligų gydymas

„Nuo širdies” gerdavo valerijonų (*Valeriana officinalis* L. – vaistinis valerijonas) šaknų arbatą arba antpilą,¹³⁷ konvalijos (*Convallaria majolis* L. – paprastojo pakalnutė), rūtos (*rutos graveolens* L. – žalioji rūta), centorijos (*Centaurium minus* Moench. – skétinė širdažolė) nuovirus,¹³⁸ gyvatės, užpiltos spiritu arba namine degtine, antpilą.¹³⁹ Šv. Petro raktelių (*Primula veris* L. – pavasarinė raktazolė) arbatą „pašalina širdies drebėjimą”.¹⁴⁰ Nuo širdies ligų naujotas „serdečnikas” (*Helianthemum nummularium* (L.) Mill. – paprastasis saulenis),¹⁴¹ nuo „širdies suriebėjimo” – dilgelių lapų, „vosilkų” (*Centeurea* L. – rugiagėlė) nuovirai, ajerų (*Acorus calamus* L. – balinis ajeras) bei paparčių (*Dryopteris filix-mass* Schott – kelminis papartis) šakniastiebių, kaštono žiedų arbatus.¹⁴² Pušų pumpurų arbata – „nuo širdies plakimo”.¹⁴³

Norėdami sumažinti padidėjusį kraujospūdį, gerdavo rasakių (*Allchermila* L.),¹⁴⁴ kmynų (*Carum carvi* L. – paprastasis kmynas), krapų (*Anethum graveolens* L. – paprastasis

krapas) šakelių bei séklų,¹⁴⁵ takažolių (*Polygenum aviculare* L.), rūtų arbatas.¹⁴⁶ Kraujospūdžiu normalizuoti valgydavo putinų,¹⁴⁷ juodujų serbentų, spanguolių, šermukšnių uogas¹⁴⁸ – žalias, džiovintas ar jų uogienę. „Airių” (ajerų) šaknų vonia – „nuo silpnakraujystės”.¹⁴⁹

Nervų ligų gydymas

Pats populiarusias vaistas nervų ligoms gydymui buvo valerijono šaknų arbata, nuoviras arba antpilas.¹⁵⁰ „Nuo nervų suirimo” gerdavo šv. Jono žoles (*Hypericum perforatum* L. – paprastoji jonažolė).¹⁵¹ Išgąsčiui gydymui girdydavo durnaropį (*Batura stramonium* L. – paprastoji durnaropė),¹⁵² drignių (*Hyoscyamus nigra* L. – juodoji drignė)¹⁵³ silpnus nuovirus, duodavo barkūno (*Melilotus* L.) lapą, „parstapo” (*Bronia alba* L. – baltoji driekana), baltųjų pinavijų arba bijūno (*Paeonia* L.) šaknų,¹⁵⁴ rūtų, šalpusnio arbatas.¹⁵⁵ Taip pat naudojo „naktinyčių” (*Herminium monorchis* Br. – vienagumbis medauinkas),¹⁵⁶ jonažolių, čiobrelių arbatas.¹⁵⁷ „Kašočiaus” (*Vincetoxicum officinale* L. – šlakinė kregždutė) antpilą gamindavo augalo šaknis užpildami namine degtine. Savaitę palaikę tamsioje vietoje, duodavo gerti ligonui. Augalas yra labai nuodingas, todėl gerti galima tik mažais kiekiais: pirmają dieną du lašus, antrają – tris, trečiąją – keturis ir t.t. Pateikėjai minėjo nelaimingus atsitikimus, kai žmonės sunkiai apsinuodydavo, netinkamai paruošus ar parinkus klaidingą vaistų dozę.¹⁵⁸ „Nuo išgąscio” apiplaudavo „šaldekšnio” (*Frangula alnus* L. – paprastasis šaltekšnis) žievį arba „vilkažolių” (*Anagallis aquatica* L. – šaltininė veronica) nuovirais. Pateikėjai perspėjo, kad nuovirų negalima geriti, nes jie labai nuodingi.¹⁵⁹

Vaikus, ištiktus priemečio, maudydavo durnaropį bei šaltekšnio voniose.¹⁶⁰ Nuomariui (epilepsijai) gydymui tiko putino žiedai, sidabražolės (*Potentilla thysiflora* (L.) Zimn. – sidabražolė šlaitinė),¹⁶¹ tujos (*Thuja* L.), jeronomai (*Geranium* L.).¹⁶² Nuo nemigos valgydavo aguoną (*papaver somniferum* L. – daržinė aguona) sėklas arba gerdavo džiovintų aguonų galvučių arbata,¹⁶³ taip pat „snaudukių” (*Helichrysum arenarium* (L.) Moench. – smiltinis šlamutis) nuovirus,¹⁶⁴ diemedžių, „nervovnikų” (*Lencanthenum vulgare* (L.) Lam. – paprastoji baltagalvė) antpilus.¹⁶⁵

Virškinamojo trakto ligų gydymas

Vidurių „sausgysla” (skausmas) buvo gydomas ajerų šaknų nuoviru, arbata ar tiesiog valgant tarkuotas šaknis.¹⁶⁶ Nuo „vidurių pjūties” gerdavo džiovintų musmirių (*Amanita muscaria* Hooker – paprastoji musmirė) antpilą,¹⁶⁷ taip pat „trejas devynerias”. Pastarasis vaistinis preparatas buvo daromas iš įvairių vaistinguų augalų, kuris paruošiamas be galio įvairiai. Štai vienas iš pavyzdžių: pririnkti baltos, melsvos ir „ružavos” (rausvos) spalvos žiedų – kiekvienos spalvos tris kartus po devynis. Surinktus žiedus išdžiovinti, suberti į butelių, po to į jį įleisti gyvatę ir užpilti degtine. Laikytis tamsioje vietoje keliai savaiteles.¹⁶⁸

Vidurių skausmams sumažinti naudojo jonažolių, pely-

nų (*Artemisia abstinthium* L.), kmynų, mėtų (*Mentha*), rūtų, gysločių arbatas bei antpilus,¹⁶⁹ taip pat „rupūžės antpilą”, valgydavo bičių pikį.¹⁷⁰ „Kai viduriuose jaučiamas sunkumas”, buvo valgoma duona su eglės sakais arba virta bulvė su pušies sakais.¹⁷¹ Kirminus išvarydavo valgydami česnaką, gerdami čižmų (bitkrėslį), rūtų nuovirus.¹⁷²

Viduriavimą („vidurių liuosumą”, „trydą”) stabdydavo išdžiovintos ir sutrintos ažuolo (*Quercus robur* L. – paprasta ažuolas) žievės arbata, džiovintomis arba šviežiomis mėlyninių (*Vaccinium myrtillus* L.) uogomis,¹⁷³ nasturtų sėklų, pelynų, kmynų, varnalėšų (*Artium lappa* L. – didžioji varnalėša) šaknų arbatomis.¹⁷⁴ Vidurių užkietėjimą gydė šaltekšnių žievę arbata,¹⁷⁵ šunobelės (*Rhamnus carthartica* L.) uogų nuoviru,¹⁷⁶ valgė slyvas (*Prunus domestica* L. – naminė slyva).¹⁷⁷ Apetitui pakelti valgydavo krieną (*Armoracia rusticana* Gaertn. – valgomasis krienas), gerdavo pelynų, mėtų arbatas.

Kepenų ligas gydymui sprogstančių beržų lapelių, jonažolių, kraujažolių arbatomis.¹⁷⁸ Susirgus gelta, gerdavo morkų sultis, snaudalių (šlamučių), takažolių, ugniažolių, žibucių arbatas ir nuovirus.¹⁷⁹ Nuo kepenų akmenligės patariaama kramtyti šermukšnio uogas.¹⁸⁰

Skrandžio negalavimus dažniausia gydymavo gysločio lapų ir šaknų, kmynų stiebų ir sėklų, mėtų ir rūtų, apynių, pelynų,¹⁸¹ juodalksnį, „kondroto” (*Potentilla erecta* (L.) Raueusch – miškinė sidabražolė), puplaiškio, ugniažolės, ramunelių, šermukšnio žiedų, uogų ir apatinio žievės sluoksnio arbatomis bei nuovirais.¹⁸² Skrandžio opa gydymui valgant ali-jošių su medumi,¹⁸³ geriant tuopos pumpurų antpilus.¹⁸⁴

Uždegimų gydymo būdai

Kadagių uogų nuovirai ir vonios, taip pat kiečių (*Artemisia* L.) vonios buvo vartojamos nuo sąnarių uždegimo.¹⁸⁵ Nuo „ramato” (reumato) gydydavosi gerdami dilgelių, čiobrelių, šv. Petro raktelių arbatas bei nuovirus,¹⁸⁶ kaštono žiedų ir smulkintų vaisių antpilus.¹⁸⁷ Skaudančias vietas nuplakdavo dilgélémis, įtrindavo musmirių, kaštono žiedų ir vaisių antpilais,¹⁸⁸ leisdavo gelti bitėms.¹⁸⁹ Sąnarius įtrindavo nesūdytų barsuko ir kiaulės taukų mišiniu; dėdavo kompresus – paėmę dalį skruzdėlyno (drauge su skruzdélémis), išvirdavo drobiniamai maišelyje ir šildydavo sąnarius.¹⁹⁰ „Nuo kaulų sukimo” įtrindavo kiškio riebalais. Juos lašindavo ir sergeant ausų uždegimui.¹⁹¹

Inkstų uždegimus gydymavo ožkabarzdžių (*Equisetum arvensis* L. – dirvinis asiūklis), pataisų,¹⁹² dilgelių, petražolių nuovirais, „nuo akmenų” (akmenligė) gelbėjo takažolių, varnalėšų arbatos.¹⁹³ Sutrikus pūslei ir šlapimo takams (kai „nesilaiko šlapimas”, „su kraujais varo”), gerdavo kiškio ašarėles (*Briza media* L.), kraujažolių (*Euphorbia helioscopia* L. – dirvinė karpažolė), rugiagėlės arbatas, puplaiškio nuovirą.¹⁹⁴

Moterų ligų gydymas

Gimdmui palengvinti buvo patariama gerti diemedžio arba „vosilkų” (rugiagėlių) nuovirus bei arbatas,¹⁹⁵ taip pat

šantų (*elsholtzia ciliata* Willd. – kvapnijoji aniužė) arbata, į kurią dar pridėdavo skalsių ruginių miltų ir medaus.¹⁹⁶ Po gimdymo, kad gimdybė greičiau atsigautų, duodavo gerti medetkų arbatas,¹⁹⁷ taip pat baltujų dobilėlių, rūtų arbatos.¹⁹⁸ Moterys, norėdamos apsaugoti „nuo išmetimo“ (persileidimo), gerdavo pastarnoko (*Pastinaca sativa* L. – paprastasis pastarnokas) antžeminės dalies, „parstupo“ šaknų arbatas.¹⁹⁹

„Nuo bobų ligų“ (dar įvardijami kraujoplūdis, „balto-sios“, vidurių skausmas) gerdavo „devyniasylio“, arba „kie-tujų šaknų“ (*Verbascum* L. – tūbė) džiovintų žiedų ant pilą: penkis gramus šaknies dėdavo į pusę litro talpos degtinės buteli; gerti po 5–10 lašų kelissyk per dieną. Lapus naudo-davo nuovirui: valgomajį šaukštą lapų užpildavo dviem stiklinėmis vandens ir „troškai“ virdavo. Gerti 3–4 kartus per dieną, ne daugiau kaip po dvi stiklines.²⁰⁰ Menstruacijų su-trikimams pašalinti gerdavo kraujažolių, jonažolių, ievos žiedų, petražolių arbatas.²⁰¹ „Nuo baltujų“ gerdavo notrelės arba bobinės (*Lanium album* L. – baltoji notrelė), balto-sios alyvos, vandens lelijos žiedų arbatas arba nuovirus.²⁰² Esant „pasirušinimui“ (skausmai pilvo apačioje, kuriuos dažniausiai sukelia gimdos priedėlių uždegimas) moterys gerdavo trūkažolių (*Cichorium intybus* L. – paprastoji trū-kažolė) antžeminės dalies ir šaknų arbata.²⁰³ „durnarepkų“ (*Scopolia carniolica* Jacq. – vaistinė skopolija) nuovi-rą.²⁰⁴ Nevaisingumą mėgindavo išgydyti džiovintų kopūsto žiedų arbata.²⁰⁵

Kitų susirgimų gydymas

Lietuvos kaime buvo žinomas ir gydomos „limpamos“ (užkrečiamos) ligos, ypač daug dėmesio skiriant jų preven-cijai. Manys, jog geriausiai nuo užkrečiamų ligų apsaugo česnakas – jį valgydavo vengdami užsikrēsti. Taip pat efek-tivia apsaugojimo priemone laikyti gailiai – epidemijos metu jie laikyti namuose, jais trinama dar neužsikrētusių žmo-nių oda.²⁰⁶ Nuo choleros gerdavo kadagio uogų arbata,²⁰⁷ tymus gydydavo rugių grūdų, sumaišytų su medumi, nuovi-ru.²⁰⁸ Kaip geras vaistas nuo dizenterijos („kruvinoji“, „kru-vinas živatas“) vertintas avietės šaknų nuoviras, taip pat ar-kliarūgščio lapų nuovirai.²⁰⁹ Susirgus šiltine, ligonui buvo duodama valgyti kadagio uogų.²¹⁰

Jeigu vaikas sirgavo rachitu („rakitu“, „ingielska“, „an-gliška liga“), jam į patalą dėdavo paparčio lapų ir laikydavo, kol šie nuvysdavo,²¹¹ maudydavo gluosnio šakų bei lapų vonioje,²¹² duodavo gerti kviečių selenų nuovirų ir maudydavo jų vonioje,²¹³ taip pat ruošdavo karklų vonias.²¹⁴

Suskaudus dančiui, skausmą malšindavo rūkydami kanapės stiebą,²¹⁵ garindavo „naričniko“ (*Scrophularia nodosa* L. – nariuotasis bervidis) nuoviru,²¹⁶ skalaudavo jazmino žiedų nuoviru, kad kristų sugedės dantis,²¹⁷ gerdavo šarka-kojės (*Daphne consolida* L. – dirvinis pentinius) arbata.²¹⁸ Geriausia profilaktine priemone, užkertančia kelią dantų ge-dimui, buvo laikomas česnakas.²¹⁹

Vėžys aptariamuoju metu buvo labai menkai žinoma li-

ga, dažniausiai priskiriama neaiškių negalavimų kategori-jai. Paprastai vėžį gydydavo sidabražolių nuoviru arba ant-pilu, takažolių arbata,²²⁰ musmirių antpilu.²²¹

Eutanazija

Per ekspediciją Dzūkijos nacionalinio parko teritorijoje pavyko užfiksuoti pasakojimų, kad iki Antrojo pasaulinio ka-ro pasitaikė eutanazijos atvejų. Ši priemonė pačią pateikėjų vertinta kaip kraštinė ir itin reta, siekiant palengvinti artimo žmogaus kančias. Eutanazią taikydavo dviem atvejais – norėdami atsikratyti nesveiko vaiko arba siekdami pagrei-tinti neišgydomo lagonio mirtį. Pavyzdžiu: „Morkaunyko šaknų nuovirus verda tada, kai nori atsikratyti nesveiko vaiko. Užtenka vaiką nuprausti tris sykius morkaunyko nuovirom, kaip vaikas pajuosta, galvos oda suskyla, ir vaikas miršta“.²²²

Visi kalbinti pateikėjai pabrėždavo, jog eutanazija taikyta itin retai ir tik tais atvejais, kada liganis būdavo praradęs ryšį su aplinkiniais (nuovoką) ir nebebūdavo jokios vilties, kad jis pasveiks. Išimtiniais atvejais pasitaikydavo ir tragiskų atsitikimų, kai gydymas neduodavo laukiamų rezultatų, o atvirkščiai – sukeldavo sveikatos pablogėjimą ar net mirtį. Viena pateikėja „morkaunyko“ žiedų nuoviro davė gerti ir juo apiprausė kaimynės vaiką gydydama nuo išgąščio. Pra-džioje vaikas atkuto, pasidarė žvalesnis, tačiau vėliau „su-blogo, galvos oda suskilinėjo, jis pajuodo ir mirė“.

Mirtį sukeldavo neteisingai parinkta dozė arba žmogaus organizmo alerginė reakcija. Nukentėjusio artimieji prieš gydžiusi asmenį dažniausiai nesiimdavo kokių nors veiksmų – bent jau neteko patiemis užfiksuoti arba aptiki užrašytų pasakojimų, kad šis būtų buvęs persekiojamas dėl nelaimin-go atsitikimo.

Išvados

1. Straipsnyje apžvelgiamos lietuvių kaimo vaistininkys-tės tradicijos, aptarti vaistinių medžiagų rinkimo ir paruošimo naudojimui etapai bei metodai. Ligų diferenciacija lie-tuvių liaudies medicinoje buvo gana menka. Tekste pateikti dažniausiai pasitaikantys gydymo vaistinėmis medžiagomis būdai.

2. Tradiciškai vyrių kompetencijai buvo priskiriamos liau-dies chirurgija bei veterinarija, moterų – žolininkystė. Suge-bėjimas gydyti maginiais metodais priklausė nuo ištiso kom-plekso reikalavimų bei nerašytų taisyklių, taikomų konkretiems asmenims, tiek vyrams, tiek moterims.

3. Išskirti du lietuvių liaudies medicinos žinių lygmenys – kasdieninis ir žiniuonių. Pagal taikytus tradicinius gydymo būdus buvo dvi specialistų – žiniuonių vaistininkų bei žiniuo-nių žadėtojų – grupės. Šis skirstymas grindžiamas jų turėtų žinių statusu. Žiniuonyse žadėtojai savuosius maginius gydy-mo būdus stropiai saugodavo nuo aplinkinių bendruome-nės narių, tai buvo savotiškas „verslas“, perimamas pavel-dėjimo keliu. Žiniuonių vaistininkų gydymo įgūdžiai netu-rejo maginio statuso.

NUORODOS:

1. Basanavičius J. Medega mūsų tautiskai vaistinykstei. – Schenandoah, 1898. – 110 p.
2. Petkevič G. Materiały po narodnoi medicine litovcev // Živaja starina. – Sankt–Peterburg, 1910. – Vyp. 2. – P. 167–218. – Rusų k.
3. Petkevičaitė–Bité G. Medžiaga lietuvių liaudies medicinai // Literatūros istorija. – Vilnius, 1968. – P. 313–349.
4. Atgaivys. Kur mūsų žmonelės gydos // Varpas. – 1890, Nr. 7, p. 97–99; Q. D. ir K. Tévyzinskai varpai // Varpas. – 1890, Nr. 7, p. 103–104.
5. Vileišis A. Ligoniu gydymas senovėje // Vilniaus žinios. – 1906, Nr. 281; Parausvinis V. 23 liaudies medicinos iš Keturvalakių pavyzdžiai // Vasaros darbai. – Vilnius, 1911, Nr. 3, p. 45.
6. Gylys M. Litovskije poverija // Živaja starina. – Sankt–Peterburg, 1890. – Vyp. 1, otd. 4., – P. 16–18.
7. Witort J. Przyczynki kultuwalne // Lud. – Lwów, 1889. – T. 5. – P. 204–206.
8. Gaidamavičius P. Liaudies medicinai rinkti programa // Gimtasai kraštas. – 1934, Nr. 2, p. 118–119.
9. Čilvinaitė M. „Bobų liekarstvos” // Gimtasai kraštas. – 1934, Nr. 2, p. 316–317; Gimtasai kraštas. – 1939, Nr. 2–3, p. 650–654.
10. Gobis J. Liaudies medicina Klovainių parapijoje // Gimtasai kraštas. – 1941, Nr. 1–2, p. 552–554.
11. Trinka V. Liaudies medicinos medžiaga // Gimtasai kraštas. – 1934, Nr. 2, p. 116–118.
12. Skliutauskas J. Apie liaudies mediciną // Medicina. – 1931, Nr. 1, p. 1–9; Skliutauskas J. Vox populi // Medicina. – 1931, Nr. 7, p. 472–476.
13. Slonimskis G. Materiały po istorii mediciny v Litve // Tauta ir žodis. – Kaunas, 1928. – Kn. 5. – P. 511–561.
14. Biržų krašto tautosaka. Užrašė J. Janonis ir M. Janonienė. – Vilnius, 1982. – P. 236.
15. Damskytė V. Senoji liaudies medicina // Dieveniškės. – Vilnius, 1968. – P. 170–172.
16. Gucevičiūtė R. Liaudies medicina // Kernavė. – Vilnius, 1972. – P. 231–248.
17. Gucevičiūtė R. Liaudies medicina // Uptytė. – Vilnius, 1986. – P. 107–116.
18. Kalašaitytė L. Liaudies medicinos priemonės // Gervėčiai. – Vilnius, 1989. – P. 204–219.
19. Miežatavičiūtė V. Liaudies medicina // Kražiai. – Vilnius–Kaunas, 1993. – P. 314–316.
20. Vėlius N. Mitinės lietuvių sakmų būtybės. – Vilnius, 1977.
21. Vaitiekūnas V., Mituzienė M., Siaurusaitis B. Liaudies medicinos medžiaga Šaulių „Aušros” muziejuje // Etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1983 ir 1984 metais. – Vilnius, 1985. – P. 27–32.
22. Kutoroga V., Grineckaitė E. Litovskaja narodnaja medicina w pečatnyx istočnykh // Materiały k konferencji po istorii estestvoznanija w Pribaltike. Maj 1968. – Vilnius, 1968. – P. 98–102. – Rusų k.
23. Skliutauskas J. Dėl lietuvių liaudies medicinos tyrinėjimo mokslinės ir praktinės reikšmės // Medicinos mokslo istorijos Lietuvoje klausimais. – Vilnius, 1958. – P. 141–150; Skliutauskas J. Elementy lotovskoj narodnoj mediciny w svete sovremennoj nauki // Sovetskoye zdorovoохранение. – Moskva, 1962. – Nr. 10. – P. 19–82. – Rusų k.
24. Vileišis A., Paražinskaitė N. Lietuvų liaudies gydomosios priemonės // Kauno valstybinio medicinos instituto darbai. – Kaunas, 1960. – T. 9. – P. 281–288.
25. Siaurusaitis B. Lietuvų liaudies chirurgija // Medicina. – Vilnius, 1979. – T. 18. – P. 130–135; Siaurusaitis B. Lietuvų liaudies chirurgijos apžvalga // Etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1978–1980. – Vilnius, 1981. – P. 104–107.
26. Šimkūnaitė E. Apie mūsų liaudies mediciną // Literatūra ir menas. – 1959 03 29, Nr. 35; Šimkūnaitė E. Senoji zervyniškių liaudies medicina // Zervynos. – Vilnius, 1964. – P. 91–96; Šimkūnaitė E. Priešvestuvinė liaudies medicina // Etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1981 ir 1982 metais. – Vilnius, 1983. – P. 110–115; Šimkūnaitė E. Lekarstvennyje formy litovskoj narodnoj mediciny // Tezisy dokladov konferencji istorii mediciny w Pribaltike i Belorusii. – Vilnius, 1963. – P. 51–53. – Rusų k.
27. Balsys J. Liaudies magija ir medicina. – Bloomington, 1951. – 94 p.
28. Grigaitis A. Vaistinieji augalai Lietuvos liaudies medicinoje // Lie- tuvių gydytojų biuletenis. – Oak Lawn, 1968, Nr. 1, p. 14–16; Grigaitis A. Lietuvių liaudies medicina // Lietuvių gydytojų biuletenis. – 1968, Nr. 3, p. 101–103, Nr. 4, p. 138–141; 1969, Nr. 1, p. 15.
29. Kleinman A. Patients and Healers in the Context of Culture. An Exploration of the Borderland Between Anthropology, Medicine and Psychiatry. – Berkeley, Univ. of Calif. – Press, 1980.
30. Toliau – LTR.
31. Toliau – ES.
32. Toliau – VUBR.
33. Medžiaga saugoma Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto Etnologijos ir socialinės antropologijos skyriuje (toliau – ESA).
34. Jankevičienė R. Botanikos vardų žodynės. – Vilnius, 1998.
35. Kleinman A. – Min. veik. – P. 24–70.
36. Ten pat. – P. 50.
37. VUBR. F. 81. – Pateikėjas Steponas Kašéta, gim. 1916 m., gyv. Varėnos r. Marcinkonių apyl., Kašetų k.
38. ESA. – Pateikėja Zita Kontrimienė, gim. 1930 m., gyv. Kretingoje.
39. Balsys J. – Min. veik. – P. 10.
40. VUBR. F. 81. Liaudies medicina. – Pateikėja Monika Murkienė, gim. 1917., gyv. Kupiškio r., Šimonui apyl., Uokšilio k.
41. Slonimskis V. – Min. veik. – P. 553–554.
42. VUBR. F. 81. Liaudies medicina. – Pateikėja Julija Matulionienė, gim. 1897 m., gyv. Kupiškio r., Šimonui apyl., Uokšilio k.
43. VUBR. F. 81. Liaudies medicina. – Pateikėja Marijona Jazukevičienė, gim. 1911 m.; gyv. Varėnos r., Marcinkonių apyl., Kašetų k.
44. ES. LTA 2235/115. Liaudies medicina. – Zarasų aps., Degučių vls., Domeikių k.
45. ES. LTA 407 (247–37). – Panemunės vls.
46. VUBR. F. 81. Liaudies medicina. – Pateikėja Ona Gaidienė, gim. 1906 m., gyv. Varėnos r., Marcinkonių apyl., Darželių k.
47. ES. 716. Viešknių miestelis ir apylinkės. – Rinko A. Urbienė.
48. VUBR. F. 81. Liaudies medicina. – Pateikėja Julijona Matulionienė, gim. 1897 m., Kupiškio r., Šimonui apyl., Pelyšių k.
49. Miežatavičiūtė V. – Min. veik. – P. 315.
50. VUBR. F. 81. Liaudies medicina. – Pateikėja Uršulė Jakšienė, gim. 1920 m., gyv. Anykščių r., Viešintų apyl., Šilų k.
51. Gucevičiūtė R. Liaudies medicina // Kernavė. – P. 174.
52. Damskytė V. – Min. veik. – P. 174.
53. VUBR. F. 81. Liaudies medicina. – Pateikėja Varonė Grigienė, gim. 1919 m., gyv. Varėnos r., Marcinkonių apyl., Kabelių k.
54. Gobis J. – Min. veik. – P. 553.
55. Ižginaitis A. – Min. veik. – P. 221
56. Čilvinaitė M. „Bobų liekarstvos” // Gimtasai kraštas. – 1939, Nr. 2–3, p. 650.
57. Marcinkevičienė N. Augalai liaudies medicinoje // Liaudies kultūra. – 1991, Nr. 3, p. 31.
58. Ižginaitis A. – Min. veik. – P. 220.
59. Čilvinaitė M. „Bobų liekarstvos” // Gimtasai kraštas. – 1935, Nr. 2, p. 316.
60. Basanavičius J. – Min. veik. – P. 19.
61. Ten pat. – P. 18.
62. Tiškus V. Mūsų liaudies medicina // Medicina. – 1931, Nr. 6, p. 416.
63. Gucevičiūtė R. Liaudies medicina // Kernavė. – P. 231.
64. Trinka V. – Min. veik. – P. 116.
65. Kalašaitytė L. – Min. veik. – P. 210.
66. Čilvinaitė M. „Bobų liekarstvos” // Gimtasai kraštas. – 1935, Nr. 2, p. 116, 317.
67. Petkevič G. – Min. veik. – P. 201.
68. VUBR. F. 81. Liaudies medicina. – Pateikėja Marijona Vidikaitė, gim. 1915 m., gyv. Kupiškio r., Šimonui apyl., Juodžiūnų k.
69. Kalašaitytė L. – Min. veik. – P. 237.
70. VUBR. F. 81. Liaudies medicina. – Pateikėja Domicėlė Rimšienė, gim. 1907 m., Kupiškio r., Šimonui apyl., Uokšilio k.
71. Kriauna A. Skaudės ir jų gydymas // Gimtasai kraštas. – 1942, Nr. 30, p. 95–98.
72. ESA. – Pateikėja Elena Kleitkutė, gim. 1919 m., gyv. Tauragės r., Mažonų apyl., Lomų k.
73. ES. LTA. 2331 (83). – Tauragės apsk., Lankuvos vls., Bučių k.

74. ES. 1100 (4). – Pakruojo r., Pašvitinio apyl., Kalevų k.
75. VUBR. F. 81. Liaudies medicina. – Pateikėja Anelė Jasukaitienė, gim. 1897 m., gyv. Raseinių r., Betygalos k.
76. Petkevič G. – Min. veik. – P. 172.
77. VUBR. F. 81. Liaudies medicina. – Pateikėjas Stepas Kašéta, gim. 1916 m. Varėnos r., Marcinkonių apyl., Kašétų k.
78. Čilvinaitė M. „Bobų liekarstvos“ // Gimtasai kraštas. – 1939, Nr. 2–3, p. 653.
79. Gucevičiūtė R. Liaudies medicina // Uptytė. – P. 108.
80. VUBR. F. 81. Liaudies medicina. – Pateikėja Anelė Jasukaitienė (žr. 76).
81. VUBR. F. 81. Liaudies medicina. – Pateikėja Adolfina Vyšniauskienė, gim. 1914 m., gyv. Raseinių r., Pakapurnio k.
82. ESA. – Pateikėja Antanina Barkauskienė, gim. 1905 m., gyv. Tauragės r., Mažonų apyl., Lomių k.
83. Gucevičiūtė R. Liaudies medicina // Kernavė. – P. 238.
84. Šimkūnaitė E. Apie mūsų liaudies mediciną // Literatūra ir menas. – 1959 03 29, Nr. 35.
85. Liaudies medicina // Biržų krašto tautosaka. – P. 236.
86. ES 938(26). – Rokiškio r., Panemunėlio apyl., Vilių k.
87. Kutorga V. Lietuvių liaudies medicina apie navikinius susirgimus // Sveikatos apsauga. – 1963, Nr. 11, p. 27.
88. ESA. – Pateikėja Julija Petravičiūtė, gim. 1914 m., gyv. Tauragės r., Mažonų apyl., Lomių k.
89. Trinka V. – Min. veik. – P. 117.
90. ES. LTA 1403 (43). – Kėdainių aps., Grinkiškio vls., Vosyliškio k.
91. VUBR. F. 81. Liaudies medicina. – Pateikėja Varonė Grigienė (žr. 53).
92. ES. LTA 2376 (50). – Salakas.
93. Ižginaitis A. Liaudies medicina XX a. pradžioje // Kudirkos Naujamiestis. – P. 220.
94. Galvénas V. Liaudies medicina Valkininkų apylinkėse // Kraštotyra. – Vilnius, 1971. – P. 247.
95. VUBR. F. 81. Liaudies medicina. – Pateikėja Adolfina Vyšniauskienė (žr. 82).
96. Mezginis J. Liaudies medicina // Šiaulių metraštis. – 1933, Nr. 4, p. 95.
97. VUBR. F. 81. Liaudies medicina. – Pateikėja Veronika Blaževičienė, gim. 1903 m., gyv. Ignalinos r., Linkmenų aul. ir k.
98. Basanavičius J. – Min. veik. – P. 24.
99. Čilvinaitė M. „Bobų liekarstvos“ // Gimtasai kraštas. – 1935, Nr. 2, p. 316.
100. Ten pat. – P. 317.
101. Čilvinaitė M. „Bobų liekarstvos“ // Gimtasai kraštas. – 1939, Nr. 2–3, p. 654.
102. Gobis J. Min. veik. – P. 552; Žumbakienė G. Gelių darželiai Dieveniškių apylinkėse // Voruta. – 1992 10 07, p. 6.
103. ES. LTA 2331 (82). 9 (27). – Tauragės aps., Buciu vls.
104. VUBR. F. 81. Liaudies medicina. – Pateikėja Siuzana Kminauskienė, gim. 1986., gyv. Raseinių r., Betygalos k.
105. Siaurusaitis B. Lietuvių liaudies chirurgija // Medicina. – 1979. – T. 18. – P. 132.
106. Trinka V. Min. veik. – P. 118.
107. VUBR. F. 81. Liaudies medicina. – Pateikėja Marė Stasiulionienė, gim. 1922 m., gyv. Varėnos r., Marcinkonių apyl., Dubų k.
108. ES. LTA 2235 (116). – Zarasų apsk., Degučių vls., Doneikių k.
109. ES. LTA 2431 (43). – Kupiškio vls., Puponių k.
110. VUBR. F. 81. Liaudies medicina. – Pateikėja Uršulė Jakšienė (žr. 51); Vileišis A., Paražinskaitė N. Min. veik. – P. 285.
111. VUBR. F. 81. Liaudies medicina. – Pateikėja Faustina Pivoriūnienė, gim. 1920 m., gyv. Kupiškio r., Šimonų apyl. ir k.
112. ES. LTA 1555 (134) 147. – Žiežmarių m.
113. ES. LTA 2376 (63). – Skaudvilės vls., Bugų k.
114. ES. LTA 1418 (55). – Dusetų vls., Pažiegės k.
115. Gucevičiūtė R. Liaudies medicina // Uptytė. – P. 109.
116. Juozapavičius J. Liaudies medicina Vėžonyse // Sveikatos apsauga. – 1966, Nr. 9, p. 17.
117. Kalašaitytė L. Min. veik. – P. 209.
118. ES. LTA 1622 (159). – Kuršėnų vls.
119. VUBR. F. 81. Liaudies medicina. – Pateikėja Zopija Venskaitienė, gim. 1909 m., gyv. Tauragės r., Mažonų apyl., Lomių k.
120. ES. LTA 1693 (482). Dusetų vls., Pajavinių k.
121. VUBR. F. 81. Liaudies medicina. – Pateikėja Julijona Matulionienė (žr. 42).
122. Slonimskis G. – Min. veik. – P. 511–516.
123. Čilvinaitė M. „Bobų liekarstvos“ // Gimtasai kraštas. – 1935, Nr. 3–4, p. 247.
124. Kalašaitytė L. – Min. veik. – P. 209.
125. VUBR. F. 81. Liaudies medicina. – Pateikėja Genė Žekonienė, gim. 1927 m., gyv. Kupiškio r., Šimonų apyl. ir k.
126. Ten pat. Pateikėja Antanina Barkauskienė (žr. 83).
127. Ten pat. Pateikėja Ona Gaidienė (žr. 47).
128. Šimkūnaitė E. Lekarstvenye formy litovskoj narodnoj mediciny. – P. 52.
129. VUBR. F. 81. Liaudies medicina. – Pateikėja Varonė Grigienė (žr. 53).
130. VUBR. F. 81. Liaudies medicina. – Pateikėjas Vincas Juškevičius, gim. 1921 m., gyv. Varėnos r., Marcinkonių apyl., Kapiniškių k.
131. ES. LTA 2069 (4). Jūžintų vls., Gavėniškių k.
132. ES. LTA 1357 (159). – Vegerų vls., Karpėnų k.
133. ES. LUD I 457 (13). Tverečiaus par.
134. Gucevičiūtė R. Liaudies medicina // Uptytė. – P. 110.
135. VUBR. F. 81. Liaudies medicina. – Pateikėja Pranė Utokienė, gim. 1906 m., gyv. Varėnos r., Marcinkonių apyl., Gribaulios k.
136. Šurkus J., Vaitkevičius K. Liaudies medicinos elementai // Sveikatos apsauga. – 1965, Nr. 12, p. 22.
137. ES. 938 (26). – Rokiškio r., Panemulėnio apyl., Vylių k.
138. Vainiūnienė J., Jakonis J. Obzor narodnoj mediciny Litvy // Tezisy vsesojuznoj naučnoj konferencij. 1975 03 10–12. – Leningrad, 1975. – P. 13. – Rusų k.
139. VUBR. F. 81. Liaudies medicina. – Pateikėja Marija Vareckienė, gim. 1931 m., Varėnos r., Marcinkonių apyl., Puvočių k.
140. ES. LTA 2235 (120). – Daneikių k., Degučių vls.
141. Šimkūnaitė E. Senoji zervyniškių liaudies medicina // Zervynos. – Vilnius, 1964. – P. 95.
142. Šimkūnaitė E. Apie mūsų liaudies mediciną // Literatūra ir menas. – 1959 03 29, Nr. 35.
143. Vileišis A. Paražinskaitė N. Min. veik. – P. 283.
144. ES. LTA 1693 (491). – Dusetų vls., Pajavinių k.
145. Vėlks A. Gyda žuolelės // A mon sakaa. – Palanga, 1992, Nr. 5.
146. Gucevičiūtė R. Liaudies medicina // Kernavė. – P. 233–234.
147. VUBR. F. 81. Liaudies medicina. – Pateikėjos Emilija Navikaitė, gim. 1907 m., Liudvika Navikaitė, gim. 1917 m., gyv. Kupiškio r., Šimonų apyl., Pelyšių k.
148. Skliutauskas J. Elementy litovskoj narodnoj mediciny sviete problem sovremenenoj nauki // Sovetskoje zdravoochranenije. – 1962, Nr. 10, p. 80.
149. Vileišis A., Paražinskaitė N. – Min. veik. – P. 283.
150. ES. 946 (20). Jonavos r., Upininkų apyl., Pakalniškių k.
151. Vainiūnienė J., Jakonis J. – Min. veik. – P. 15.
152. VUBR. F. 81. Liaudies medicina. – Pateikėja Antanina Barkauskienė, gim. 1905 m., gyv. Tauragės r., Mažonų apyl., Lomių k.
153. ES. LTA 2385 (194). – Kupiškio r., Rudikų k.
154. Rimkūnienė J. Liaudies medicina // Mūsų kraštas. – Vilnius, 1993, Nr. 1, p. 8.
155. ES. LTA 2416 (190). – Salakas.
156. ES. LTA 1732 (113). – Kaltinėnų vls., Labardžių k.
157. Marcinkevičienė N. Augalai liaudies medicinoje // Liaudies kultūra. – 1991, Nr. 5, p. 33.
158. VUBR. F. 81. Liaudies medicina. – Pateikėja Ona Gaidienė (žr. 47).
159. Ten pat. – Pateikėja Marijona Jezukevičienė, gim. 1911., gyv. Varėnos r., Marcinkonių apyl., Kašétų k.
160. ES. 938 (26). – Rokiškio r., Panemulėlio apyl., Vilių k.
161. ES. 946 (21). – Jonavos r., Pakalniškių apyl., Kaižonių k.
162. Gucevičiūtė R. Liaudies medicina // Kernavė. – P. 234; Šurkus J. Požiūris į nuomarį lietuvių liaudies medicinoje // Kauno valstybiniuo medicinos instituto darbai. – Kaunas, 1960. – T. 9. – P. 289.
163. VUBR. F. 81. Liaudies medicina. – Pateikėja Domicėlė Rimšienė, gim. 1907 m., gyv. Kupiškio r., Šimonų apyl., Uokšilio k.

164. Gudavičius S. Iš vaistinių augalų istorijos // Mūsų sodai. – 1965, Nr. 2, p. 13.
165. Greičiūs E. Kaip seniai žmonės gydėsi // Vakarai. – 1939 02 13, Nr. 37.
166. Šimkūnaitė E. Senoji zervyniškių liaudies medicina // Zervynas. – P. 94.
167. Grigaitis A. Vaistiniai augalai Lietuvos liaudies medicinoje // Lietuvių gydytojų biuletenis. – Oak Lawn, III., 1968, Nr. 1, p. 15.
168. VUBR. F. 81. Liaudies medicina. – Pateikėja Ona Gaidienė, gim. 1906 m., gyv. Varėnos r., Marcinkonių apyl., Darželių k.
169. Gucevičiūtė R. Liaudies medicina // Kernavė. – P. 238.
170. VUBR. F. 81. Liaudies medicina. – Pateikėja Ona Gaidienė (žr. 47).
171. Čilvinaitė M. „Bobų liekarstvos“ // Gimtasai kraštas. – 1939, Nr. 2-3, p. 650.
172. ES. LTA 1622 (171). – Kuršėnų vls. VUBR. F. 81. Liaudies medicina.
173. Pateikėja Ona Baubliénė, gim. 1916 m., gyv. Varėnos r., Marcinkonių apyl., Gribaulios k.
174. ES 946 (21). – Jonavos r., Upininkų apyl., Keižonių k.
175. Tiškus VI. Mūsų liaudies medicina // Medicina. – Kaunas, 1931, Nr. 6, p. 416.
176. ES 716. Viešnių miestelis ir apylinkės. – Rinko A. Urbienė.
177. Marcinkevičienė N. Augalai liaudies medicinoje // Liaudies kultūra. – 1991, Nr. 6, p. 43.
178. Gimbutienė R. Mūsų motučių gydymo priemonės // Moteris. – Toronto, 1962, Nr. 2, p. 31.
179. Gucevičiūtė R. Liaudies medicina // Kernavė. – P. 236.
180. Gucevičiūtė R. Liaudies medicina // Uptė. – P. 110.
181. Damskytė V. Min. veik. – P. 173.
182. ES 938 (26). – Rokiškio r., Panemunėlio apyl., Viliu k.
183. ES 716. Viešnių miestelis ir jo apylinkės.
184. VUBR. F. 81. Liaudies medicina. – Pateikėja Elena Klietkutė, gim. 1919 m., gyv. Tauragės r., Mažonų apyl., Lomų k.
185. Juozapavičius P. Liaudies medicina Vėžonyse // Sveikatos apsauga. – 1966, Nr. 9, p. 15.
186. ES 1100 (4). Pakruojo r., Pašvitinio apyl., Kalevu k.
187. Galvėnas V. Liaudies medicina Valkininkų apylinkėse // Kraštotyra. – Vilnius, 1971. – P. 247.
188. Kalašaitytė L. – Min. veik. – P. 211.
189. VUBR. F. 81. Liaudies medicina. – Pateikėjas Stepas Kašėta (žr. 78).
190. VUBR. F. 81. Liaudies medicina. – Pateikėjas Vincas Juškevičius (žr. 132).
191. VUBR. F. 81. Liaudies medicina. – Pateikėja Faustina Pivoriūnienė, gim. 1920 m., gyv. Kupiškio r., Šimonų apyl.
192. ES. LTA 1622 (61). Kuršėnų vls.
193. VUBR. F. 81. Liaudies medicina. – Pateikėja Faustina Pivoriūnienė, gim. 1920 m., gyv. Kupiškio r., Šimonų apyl.
194. Karmaza V. „Visos gėlelės gydo...“ // Lietuvių godos. – 1994, Nr. 4.
195. Grigaitis A. Lietuvių liaudies medicina // Lietuvių gydytojų biuletenis. – 1968, Nr. 4, p. 139.
196. Trinka V. Min. veik. – P. 118.
197. Šimkūnaitė E. Priešvestuvinė liaudies medicina // Etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1981 ir 1982 metais. – Vilnius, 1985. – P. 102.
198. Kazėnaitė N., Razgauskas E., Šarmaitytė, Šviestytė A. Žmonių sveikata // Gaidės ir Rimšės apylinkės. – Vilnius, 1969. – P. 209.
199. Tiškus V. Mūsų liaudies medicina // Medicina. – Kaunas, 1934, Nr. 6, p. 314.
200. Ten pat, p. 417.
201. Kutorga V., Grineikaitė E. Min. veik. – P. 99.
202. Čilvinaitė M. „Perkūno kulka“ ir kiti gydymo būdai // Gimtasai kraštas. – 1937, Nr. 1, p. 84–85.
203. Čilvinaitė M. „Bobų liekarstvos“ // Gimtasai kraštas. – 1939, Nr. 2-3, p. 651.
204. Dundulienė P. Liaudies medicina Marcinkonių apylinkėse // Kraštotoyra. – Vilnius, 197. – P. 231.
205. Karmaza V. – Min. veik.
206. Žumbakiė G. Gėlių darželiai Dieveniškių apylinkėje // Voruta. – 1992 10 07.
207. Grigaitis A. Vaistiniai augalai Lietuvos liaudies medicinoje // Lietuvių gydytojų biuletenis. – 1968, Nr. 4, p. 139.
208. Čilvinaitė M. „Bobų liekarstvos“ // Gimtasai kraštas. – 1939, Nr. 2-3, p. 651.
209. Tiškus VI. Mūsų liaudies medicina // Medicina. – Kaunas, 934, Nr. 7, p. 477.
210. Sembrzycki J. Volksmedizin // Atprussische Monatschrift. – Königsberg, 1891. – P. 136.
211. ES. LTA 2331 (82). 9 (54). – Tauragės r., Laukuvos vls., Bučių k.
212. ES. LTA 2235 (116). – Zarasų apyl., Degučių vls., Daneikių k.
213. Daunys St. Liaudies medicina Papilės valsčiuje // Gimtasai kraštas. – 1941, Nr. 1-2, p. 142.
214. ES. LTA 1563 (68). – Ukmergės aps., Kavarsko vls., Mockeliškių k.
215. VUBR. F. 81. Liaudies medicina. – Pateikėja Ona Gaidienė (žr. 46).
216. ES. LTA 1418 (48). – Zarasų aps., Dusetų vls., Pažiegės k.
217. Morkūnaitė V., Padegimienė O. Liaudies medicina dantų skausmui malšinti ir burnos ligoms gydysi // Gervėčiai. – Vilnius, 1989. – P. 220.
218. Prelgauskaitė E. Kai kurie duomenys apie dantų gydymą lietuvių liaudies medicinoje // Kauno valstybinio medicinos instituto darbai. – Kaunas, 1959. – T. 9. – P. 287.
219. Trinka V. – Min. veik. – P. 117.
220. Miežatavičiūtė V. – Min. veik. – P. 315.
221. Gricevičiūtė R. Liaudies medicina // Kernavė. – P. 243.
222. VUBR. F. 81. Liaudies medicina. Pateikėja Varonė Grigienė (žr. 131).

Traditions of folk healing in Lithuanian countryside (the end of the 19th c. – the first half of the 20th c.)

Ramūnas TRIMAKAS

Folk healing is part of daily life, therefore nearly all the Lithuanians residing in countryside areas have some practice in the healingart. Folk medicine of Lithuanian local community was influenced by official medicine. Yet, medical knowledge of the folks is still alive, it reached us from the depth of centuries.

The author reveals the traditions of folk treatment, systemizes the preparation and usage of remedies, points out the most characteristic stages and features. Both methods of folk healing and the categories of folk healers are classified, whereas the sphere of folk surgery and folk veterinary are not dwelt upon in the article.

Separate sexes served as the background for dividing the sphere of folk healing – veterinary and folk surgery belonged to males and healing by medicinal herbs belonged to females. Two methods of folk healing existed: the healing used by everyone in everyday life and that practised only by folk healers. Two categories of folk healers were pointed out by the author, i. e. the *žolininkas* (herbalists) and the *žadėtojas* (sorcerers). Herbalists and sorcerers were different as compared to other members of rural community. They had a better knowledge of folk healing. The knowledge of herbalists had no status of magical secrets, but sorcerers' knowledge was believed to be magical.

Lietuvos kalinių vyrų buitis ir bendravimo kultūra

Laura PIŠKINAITĖ-KAZLAUSKIENĖ

Objektas – Lietuvos kalinių bendruomenė posovietiniu laikotarpiu. Tikslas – aptarti individu „statusą“ uždaroje kalinių bendruomenėje ir jo pokyčius, nušiesti kalinių vyrų buities, bendravimo tarpusavyje ir ryšiu palaikymo su užkalėjimo sienų likusia visuomenė niuansus. Metodas – ap-rašomasis retrospektivinis. Išvada – augant nusikalstamumui skurdi valstybė neišgali sudaryti kaliniams padoresnių buities sąlygų. Kalėjimuose tebegvyuoja iš sovietmečio paveldėta asmenų beteisiškumo, dvasinio ir fizinio luošinimo sistema. I uždarą kalinių bendruomenę skverbiasi pertvarkos posovietinėje visuomenėje atgarsiai: pinigingi kaliniai gali nusipirkti aukštesnę padėtį kastų hierarchijoje bei pasigerinti buiti.

2000 m. pradžioje Lietuvoje buvo nustatyta 25160 asmenų (arba 0,68 proc. šalies gyventojų¹), padariusių nusikaltimus, iš jų 5876 asmenys (arba 23,4 proc.) buvo nusikaltę pakartotinai. 14412 nusikaltusių asmenų (0,39 proc. šalies gyventojų) buvo įkalinti laisvės atėmimo įstaigose, iš jų 12205 asmenys (0,33 proc. šalies gyventojų) buvo nuteisti: 11097 asmenys (arba 90, 9 proc. nuteistųjų) bausmę atliko pataisos darbų kolonijose, 922 (7,6 proc. nuteistųjų) – kalėjime, ir 186 (1,5 proc. nuteistųjų) – nepilnamečių auklėjimo darbų kolonijoje. Statistiniai duomenys pateikiami pagal Kalėjimų priežiūros departamento informaciją.

Jie leidžia teigti, kad XX a. pabaigoje laisvės atėmimo įstaigų gyventojų kultūra yra tapusi stabilia Lietuvos etninių kultūros dalimi. Įkalintieji ir nuteistieji asmenys nuo visuomenės atskiriami siena, už kurios jie tvarkosi pagal nerašytus kalėjimų įstatymus. Kiekvienas asmuo, patekęs į uždarą kalinių bendruomenę, privalo užimti jam priderančią vietą ir laikytis tam tikrų bendravimo taisykių. Į kalinių santykius administracija nesikiša.

Straipsnio tikslas – supažindinti su Vilniaus tardymo izoliatoriuje (Lukiškių kalėjime) ir Pravieniškių kolonijoje (zonoje) sustiprintu režimu kalinamų vyriškos lyties asmenų buitimi ir bendravimo kultūra. Žinių pateikėjai šiose įstaigose kalėjo 1999–2000 metais. Buvo apklausta 12 buvusių kalinių, dauguma iš jų – *barygos*.

Lukiškių kalėjime laikinai kalinami suimtieji, laukiančių teismo už padarytus nusikaltimus. Čia šešiavietėse 6

m^2 kamerose (*chatose*) gyvena po 6–9 ir daugiau žmonių. Valandai per dieną jie išvedami pasivaikščioti. Kad nesusigiventų, įkalintieji dažnai perkeldinėjami iš kameros į kamerą. Nusikaltimo bendrininkai iki teismo į tą pačią kamerą neskiriami. Lukškių kalėjime laukiantys teismo suimtieji dar gyvena realiomis ar nerealiomis svajonėmis, kaip nebūti nuteistais (neprieti iki zonos), todėl šiuo laikotarpiu per advokatus bandomi papirkinėti teisėjai.

Lukiškių kalėjimo pusrūsyje laikomi nuteistieji iki gyvos galvos kalėti kalėjimo režimu (*krytnikai*; rus. *крыть* – (kortą) kirsti). Iki mirties bausmės panaikinimo čia buvo kalinami mirtininkai. *Krytnikai* gyvena vienutėse arba po du, kasdien po valandą vaikšto lauke ir iš lėto pūna. Jei į kamерą suleidžiami du *krytnikai*, skiriamas adaptacinis periodas, per kurį išaiškėja, ar žmonių charakteriai suderinami.

Pravieniškių kolonijoje nuteistieji kalinami bendru ir sustiprintu režimu.² Bendru režimu kalinami asmenys, nuteisti pirmą kartą už lengvus nusikaltimus (chuliganizmą, naminės degtinės gamybą, alimentų nemokėjimą ir pan.). Sustiprintu režimu kalinami nuteistieji už sunkius nusikaltimus (žmogžudystę, grobimą, jei buvo panaudotas ginklas ar padaryti sunkūs kūno sužalojimai, stambaus masto sukčiavimą ir pan.). Esminių egzistencijos skirtumų tarp šių režimų kalinių nėra. Zonoje kaliniai kiek nori būna lauke, gali sportuoti.

Kalinų hierarchija. Kiekvienas asmuo, pirmą kartą patekęs į Lukškių tardymo izoliatorių, turi užimti tam tikrą vietą kalinių hierarchijoje. Pakartotinai įkalintieji asmenys paprastai užima anksčiau buvusią savo nišą.

I kameras atvestas naujokas pirmiausia „apčiupinėjamas“, t.y senbuvių išklausinėjamas, iš kur jis. Mat kalinius vienija bendros kilmės supratimas, todėl pagal anksčiau gyventajų regioną jie buriasi į *mastis* (rus. *мактъ* – (arklio) plaukas), nors šis skirtymasis ryškesnis ne kalėjime, o zonoje. Pagrindą sudaro Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Panevėžio, Šiaulių *mastiucha*, kiti dažniausiai jungiasi prie jų. Vilniaus rusai yra vadinti *portugalais*, nes ne visi iš jų kalba lietuviškai. Vilniškiai bendrauja (*ken-tuojas*) su klaipėdiškiais, kauniškiai su panevėžiškiais (*če-burekais*). Šiauliškiai (*šiaulianski*) sudaro atskirą grupę,

nors nėra tokie stiprūs kaip vilniškiai ir kauniškiai (*kavenska mastiucha, kavenski*).

Nors kiekvienas suimtasis turi pasisakyti pateikto kaltinimo straipsnį, tačiau smulkiu klausinėti apie bylą laikoma neetiška, antra vertus, įkyrus smalsuolis gali būti palaikytas policijos šnipu (*ožiu*). Pamažu išsiaiškinama, kokią vietą naujokas užėmė laisvėje, kriminalinio pasaulio atstovai ieško bendrų pažystamų. Jei žmogus neturi „užnugario”, jo užimamą vietą hierarchijoje lemia tik dvasios tvirtumas ir gebėjimas nepalūžti. Pagal šiuos požymius kaliniai sluoksniuojasi į *kastas*.³ Naujokų skirstyme išimtį sudaro motinų ir vaikų žudikai, motinų ir vaikų prievertautojai, vaikų tvirkintojai. Tokie automatiškai priskiriami homoseksualų (*gaidžių*) kastai. Egzistuoja 4 tradicinės kastos.

1. Aukščiausia kalinių bendruomenės kasta – *bachūrai*⁴ (rus. *научаны пунтевые*), t.y. visi jau nuteistieji kaliniai (*ze-kai*), galintys apsiginti. Visi *bachūrai* sudaro *broliją* (rus. *брюмба*). Jie turi vienas kitą palaikyti; jei kuris patenka į administracijos nemalonę (*užlékę*), materialiai remti (*šildyt*). *Bachūrai* laiko save užsitarnavusiais poilsio ir nieko nedirba, manydami, kad jiems dirbtį negarbinga (*v padlu*). *Bachūrų* kastoje esama vagių (*urkos*), kišenvagių (*ščiupakai*), plėšikų (*karosai*), kurie apiplėšinėja atvirai, tik be ginklo, ir kt. Jei kuris *bachūras* nori parodyti, kad yra „kietas” (*kutas*, rus. *крупмоу* – kietas), pradeda išsidirbinėti (*pontuotis*): vaikšto pirštus išskėtęs vėduokle (*нальцы веером*) – ištiestas rodomasis ir mažasis pirštai, kiti užlenkti.

Zonoje policininkai (*mentai*) iš *bachūrų* tarpo skiria („statu“) tvarkdarius (*vierchatūrą*). *Vierchų* žinioje yra bendra kalinių kasa (*obščiakas*, rus. *общий* – bendras), į kuria visi nuteistieji kas mėnesį moka po 20 Lt arba 10 Lt grynais, o už kitus 10 Lt arbata (pakelis vertinamas 3 Lt) arba cigaretėmis (pakelis vertinamas 2,5 Lt). Dalį mokesčių sudaro baudos, pavyzdžiu, jei mokytesnis kalinys pasako tarptautinį žodį, tarkim, diferencialas, perturbacija ir kt., neraštingas gali jo nesuprasti ir išsižeisti. Tada prasideda visokie aiškinimai (*išvartymai*) ir *vierchatūra* gali skirti baudą (*uždėti nalogą*, rus. *налог* – mokestis).

Kasa yra *vierchatūros* kasininko (*kasiro*, rus. *кассир* – kasininkas) žinioje. Manoma, kad bendra kasa suartina *broliją*. Teoriškai, jei žmogus kovoja už kalinių teises ir patenka į karcerį, jis turėtų būti iš kasos „šildomas“ arbata, cigaretėmis ir maistpinigiais, nors realiai *vierchatūra* „šildo“ tik savuosius. Apskritai mūsų dienomis didelę kasos pinigų dalį *vierchatūra* pravalgo.

2. Jauni kaliniai kartais mano, kad vien suimti ir uždarstyti į kalėjimą užsitarnauja *zeko* vardą, tačiau taip nėra. Tylūs, ramūs, pasipriešinti nemokantys asmenys tampa *bachūrų* „šeimininkėmis“ (*duchais*, rus. *дых* – dvasia, vai-duoklis). Užtat naujokui labai svarbu turėti bendrų pažystamų su senbuviais, kurie zonoje galėtų jį užstoti ir pareikalautų atsakyti (*mesti predjavą*, rus. *предъявление* – pa-

reiškimas, pateikimas) už tai, kad padarė jį *duchu*. Jei nu-statoma, kad naujokas yra vienišius, pradžioje jį bandoma „prigauti“ žodžiais klausiant, ar jis padės *bachūram*? Jei žmogus geranoriškai sutinka padėti, jis „susipurvina“ (*už-sifaršmačina*) ir ateityje bet kokiam *bachūrui* turi daryti viską, ką tas lieps. Kai žmogus susipranta esąs prigautas ir bando priešintis, jam liepiama rinktis: arba dirbs, arba eis į *gaidyną*. „Šeimininkės“ tvarko kameras, gamina valgi, plauna indus, skalbia *bachūrų* drabužius, uždega jiems cigaretes ir pan. *Duchų* niekas neremia (*nešildo*), nors teoriškai *bachūrai* kaip šeimininkai turėtų juos išlaikyti. Šis paprotys dar galioja Rusijos kalėjimuose, bet Lietuvoje *bachūrai* „šeimininkų“ jau neišlaiko.

Jei asmuo, perkeltas į kitą kamerą, nuslepia, kad anksčiau buvo „šeimininke“, gali būti sumuštas arba išprievertautas. Pastaraisiais metais vis daugiau atsiranda tokiai, kurių nenori kentėti ir skundžiasi kalėjimo administracijai, kuri kaltiesiems iškart kelia bylą. Todėl vyresnieji bando jaunus vaikinus įkalbėti, kad jie muštų prasikaltusias „šeimininkes“, žadėdami už tai juos priskirti *bachūrų* kastai.

3. *Ožiai* yra policijos bendradarbiai, kitaip tariant, – skundikai. Prie jų iškart priskiriami jau kažkada kažką įskundę asmenys. Iš *ožių* tyčiojamasi, kartais jie sumušami, keršydamai kaliniai *oži* gali išprievertauti, t.y. paversti *gaidžiu*. Kalėjimo kamerioje tokią akciją vykdo ne vienas, bet bent du asmenys. Kiti trys turi arba prisidėti, arba ginti. Tačiau dažniausiai *ožių* niekas negina. Žinodama tai, administracija kai kada daugiau *ožių* surenka į vieną kamerą.

4. Žemiausią kastą sudaro *gaidžiai*, t.y. išprievertauti vyrai. Išprievertavimas kalėjime – normalus reiškinys. Pirmiausia prievertaujami „apsigimę“ homoseksualai (*seksiu-kai*) – beūsiai, švelnūs, *voljažni* (rus. *изящный* – grakštus, dailingas) vaikinukai. Kartais, kaip minėta, *gaidžiai* tam-pa išprievertauti *ožiai*. Tačiau ne visuomet pasmerktasis prievertaujamas, užtenka jų paliesti lyties organu ar apšlapinti. Kameroje *gaidys* nelaikomas. Kas nors iš kalinių iškviečia budintį ir sako: „Gavom ksivą⁵ (t.y. pranešimą), kad *bachūras* yra užfaršmačintas“. Taip išprievertautasis viešai priskiriamas pažemintųjų kastai ir uždaromas į *gaidžių* kamerą (*gaidyną*). I *gaidyną* taip pat išvaromos žiurkės, t.y. kameroje apsivogę asmenys.

Anksčiau *gaidžiai* tapdavo visi laisvėje buvę prievertautojais. Dabar, kai keliama labai daug bylų už moterų prievertavimus ir esą nuteisiami net *normalūs bachūrai* (t.y. kaltas būna ne vyras, o moteris), suinteresuotieji tą reikalą „išvarto“ visaip. Tačiau asmenys, nuteisti už savo vaikų prievertavimą ar tvirkinimą, už mažamečių prievertavimą, tvirkinimą ar nužudymą, motinos prievertavimą ar nužudymą iškart, kaip ir anksčiau, priskiriami žemiausiai kastai.

Žemiausiai kastai taip pat priklauso *džumbrai* – apsiliedę, asmeninės higienos nepaisantys asmenys, dažnai veisiantys utėles. *Džumbrai* nesunkiai atpažįstami iš pirmo

žvilgsnio, kartais jie būna su psichine negalia. Jie nebūtinai prievertaujami, tačiau, kaip *ožiai* ir *gaidžiai*, yra nepageidaujami visose kamerose ir verčiami (geruoju arba smurtu) iš jų išsiprašyti (*išsilominti*, rus. *ломать* – dauž(y)ti). Nepageidaujamas asmuo (*lamavykas*) turi belsti į duris ir, prisišaukės budėtoją, prašytis iškeliamas kitur. Tačiau paskui išvarytajį netrunka ateiti žinia apie jo vietą hierarchinėje struktūroje, ir jis vėl verčiamas iš kameros išsiprašyti. Išmesti iš kelių kamerų *džumbrai* dažnai grąžinami į karantiną ir dienas leidžia ten.

Posovietiniu laikotarpiu laisvės atėmimo įstaigų kastų sistemoje atsirado naujovių – tarpine grandimi tarp *bachūrų* ir *duchų* tapo *barygos* (rus. *барышник* – pelnininkas). Tai „naujieji finansininkai“: laisvėje turėję verslą komersantai, dažnai nuteisti už finansines pražangas ar sukčiavimą. Kaliniai jų veiklą laiko negarbinga, tačiau vertina žinias. *Barygos* turi finansiškai padėti išlaikyti *bachūrus*. Jie *bachūrams* netarnauja, tačiau, pastariesiems susirkus ką nors spręsti, žodžio teisės neturi.

1995 m. buvo suimtas ir Lukiškių kalėjime beveik 4 mėnesius prasėdėjo žurnalistas Saulius Stoma. Už kriminalinius nusikaltimus sėdintys kaliniai, neradę jam kitos nišos kalinių hierarchijoje, suteikė ypatingą – politinio kalinio – statusą (tikri politiniai kaliniai nuo kriminalinių izoliuoti). Tai reiškė, kad jis nebuvo nei aukštesnis, nei žemesnis už kurį nors kitą.⁶ Beje, už tai, kad išėjės į laisvę S. Stoma parašė apie gyvenimą kalėjime, kalinių buvo smerkiamas, esą „už vartų išnešti to negalima“.

Bachūrai, silpnesniuosius virus padarę *duchais* ir *gaidžiais*, ne tik luošina jų dvasią, bet turi teisę prieš juos vartoti fizinį smurtą, o anie neturi teisės prieš *bachūrą* pakelti rankos: jei *bachūras* praloštų, *duchui* po to grėstų mirtis (*spec. etapas*).

Naujovė Lietuvos įkalinimo įstaigose yra tai, kad darbar iš *duchų* į *bachūrus* galima pereiti už pinigus. Todėl gerai iš laisvės „šildomi“ kaliniai kartais nepagrįstai užima vietas hierarchijos viršūnėje, o į neliečiamųjų kastą patenka beveik visi silpnesni asmenys. Šias naujoves senieji kaliniai smerkia, pavyzdžiu laikydami Rusijos kalėjimus, kuriuose įstatymai griežti, bet teisingi. Juose žmogus arba tampa *vilkų*, arba žūsta.

Bachūrai net laisvės atėmimo įstaigose nori jaustis laisvai, todėl padalina mažą jų erdvę. Dėl to Pravieniškių kolonijoje iš patalpos pora trejetas normalių *bachūrų* yra *pastatomi ant slidžių*. *Pastatytais ant slidžių* dažniausiai tampa kaliniai iš rajonų, kurie tiesiog buvo prigauti (*prarybino*, nepagavo *kasiakų*) ir padaryti *duchais*. *Pastatytieji ant slidžių* miega toje pačioje kolonijos patalpoje, bet dėl vienos stokos ryte atsikėlę, nusiprausę ir pavalgę neturi teisės sėdėti viduje, bet privalo eiti į lauką. Į baraką jiems leidžiama grįžti tik vakare prieš miegą. *Bachūrams* susirinkus ko nors spręsti, *pastatytieji ant slidžių* žodžio teisės neturi.

Kaip minėta, Lukiškių kalėjime *gaidžiai*, o kartais ir *ožiai* gyvena atskirose kamerose. Zonoje atskirai gyvena tik *ožiai*. *Bachūrai*, *duchai* ir *gaidžiai* gyvena toje pačioje patalpoje, tačiau jų erdvė padalinama atsitveriant spintelėmis. Jei prižiūrėtojai „užspaudžia“ kalinius ir susodina visus į vieną krūvą, tada jie nebūna atskirti spintelėmis, ir *bachūrai* automatiškai supurviniams (*užfaršmačinami*).

Pravieniškių kolonijoje 2000 m. vasarą buvo apie 150 įvairaus amžiaus *gaidžių*. Kolonijos tualete yra 6–7 tupyklas, viena – kraštinė – paskirta *gaidžiams*, ir *bachūrai* bei *duchai* ja nesinaudoja. *Gaidžiams* yra atskira prausykla. Dieną jie neturi teisės vaikštinėti po visą kolonijos teritoriją, bet privalo būti jiems skirtoje vietoje (*gaidžių lokalkėje*). Nuteistas, užsimanęs intymios *gaidžio* paslaugos, einā į *gaidžių lokalkę*, susimoka išsirinktajam arbata ar cigarettėmis ir vedasi jį į uždarą sandėliuką (*kaptiorek*, rus. *конек* – kruopščiai ką daryti, *контилка* – spinksulė (maža žibalinė lemputė be stiklo), *контильня* – rūkykla). Vyrai santykiauja analiniu ir oraliniu būdais. *Duchai* *gaidžių* paslaugomis naudotis neturi teisės. Tačiau ir *bachūrai* ne visi naudojasi *gaidžiais*, kiti apsitarnauja patys. Pagal kalėjimų papročius kalinys pusę metų neturi teisės onanizuitis. Esą jis privalo turėti sunkumą, privalo praeiti vyriškuo mokyklą. Susilaikyti kaliniams sunkiausia tuomet, kai atsiranda erotinis žurnalas, kuris ima „spausti smegenis“.

Jei zonoje kas nors nori su kuo nors suvesti sąskaitas, duoda *gaidžiui*, pavyzdžiui, cigarečių, kad tas apspjautų nurodytą asmenį. Taip apspjautasis yra „supurvimas“ (*užfaršmačinamas*) ir automatiškai tampa *gaidžiu*. Tačiau mūsų laikais tai dar nereiškia, kad jis bus prievertaujamas. Pavyzdžiui, kai zonoje buvo apspjautas vienas iš *vierchatūros*, visi susirinkę nusprendė, kad jo negalima išvartyti į *gaidyną*.

Kalinių bendravimas. Dieną anksto Lukiškių kalėjimo kamerose vieni suimtieji snaudžia (*kimarina*), kiti gurkšnoja labai stiprią juodą arbatą (*čefyrą*), rūko, kas žiūri televizorių, kas per radiją klausosi technomuzikos, kas šai posisi iš kokio žioplio (*stumia dūrą*), kas išgyvena *davkę* (rus. *давление* – spaudimas), pavyzdžiui, žmogus, nuteistas 20-čiai metų, sėdi ir žiūri į sieną arba daužo kumščiu į sieną. Kitas, gavęs siuntinį iš namų, blaškosi po kamerą, neradamas vienos, ir pan. Kaliniai žaidžia šachmatais, šaškėmis, *nardais* (perstumdo šaškes; tai žaidimas, atėjės iš Azijos), *kaulais* (domino), iš cigarečių pakelių pasidarytomis kortomis (dažniausiai *pokeri*). Žaidimų figūras kaliniai daro iš duonos: juodos duonos minkštumą užpila vandeniu ir palieka nakčiai mirkti. Kitą dieną jį perminko į košę. Mašę deda ant paklodės ir ranka arba dubeneliu išspaudžia *kleisterį* (rus. *клейстер* – miltiniai klijai). Jį plona plutele deda ant celofano ir išdžiovina. Tada surenka, prideda vandenį ir vėl minko, kol pasidaro plastelino konsistencijos masę. Į ją, kad nesutrūkinėtų, prideda cukraus ir iš tos

tešlos daro figūras. Žaidimo lenta išbraižoma ant geležinės lovos plokštės arba ant spintelės.

Pasakojama, kad anksčiau senbuviai siūlydavo naujokui žaisti iš *nieko*, o jam prasilošus buvo aiškinama esą jis žaidęs iš savo analinės angos. Jei gudresneji sugalvoja apvesti apie pirštą koki *lochą*,⁷ susitaria, pavyzdžiu, du žaisti „i vieną ranką“. Kalėjimo skolos neturi senaties termino. Būta atvejų, kai pralaimėjusiam teko atiduoti ne tik drabužius, bet raštyti raštelį ir pažadėti pinigus ar žmoną, o išėjus į laisvę – pažadą teseti.

Naujokas prigaunamas ir taip: jei jis turi elektroninį laikrodį, senbuviai teigia, kad jo laikrodis tiksi. Naujokui su tuo nesutinkant, jam nuimamas laikrodis, už nugaros surišamos rankos, liepiama atsistoti ant *parašos* ir ausimi prispausti prie sienos pridėtą laikrodį. Tada vėl klausima: „Ar tiksi?“. Atsakymas, žinoma, būna neigiamas. Pri-gautasis atsiduria keblijoje padėtyje, nes būdamas surištomis rankomis jis negali paimiti laikrodžio, o nukritęs ant *parašos* laikrodis būtų supurvintas (*užfaršmačintas*). Kartais naujokui daromas *burbuliatorius*, t.y. jis nuogu užpakuoli sodinamas ant pilno vandens kibiro ir turi stengtis taip pūsti, kad į vandenį eitų burbuliukai. Kartu jis įtiki-nėjamas, kad tai pavyksta tik normaliam *bachūriui*.

Ankstose kalėjimo kamerose griežtai paisoma etike-to: kai žmogus eina į tualetą (sakoma „einu ant *parašos*“, „einu pas *ichtiandrą*“, matyt, todėl, kad iš santechnikos vamzdžių nuolat sklinda garsai), žūri, kad niekas nekram-tytų. Antraip už nepagarbų elgesį jis gali susipurvinti (*už-sifaršmačinti*) ir būti nužemintas į žemesnę kastą. *Uzsifar-šmačina* ir tas, kuris po tualeto nenusiplauna ranką netgi tada, kai būna išpėtas. Net dubenėlis, puodelis ar šaukštas, nukritę ant *parašos*, laikomi *užfaršmačintais*. Tokių daiktų išplauti negalima, reikia išmesti.

Ikalintieji tiki įvairiaisiais prietarais: pavyzdžiui, peleninę netyčia išversti – gerai, bus siuntinys (*kiešaras*). Gauti į laisvę išleisto žmogaus gultą – gerai, netrukus būsi išleistas. Sriuboje rastas lauro lapas – laiškas iš laisvės.⁸ Kame-rose tvarkomasi tik iki pietų. Tikima, kad tvarkantis po pietų galima viską iššluoti iš kameros, ir bus *galiakas* (ne-turės ką valgyti ir rūkyti). Švilpti kameroje negalima, kad *galiako* neprišvilptum.

Skirtingų kamerų gyventojai Lukiškių kalėjime betar-piškai gali pabendrauti tik per pasivaikščiojamą ir duše. Su-temus kalėjime prasideda jų bendravimas per langus. Tuo tikslu iš siūlų pinama virvutė (*arklys*). Dieną ant *arklio* džiau-nami drabužiai, o kai žmogus eina į tupyklą, ant jo užsi-traukia paklodę. Tačiau svarbiausia *arklio* paskirtis – susi-siekti su kitų kamerų gyventojais. Kalėjimo sienų storis – 0,80–1 m. Sienoje yra langas, t.y. skylė, kurioje iš vidaus yra grotos, per vidurį – strypeliai, iš lauko pusės – vielinių tinklelių. Žmogus, prakišęs pro grotas ranką, tinklo nepasiekia, todėl tame išgrando skylutę. Kai žemesniojo aukšto kal-

nai išgirsta, kad viršuje taburete trankoma į grindis, o per langą šaukiamas jų kameros numeris, tuoju per skylutę tin-klelyje iškiša iš kelių laikraščių susuktą ir užlenktą kablių ir taip gaudo iš viršaus leidžiamą *arkli*. Dėl svorio jo gale bū-na pririštas muilo gabaliukas. *Arkliu* paprastai nuleidžiama žinutę ar cigaretės. Pasitaiko, kad *arkliu* bendraujama nuo ketvirtio aukšto iki karantino pirmame aukšte. Su šoninės kameros suimtaisais susisiekiamu patrankius į sieną už dviejų kampų suimta pagalve. Tada pro langą iškišamas *arklys* ir siūbuojamas į šonus. Kartais darydami kamerose kratas, pri-žiūrétojai *arklius* supjausto. Ir ne veltui.

Prižiūrétojai už kyši (*pontą*) – pinigus ar cigaretės – patys sutinka būti *arkliais* (arba *kojomis*), kai reikia perduoti raštelį su žinia tarp kalėjimo ir laisvės. Prižiūrétojai iš laisvės į kalėjimą įneša degtinę (butelio kaina – 100 Lt) ir pinigus. (Teoriškai kalinys pinigu turėti negali, tačiau **privalo** turėti kasmėnesinėms įmokoms. Tiems, kurie iš niekur negauna pinigu, gresia pažeminimas į *duchus* ar *gaidžius*.) *Kojomis* pabūna ir pagalbinius darbus dirbantys kaliniai (*muchamorai*). Jie dažniausiai nešioja raštelius tarp to paties aukšto kamery.

Gretimų kamery gyventojai bendrauja per šildymo ir kanalizacijos vamzdžius, kurie yra geri garso laidininkai. Pavyzdžiu, *arkliu* per *parašą* galima pasiūsti lašinius ar *ksi-vąq*. Tuo tikslu į tualeto kanalizacijos vamzdį įkišamas sku-duras ir išvalomas vanduo. Tą patį padaro apatinio aukšto kameros gyventojai. Tuščias vamzdis atstoja telefoną. Kaliniai bendrauja *skvoznikais* (rus. *сквозняк* – skersvėjis, trauksmas). Tai sienoje ar lubose šaukštū dailiai iškrapstyta skylė. Nuo smalsių akių ji būna užklijuojama kleisteriu.

Su išoriniu pasauliu kaliniai noriai bendrauja laiškais. Vieni kitų laiškų jie neskaito, tačiau kolektyviai kuria laiškus norinčioms susirašinėti panelėms (kalinio seserims, pusseserėms, draugėms ir pan.). Laisvės atėmimo įstaigose yra laiškų trafaretai, kaip sugraudinti jaunos mergaitės širdį. Vyrukai įsitikinę, kad merginos tiki tuo, ką *girdi* jų ausys, o bendraujant laiškais – tuo, ką *mato* akys, ir po kiek laiko jos įtiki tuo, ką išskaito laiškuose. Jie susirašinėja su trim penkiom merginomis, bet greičiausiai „ap-dirba“ tylenes, kurios ir tegali „išsilieti“ per laiškus. Kartais jos atvažiuoja į kalėjimus trumpalaikių pasimatymų, kartais išteka už kalinių. Vyrams tai aktualu, nes sutuoktiniam skiriami ilgalaikiai pasimatymai; dvi paras jie gyvena viename kambaryje. Dauguma vyru yra pragmatikai ir ieško moteriškių, galinčių juos remti materialiai (*šildyti*).

Kalinų buitis. I Lukiškių kalėjimą patekės ar iš kitos įkalinimo įstaigos atvežtas asmuo parą laikomas pirmojo aukšto kameroje – karantine. Jis fotografuojamas, paimami pirštų atspaudai. Administracija stengiasi žmonių karantine po vieną nepalikti, kad nenusižudyti. Kad kalėjime nebūtu mainų (*maklių*), iš įkalintųjų atimami brangiųjų metalų dirbiniai (žiedai, grandinėlės). Kaliniai dévi sa-

vus rūbus, tik nuteistieji iki gyvos galvos ir *recidyvistai* (lot. *recidivus – sugrižantis*, t.y. daug kartų padarę nusikaltimus, padarę itin žiaurius nusikaltimus, teisti tris kartus už tą patį nusikaltimą) dėvi dryžuotus rūbus.

Vilniaus tardymo izoliatoriaus karantino, pirmojo, antrojo ir trečiojo aukštų sienos dažytos varvekliukais (*šuba*, rus. *уяба* – kailiniai. *Šuba* – taip pat *pavojus*). Nuo laiko, voratinklių, cigarečių ir *fakelų* sienos būna pajuodė, langai be stiklų. Kamerų sienos iki pusės dažytos tamsiai žalia spalva, lubos balintos, grindys lentinės (anksčiau buvo cementinės). Kameroje netoli durų – tualetas (*paraša*)⁹, t.y. per pėdą paaukštinta tualeto skylė, nuo kameros atskirta sienele. Kitoje sienelės pusėje – kriauklė. Kameroje yra trys dviaukštės (karantine viena dviaukštė ir dvi triaukštės) lovos (*škonkės*), t.y. geležies lapas, o ant jo – čiužinys. Kadangi kameroje nėra ventiliacijos, o pro langą einantis vesus oras šaldo geleži, nuo kūno šilumos čiužinio apačia nuolat būna drėgna. Kalinys gauna paklodę ir pagalvę, užsikloja sava arba kalėjimo antklode. Prie lango (apie 1x1,5 m) esančios dviaukštės *škonkės* pirmasis aukštatas vadinas *tanku*, nes ten visuomet tamšu ir niekas nesėda pasišnekučiuoti. Antrasis aukštatas vadinas *balkonu*, kadangi yra prie lango. Jei į kamerą paskiriamas deventas, dešimtas suimtasis, jie guldomi ant grindų.

Prie durų ant sienos kabos geležinė spintelė maistui ir daiktams susidėti (*televizorius*). Joje šeši skyreliai. Po *televizoriumi* yra kabliukai, ant kurių maišeliuose kabinama duona, rūbai, *traktoriai*. Kameroje yra viena taburetė ir viena pastatoma spintelė. Suimtasis prieš pietus kameros centre pasidaro stalą: ant taburetės padeda spintelės du- reles ir užtiesia „staltiese“ iš laikraščių. Būtinės stalas „serviravimo“ elementas – į margarino indelius sudėti česnai- kai ir svogūnai, kuriuos vyrai laiko vaistais nuo visų ligų.

Kiekvienas suimtasis gauna metalinį dubenėlį (*miskę*), aliumininį šaukštą (plieninio neleidžiama turėti, kad zulindami į betoną kaliniai nedarytų peilių). Peilius kaliniai darosi iš konservų ar sutirštinto pieno dėžučių šoninės dalių. Kai partyje jie gauna į rankas žirkles, išsikerpa stačia- kampę skardelę. Ją sulenkia kelis kartus išilgai per visą plokštumą, kad taptų stangresnė, ir stikliniu indu sutrina. Tada galą užlenkia ištrižai, kad išeitų rankena, ir skutimo- si peiliuku (*moike*, rus. *мойка* – plautuvė; skutimosi peiliukai taip vadinami todėl, kad po vartojimo plaunami ir naudojami pakartotinai) peilių išgalanda.

Kalėjime laikas slenka monotoniškai: pirmadienis svarbus tuo, kad po išeiginį dieną prižiūrėtojai atneša laiškus ir dviejų keturių savaičių senumo laikraščius (*Lietu- vos ryta*, *Lietuvas aidą*, *Respubliką*, *Echo Lity*, anksčiau – *Vakarines naujienas*). Kiekviename kalėjimo aukšte yra auklėtojas – tarpininkas tarp kalinio ir pasaulio. Kiekvie- ną pirmadienį jis apeina savo „auklėjamuosius“ pasitei- rauti, ar jie neturi sunkumų.

Antradienį kaliniai vedžiojami į dušą. Per dieną išsi- maudo apie 200 žmonių. Jei pasitaiko šventė – dušas nedirba. Kaliniams dušas suteikia galimybę pabendrauti. S. Stoma rašo stebėjėsis, kad kai kurie po du sėdintys *krytni- kai* prausiasi po dušu su trumpikėmis, nes labiausiai už viską baiminasi, kad jų nepalaikytų homoseksualais. Tre- ciadienį ir ketvirtadienį laukama laiškų. Penktadienį vi- sada krata (*šmonaš*) – kaliniai išvedami, o pareigūnai tik- rina kameras, išverčia kalinių daiktus. Šeštadienį iki pietų visi laukia pasimatymu ir per davimų. Šeštadienis po pietų ir sekmadienis – tuščios dienos, nes nėra jokio sąlyčio su laisve. Kaliniams tai – niūriausias laikas.

Kalėjime šešiems kameros vyrams ryte visai dienai duo- damas kepelas baltos forminės duonos ir pusantro kepalo – juodos forminės. Duona būna supjaustyta riekutėmis ir padalyta *paike* – po 1/6. Kiekvienam duodama po truputį cukraus ir porcija *siečka* sriubos arba *siečka* (rus. *сечка* – smulkiai kapota) košės (kviečių ar rugių). Pietums kalinių valgo sriubą, dažniausiai raugintų kopūstų, ir košę: bulvių, perlinių kruopų su mėsa, žirnių su perlinėmis kruo- pomis (skaniausia), kopūstų košę su mėsa arba makaronų košę su mėsa (*po flotski*). Kad košės būtų kaloringesnės, į jas būna pripilta lajaus. Vakarienei kaliniai valgo *siečka* košę arba *siečka* sriubą ir mažą gabaliuką keptos silkės, o pirmadieniais – mažą gabaliuką silkės. Maisto davinyse (*pai- kė*, rus. *нау* – dalis) kalėjime – šventas dalykas. Senbuviai mena, kad anksčiau už svetimos *paikės* suvalgymą buvo skiriama mirties bausmė.

Siuntinius kaliniai dalinasi, tada būna bendras stalas ir visi sėdi kartu, tačiau pirma valgo *bachūrai*, paskui *duchai*. Pagal kalėjimų įstatymą *duchai* savo siuntinius gali kitų nevaišinti, nors siuntinių atėmimas iš jų yra toleruojamas. Siuntinius gaunami bananai valgomai taip: į burną dedamas tik atlaužtas banano gabaliukas, nes tas, kuris atsi- kastų apžiojės, būtų įtartas esąs *gaidys*.

Kaliniai daug rūko ir daug *buchina* (rus. *бухнумъ* – pampti), t.y. geria *čefyrą*. *Čefyras* geriamas manant, kad jis turi kofeino (nors geriamas ir stipri kava). *Čefyras* geriamas be cukraus, esą cukrus neutralizuotų kofeino efektą. Kartais į *čefyrą* įdedama citramono tablečių, kadangi jose yra kofeino. Stipri juoda arbata pakelia kraujospūdį, toni- zuoja, kita vertus, nuo lajaus „apsiklijuoja“ žarnynas, o stipri arbata išgraužia jį kaip rūgštis. Todėl *specovski* (t.y. daug kartų teisti) dažnai gauna skrandžio opas. (Pagal *specov- ską* mitą *čefyras* laikomas geru tada, kai į jį įmesti lašiniai nuo rūgšties sutirpsta). *Čefyras* maukiamas kas 1–2 val. Darant *čefyrą* į stiklinės dydžio indelį pilamos 3 degtukų dėžutės arbatžolių ir užplikomos verdančiu vandeniu. Vanduo užvirinamas elektriniu kaitintuvu, o jei jo nėra – da- romas *traktorių*, t.y. prie dviejų skutimosi peiliukų (arba skardelių) prijungiami laideliai, tarp jų įdedami degtukai ir apvyniojama siūlu. Ten, kur nėra elektros lizdų, vanduo

arbatai šildomas *fakelų* (susuktas laikraštis arba į skudurą suvynioti lašiniai).

Kad būtų didesnis efektas, *čefyras* geriamas prieš valgi. *Čefyrą* kaliniai geria iš vienos stiklinės. Stiklinė siunčiama ratu. Tas, kuris pastato, gerti nepradeda, bet duoda žmogui, sėdinčiam prieš laikrodžio rodyklę. Tada geria pats ir perduoda toliau pagal laikrodžio rodyklę. Kalėjimo kamerose čefyram visi geria bendrai. Pagal tvarką, kiekvienas turėtų gerti tik tiek gurkšnių, kiek priklauso pagal hierarchiją: *vierchas* – tris, *pastatytas ant slidžių ir baryga* – du, *duchas* – vieną. Tačiau dabar Lukiškių kalėjime šios tvarkos griežtai nesilaikoma – dažniausiai visi geria po du gurkšnelius. Zonoje *duchais čefyram* geria atskirai.

Nuo stiprios arbato daug ką ima pykinti (*mutina*, rus. *mymum* – beasm. *pykina*). Tačiau tai daugiau psichologinis efektas. Kad nepykintų, po *čefyro* kaliniai čiulpia kar-melinius saldainius, po to parūko. Nuorūkų kaliniai neišmeta, bet deda į stiklainius ar déžutes. Kai rūkalai pasibaigia (ateina *galiakas*), tabakas iš nuorūkų išimamas ir iš laikraščių sukamos *skrutkės*.

Kaliniai dažnai negaluoja. Daug kas turi virškinimo sutrikimą. Kamerose drėgna (nėra ventiliacijos, tik jei vėjas pučia tiesiai į langą), todėl bet kokia žaizda sunkiai gyja. Yra didelė tikimybė pasigauti grybelį. Tačiau labiausiai Lukiškių kalėjime trūksta saulės, taigi – ir jodo. Kartą per savaitę kaliniai ima jodo buteliuką, ant degtuko užvynioja vatą, padažo ir ant rankų (virš alkūnių) arba ant nugaros daro tinkliuką. Per naktį jodas susigeria į odą. Kaliniai skundžiasi atminties netekimu, tačiau bene didžiausia bėda – išgedė ar ištrupėjė dantys. Tačiau kalėjimo stomatologė dantų netaiso, tik rauna, dažnai – be nuskausminamujų.

Kalėjime ir kolonijoje yra bibliotekos. Kalėjimo gyventojai turi skaityti tas knygas, kurias atneša pareigūnai, o kolonijoje gali išsirinkti. Daugiausia yra sovietmečio laikų knygų apie partizanus, komjaunuolius, nors yra ir Romeno Rolano, Fiodoro Dostojevskio kūrinių. Apskritai, knygas skaito mažai kas, dažniausiai – kriminalinė literatūra.

Kalėjime aplinkui tik cementas, todėl kiek ilgiau čia pabuvę žmonės ima ilgėtis medžių, žolės žalumos. Kolonijos teritorijoje – pora medžių, o už 2 m aukščio tvoros – miškas. Todėl ten daug kas ima ilgėtis laiko, kai aplink save nematys tos daugybės veidų (*feisų*), kurių savininkai jaučiasi esą herojai, o iš tikrujų dažnai tik laisvės atémimo ištaigoje išmoksta valytis dantis ir plautis kojas.

Kalėjime tatujuotės daromos su paprasta adata – tušo prileidžiama iš tušinuko. Zonoje yra kalinių, turinčių specialius dažus ir darančių tatujuotes. Jos turi specifinę reikšmę, pavyzdžiu, akys ant abiejų kojų reiškia, kad vais niekada nemiega. Jis tik snaudžia (*kimarina*).

Pravieniškių kolonijoje irgi ankšta: 2000 m. pavasarį sustiprinto režimo I zonoje gyveno apie 1800 nuteistųjų (vietų skaičius 800). Atvežtas į koloniją nuteistasis dešimt

keturiolika dienų laikomas karantine, kur kartu sėdi 20–30 žmonių. Kaliniai fotografuojami, juos tikrina medikai, kalbina psychologas. Paskui kalinys paskiriamas į brigadą, kuriai vadovauja vyresnysis, paskirtas stipriausios *mastiuchos* susirinkime.

I zonas teritorijoje – 3 barakai: vienas – keturių aukštų ir du – dviejų. Pagal kolonijos tvarką kalinys, eidamas į kitus pastatus, privalo pranešti pareigūnams. Turintys pinigų nuteistieji gyvena kambariuose po 5–8 žmones, jie naudojasi bilijardine, poilsio kambariu. Kiti gyvena ankstai: apie 40 kv. m. kambariye dviaukštėse lovose telpa 28–30 asmenų.

Kolonijoje kaliniams leidžiama turėti muzikinį centrą ir kompiuterinius žaidimus (kalėjime neleidžiama), videomagnetofoną, nuo 1995 m. – televizorių. Leidžiama įnešti erotinius leidinius, neleidžiami pornografiniai, nors už pinigus juos įneša pareigūnai. Dieną asmeninio gyvenimo kalinys neturi, nes pastovus *kipišas* (triukšmas, susistumdymai, mušynės) ir tvyro įtampa. Zonoje niekas nesijuokia, visi pasiruošę gynybai, nes kiekvienas iš kitų laukia niekšybių. Jei zonoje kalba triše, tai 90 proc. tikimybės, kad tai bus žinoma *mentams*. Todėl dažniausiai kalbasi dviese, kad išdavystės atveju būtų aišku, kieno tai darbas. Pasitaiko išdavikų ir iš *vierchatūros*, nes už laisvę visi pasiruošę bet kam. Zonoje nuteistasis būtinai turi su kuo nors draugauti (*kentuotis*), nes kitaip jį pradės skriausti (pradės *važiuoti*). Be to, jei vienas iš *kentų* kuo nors nusikals (*padarys prakolą*, rus. *прокол* – pradūrimas, pradurta vieta) ir *vierchatūra* skirs jam piniginę baudą (*uždės nalogą*), o jis pinigų neturės, mokėti turės *kentas*. Kaliniai *kentuojasi* po du, tris, keturis.

Sovietmečiu kolonijoje dirbtu buvo privaloma, posovietiniu laikotarpiu – ne, nes nėra darbų. Darbu téra apribinta tik apie 30 proc. nuteistųjų, kiti gali dykinéti. Nuo seno vyrauja nuomonė, kad tikriems *bachūram*s nesolidu žemintis ir dirbtu „ant mentų“. Administracija atskaičiuoja 25 proc. uždarbio. Kalinys per mėnesį gali maksimaliai uždirbtu iki 170 Lt (su atskaičiavimu). Kita vertus, tie, kam pavyko išeiti į *darbo zoną*, laikomi lyg *ožiais*, atseit, kažką išdavusiais. Todėl *darbo zonoje* kaliniai bijo prasižioti, kad nebūtų sugrąžinti į *zoną*. Iš tiesų pareigūnai darbo trūkumu piktnaudžiauja ir neretai norintiems patekti į *darbo zoną* liepia surinkti informaciją apie kitus.

Kolonijoje yra stalių cechas, metalo paruošimo ir gamybos cechas, siuvykla, dvi kojinų (pėdučių ir vyriškų) mezgyklos. *Darbo zonoje* santykiai tarp kalinių normalūs, laikas jiems prabėga greitai. *Duchų* ten nėra, o *gaidžiai* gyvena atskiroje sekkcijoje ir dirba pagalbinius darbus: tvarkytojais, šlavėjais, krovikais. Be to, *gaidžiai* visur plauna tualetus.

Už neigiamą poveikį kitiems kaliniams nuteistieji gali būti iki metų izoliuoti į *burą* (rus. барак усиленного режима – sustiprinto režimo barakas) arba iki 15 parų į *triumą* (rus. *трюм* – apatinis laivo ruimas). Nubaustasis

pirmiausia pažeminamas tuo, kad iš civilių rūbų perrenigiamas spec. rūbais. *Bure ir triume* yra keturi gultai. Kaliniai pažadinami 6 val., gultas-lova būna uždaromas, ir perdien jie gali sėdėti ar vaikštinėti, o 22 val. gultas-lova atidaromas. Nubaustiesiems neleidžiama turėti rūkalų, degtukų, todėl rūkoriams cigaretės perduodamos slaptai. Kad prisidegtų cigaretę, jie *lipa ant fazės* – išsilupa iš čiužinio vatos ir, išsukę už grotelių degančią naktinio apšvietimo lempą, su dviem laidukais padaro trumpą sujungimą, o nuo žiežirbos pridega cigaretę.

Atskira tema – pareigūnų ir kalinių santykiai. Kalėjimų personalo profesinis pasiruošimas, kalinių manymu, yra žemas. Budėtojai uždirba apie 700 Lt, jie dirba pamainomis po 12 val. Jei suimtasis nemoka pinigų, išsikvesti budėtoją jam yra sudėtinga. Tada kaliniai spardo duris. Bandančius badauti kalinius budėtojai išsiveda iš kameros ir sumuša. Kolonijoje kiekvienas kalinas privalo nesioti prisegtą kortelę, kurioje nurodytas vardas, pavardė, gimimo metai, būrys ir brigada. Jei administracija pamato kalinį be kortelės, skiria nuobaudą (išrašo į asmens kortelę – neleisti pasimatymo, neišleisti į parduotuvę, uždrausti laiškus), kuri galioja metus. Nuo nuobaudos galima išspirkti cigaretėmis arba kava, nes administracija arbato negeria. Todėl administracija ieško priekabių prie kalinių.

Etapas. Nuteistieji iš Vilniaus į Pravieniškes etapuoja-mi vagonu, vadinamu *stolypinas*.¹⁰ Jis prikabinamas prie traukinio Vilnius–Klaipėda. *Etapas* prasideda 15–16 val., kuomet kaliniai paimami iš kamerų ir suvaromi į 40 kv. m kalėjimo patalpą (*boksiką*, rus. *бок о бок* – greta, vienas šalia kito). Kartais ten sugrūdama iki 100 žmonių su daiktų pilnais krepšiais (*baulais*). *Boksike* kaliniai išbūna apie 6 val. (kaliniai uždaromi iš anksto, nes 20 val. vakaro keiciasi pamainos). Jei kas nori į tualetą, turi 15–20 min. daužty duris, kol jos atidaromos. *Boksike bachūrai* (*šmutačnykai*) dažnai perrengia vienišus, silpnus kalinius, paima jų gerą avalynę. Per prievertą neišrenginėja, nes tai būtų vertinama kaip kalėjimo įstatymų nesilaikymas (*bespriedielias*, rus. *безпределеный* – beribis) ir zonoje už tai gali sumušti arba nužudyti (*prišyrinti*, rus. *умык* – durtuvas). Tik užkalbinę ir išsiaiškinę, kas neturi draugų, jie bando *pritrinti* (gražiuoju įkalbėti) mainikauti (*pamakliuoti*) ir viejoje geru daiktų įsiūlo prastus (*zamenkes*).

18 val. atvažiuoja Vidaus kariuomenės antrojo pulko kareiviai ir pradeda *šmoną*: kaliniai kviečiami į kitą patalpą, ten jų daiktai išverčiami tikrinant, ar nesiveža ko nors duriamo, dūžtamo (peilių, šaudmenų, mobiliųjų telefonų, stiklinių daiktų ir pan.). Patikrintasis pereina į 8 kv. m *boksiką*, kur sutelpa apie 50 žmonių su *baulais*. 19 val. 30 min. kaliniai sodinami į sunkvežimius ir 20 val. pajuda į Vilniaus geležinkelio stotį. Ten jie susodinami į vagoną. Tada vagonas tampomas, kol prikabinamas prie traukinio, kuris išvyksta 22 val. 20 min. *Zonoje* etapuojamieji būna 24 val. 30 min.

Iš Pravieniškių kolonijos kaliniai išvežami 4 val. ryto, o Vilniuje į kameras suleidžiami 15–16 val. Taip 85 km atstumą tarp Vilniaus ir Pravieniškių kalinių įveikia per 9–12 val. Prabuvės *etape* 3 mén., kalinas „nuimamas“ nuo išskaitos kolonijoje. Jei teismo posėdis atidedamas ménėsiui, kalinas *etapuojamas* atgal į koloniją.

Vagone telpa 120 žmonių. Kiekvienoje keturių vietų kupė sutalpinama 14–16 žmonių: trečiajame aukšte, kur paprastai dedami daiktai, abiejose pusėse atsigula po žmogų, antrajame aukšte užimamos abi gulimos vietos ir pažildomai dar atsilenkia lenta, ant kurios atsigula vienos du žmonės. Apačioje sėdimas vietas užima aštuoni dešimt žmonių.

Iš kolonijos į kalėjimą vykstantys kaliniai kelionei gau-na tris keturis pakelius cigarečių ir du pakelius arbato, tik valkatalėms neskiriama nieko. Rusijoje, kur galioja griežti kalėjimų įstatymai, už tai grėstų mirtis, nes ēmėsis atsakomybės už kitus, turi ją jausti. Lietuvoje kalinių įstatymai išsigimė. Seniau į teismą vykstantį kalinį susimetę kameros draugai aprengdavo padoresnais rūbais. Tuo pa-sireikšdavo jų *brolybė*. Dabar, tik žmogui jėjus į kamерą, penkios poros akių jau žiūri, ką iš naujoko pasiimti. Todėl pastaruoju metu niekas nekreipia dėmesio, kaip apsiren-gės žmogus važiuoja į teismą. Beje, Rusijos kalėjimuose kaliniai iš Lietuvos dabar vertinami prastai ir vadinami *randonios zonas ožiai* (rus. *коэзы красной зоны*).

Spec. etapas daromas tada, kai *vierchai* nusprendžia fiziškai susidoroti su kaliniu. Motyvų gali būti daug, pa-vyzdžiui, perdaug *naglai* žiūri. Anksčiau buvo žudoma tik už išdavystę. Vienam kaliniui *spec. etapas* buvo padarytas už tai, kad, apeliaciniam teismui anuliavus nuosprendį, jis iš *zonos* buvo grąžintas į kalėjimą, tačiau nuslėpė, kad yra *duchas*. Vaikinas manė, kad elgdamasis iššaukiančiai pakils *bachūrų* akyse ir pats taps *bachūru*. Kai po kiek laiko jis vėl atsidūrė *zonoje*, už tai, kad buvo „užsislėpęs“, jam padarė *spec. etapą*.

Spec. etapo vykdymo ant akių užsideda juodas kepu- res, kad nematyti *ožiai*. Kiti nesikiša, kad tik jų neliestų. Baudėjai geležiniais, iš lovų ištrauktais metaliniais strypais (*parakanais*) miegančiai aukai smogia kur papuola, tačiau stengiasi neužmušti, nes už žmogžudystę tuoju ke-liama baudžiamoji byla. Kartais auka dar „papjaustoma“ peiliu, kad, jeigu liks gyva, liktų su randais.

Kai sumuštas kalinas ligoninėje miršta, jis laikomas „pa-dėtu į vietą“. Taip atsitiko su 22 metų vilniečiu Arūnu Česnulevičiumi, kuris už grupinį Linos Varnaitytės pagrobi-mą buvo nuteistas 8 metus kalėti. 2000 m. rugpjūčio 4 d. apie 22.10 val. jis buvo sumuštas Pravieniškių sustiprinto režimo pataisos darbų kolonijos penkojo būrio korido-riuje. Vaikinas nesiskundė, ir rugpjūčio 6 d. apie 17.30 val. jį vėl žiauriai sumušė kaukėti nuteistieji. Arūnas Česnule-vičius mirė ligoninėje.¹¹

***

Daugumą paprotinės teisės normų posovietinės Lietuvos laisvės atémimo įstaigos paveldėjo iš sovietmečio. Tada Lietuvos kalėjimuose kalėjo daug rusakalbių, nes kaliniai buvo maišomi po visą Sovietų Sąjungą. Pirmiausia tai liudija slavizmais knibždantis kalinių žargonas (kalėjimas *pa feniū*). Naujieji laikai į laisvės atémimo įstaigų gyvenimą įnešė savas pataisas: kaliniams leista vilkėti savus drabužius, turėti televizorius, radio imtuvus. Tačiau įkalintųjų gausumas ir šalies skurdumas neleidžia sudaryti jems pakenčiamesių buities sąlygų. Stipresnieji, papirkinėdami prižiūrėtojus ir išnaudodami silpnuosius, jas bando susidaryti patys. Silpnujų darbinio ir lytinio išnaujodimo mechanizmas yra paremtas nuo seno egzistuojančia *kastų* sistema, kurią pastaruoju metu koreguoja nauji – finansiniai – kalinių santykiai. Turtingesni kaliniai prilyginami dvasiškai stipriems ir užima vietas hierarchijos viršūnėje, o neturtingi, kaip ir silpni, dvasiškai luošinami. Kita vertus, nedarbas ir ankšta egzistencijos erdvė laisvės atémimo įstaigas paverčia nusikaltelių „universitetais“. Tikėtis, kad juos baigę asmenys taptų dorais, visaverčiais piliečiais, néra pagrindo. Ne veltui daugybė žmonių, nesugebantių rasti savo vietas laisvėje, didesnę gyvenimo dalį beviltiškai blaškosi tarp *bespriedielo* laisvėje ir *bespriedielo* įkalinimo įstaigose.

Lietuvos teisėtvarkos ir korumpuotos teisėsaugos pariegūnai pagal sovietinių laikų sistemą dirba ranka rankon: pagauti, uždaryti, palaužti ir nuteisti (*prisiūti bylą*). Vyrauja nuomonė, kad nusikaltęs, o tuo labiau nuteistas asmuo yra niekas ir turi kentėti. Todėl įkalintieji laisvės atémimo įstaigose už bet kokias savo teises turi kovoti.

NUORODOS:

1. 2000 m. rugėjo mėn. pradžios duomenimis, Lietuvoje gyveno 3696,1 tūkst. žmonių
2. Griežto režimo kolonijos yra Alytuje, Marijampolėje ir Vilniuje. Jose kalinami nuteistieji už bet kokius nusikaltimus, tačiau teisti ne pirmą kartą (*specovski* arba *zekai po nature*, rus. *no namype* – iš prigimties).
3. Kastų suvokimas atsirado Indijoje: jei yra absolūciai švariu dvišių, kurios daugiau nesusipurvins, vadinas, turi būti ir purvinos dvasios, kurios iki visiško švarumo niekuomet nepakils. Todėl žmonių dvasias reikia skirstyti į kastas.
4. Žodis *bachūras* atėjo iš lenkų kalbos, o lenkai jį paėmė iš hebrajų k.; abiejose kalbose jis reiškia *vaikinas*, *berniukas*. Lenkų k. *bachūras* yra menkinantis žodis.
5. Sauliaus Stomas duomenimis, senieji *krytnikai* *ksiva* vadino įvairius bylos dokumentus, o nelegalius laiškus vadindavo *maliava*. Mūsų laikais nelegalus pranešimas pavadinamas ir *ksiva*, ir *maliava* // Stoma S. Užrašai iš pasmerktųjų namų. – Vilnius: Lietuvos rytas, 1996. – P. 50.
6. Ten pat. – P. 34.
7. Kaimo vietovės gyventojas, nuo žydiško *nevykėlis*.
8. Stoma. S. Min. veik. – P. 27.
9. *Paraša* – Dalio žodyne (kalinių kalboje) reiškia kibirą, į kurį atliekami gamtiniai reikalai.
10. Piotras Stolypinas (1862–1911) – Rusijos valstybės veikėjas. Vadovo 1905–1907 m. revoliucijos sloopinimui, buvo mirties bausmių skyrimo maišininkams šalininkas, Rusijos agrarinės reformos (1906 11 22 – 1917 07 11) vykdytojas, raginės kaimo varguomenę iš centrinių gubernijų keltis į imperijos pakraščius, ypač Sibirą. 1906–1916 m. persikėlėlių buvo apie 3 mln., iš jų 548000, nepajėge įsikurti naujose žemėse, grįžo į ankstesnes gyvenamąsias vietas.
11. Kvedaras V. Pagrobėjas kalėjime išgyveno vos šešias paras // *Respublika*. – 2000 08 09, Nr. 186 (3120), p. 1, 3.

Daily life of Lithuanian male prisoners and the culture of their communicational behaviour

Laura PIŠKINAITĖ-KAZLAUSKIENĖ

The bulk of customary law regulations of post – soviet Lithuania in penal institutions are those inherited from the Soviet period. At that time Lithuanian prisons were full of Russian speaking people, for the convicts used to be dispersed throughout the entire Soviet Union. It is primarily evidenced by an abundance of Slavic words in prisoners' cant (the so-called speaking *pa feniū*). In modern times movements of prison reforms in custodial institutions were made with respect to the daily routine of prison inmates: their life was relatively changed by allowing them to wear their own clothes, to have TV and radio sets. Nevertheless, the problem of providing the inmates of prisons with better living conditions have remained unsettled because of the large number of prisoners and our country's poverty. The prisoners themselves usually manage to make these better conditions by bribing their jailers and by exploiting their weaker fellow inmates. The mechanism of exploiting fellow inmates in relation to joks and their subjection to sexual assaults by their fellow inmates are a poor legacy from the Soviet period and are based on the system of castes, which has been recently corrected by new financial relations between the inmates in prisons. Richer prisoners are considered to be those possessing a strong will power and they take their place on the top of the hierarchy, whereas the poor are supposed to be weak and they are made cripple spiritually. Otherwise, unemployment and a very narrow space for the existence in penal institutions convert the prisons into „universities“ for criminals. There is not any background so far for a hope that graduates would become honest and valuable citizens. It is hardly surprising that a regrettably small number of released prisoners are able to adjust themselves to independent life on the outside, they are wandering aimlessly between the *bespriedielas* (the state of being deprived of every opportunity to engage in useful work) at liberty and the *bespriedielas* in penal institutions.

Officials of law and order as well as those from the institutions of justice are working hand in hand by keeping to the established order which has been inherited from the Soviet period the scheme of which is: to catch, to lock up, to break down and convict (to sew on the case). An opinion is held that the offender and particularly the convicted person is nothing and he must be doomed to suffering. Therefore, the convicts in custodial institutions must fight for their rights.

Universalusis rásos sąvokos aspektas

Daiva TAMOŠAITYTÉ

Straipsnio objektas – Indijos estetinė rasos teorija. Tikslas – atskleisti universalųjį rasos teorijos aspektą. Metodas – lyginamasis. Išvada: rasa, būdama kultūrškai determinuota estetinė teorija, remiasi universaliais emocinio patyrimo principais, bendrais visai žmonijos estetinei patirčiai, todėl gali būti adekvacių suvokiama ir kitų kultūrų kontekste. Nors išoriškai rasos teorija remiasi turtingu filosofiniu, poetiniu bei muzikiniu Indijos paveldu ir reiškiasi specifine, unikalia kalba, savo esme ji yra labai artima Vakarų kultūrų emotyvinėms teorijoms, tokioms kaip I. A. Richardso „Naujoji kritika“, o ankstyvojoje jos raidoje galima aptiki nemažai paralelių su gnostinėmis Europos estetinės minties doktrinomis, taip pat, pavyzdžiu, barokine afekto teorija.

Rasa, sanskrito vyr. g. *rása*-, yra viena svarbiausių Indijos estetikos kategorijų, sutinkama jau ankstyviausiuose šia kalba sukurtuose poetologiniuose traktatuose. Estetikos teorija buvo išplėtota apie X a., tačiau jau apie IV–VI a. rasos doktriną suformulavo mitinis indų egzegetas Bharata savo veikale *Nātyaśāstra*. Ją nuosekliai išrutuliojo bei originaliai pagrindė (apibrėžė ir įvedė epistemologines bei sintetines sąvokas) Kašmyro vedāntos mokyklos atstovas Abhinavagupta estetikos traktate, scholijoje *Nātyaśāstrai Abhinava-bhāratī* (X a. pabaiga). Vienas žymiausių poetikos ir filosofijos scholastų Ānandavardhana pirmasis pagrindė požiūri, jog būtent *rasa* yra tikrasis poezijos (taip pat ir vieno meno) tikslas. Indų klasikinės estetinės minties aukso amžius susijęs su šiaisiais dviem vardais, kurių dėka, galima sakyti, ši teorija tebéra gyva dar ir šiandien, o *rasa*, iš esmės visiškai introspekyvus principas, pasak Edwino Gerow, yra tapusi vienintele reikšminga meno interpretacijos kategorija, estetiniu standartu, taikomu visiems menams.

Sulig pasaulio integracijos ir globalizacijos procesais, kurie, be abejo, liečia ir meno kritikos sritij, indologai vis labiau įsitraukia į diskusiją, ar šiuo metu *rasa* yra tik kultūrškai determinuota teorija (Eliot Deutsch, James R. Brandon, Farley Richmond), ar, be to, dar ir universaliai (E. Gerow, Byrski, Raghavan, Shanta Gandhi). Keliamas klausimas, ar vakariečiui įmanoma adekvacių suvokti indų dramą arba klasikinę muziką, ir kodėl ji stokoja pramogos ele-

mento, intelektualios argumentacijos, socialinio angažuotumo, didaktikos bei panašių tikslų, būdingų Vakarų menui, ypač moderniam teatrui (Harold S. Powers). Gal *rasa* – tai vakarietiško estetinio patyrimo alternatyva? Ši klausimą, aiškiai rodantį geranorišką nusiteikimą civilizacijų integracijos atžvilgiu, formuluočiai kitaip: „Ar Vakaruose esama tokio patyrimo ekvivalento?“ Iš klausimą galima atsakyti iš karto: taip, toks ekvivalentas egzistuoja nuo pat Platono bei Aristotelio laikų. Tačiau Vakarų kultūroje jokia estetikos teorija niekada nebuvo tokia vientisa, nuosekli ir integrali kaip rasos teorija, ir nors pagal reikšmingumą jai galėtume prilyginti graikiškajį *katharsis*, tarp šių koncepcijų vis dėlto rastume ir nemažai esminį skirtumą (aristoteliską *mimesis* primena Šrīsañkukos doktrina, esą rasa – tai imitacija paremta „pažinimo būklė“, kaip fiktyvaus veiksmo scenoje efektas, tačiau pastaroji vėliau buvo sukritikuota tiek pačių indų scholastų Tautos, Bhāṭṭa Nāyakos,¹ Ānandavardhanos ir ypač Abhinavaguptos, tiek „psychologinės distancijos“ estetikoje ir mene pradininko E. Ballough, J. P. Richterio² bei kitų Vakaruose). Daug analogijų sanskrito poetikų nuostatomis galime rasti ir Wordsworth'o,³ Novalio⁴ bei kitų poetų romantikų tekstuose. XX a. rasos teorijai artimiausia būtų I. A. Richardso ir Ch. K. Ogdeno sinestezijos teorija, padariusi lemiamą įtaką „naujosios kritikos“ mokyklai, taip pat emotyvistinės teorijos – S. Langer, M. Dufrenne'o, J. Koheno, T. C. Polloko, Ch. L. Stevensonoo, W. K. Browno, E. M. V. Tillyard'o ir kitų.

Norėdama pagrįsti kai kuriuos aspektus, rodančius rasos universalumą, remsiuosi daugiausia muzikos pavyzdžiais. Supratimas, kad indų estetinė muzikinė mintis – tai svarbi meninio žmonijos mąstymo evoliucijos pakopa, radusis kaip neatsiejama vedinių ritualų, dramos, vėliau – klasikinės grynosios indų muzikos dalis, netiesiogiai per Bizantiją, Persiją ir Graikiją pasiekusi Vidurio Europą ir dariusi įtaką Renesanso epochos menams, tik darsyk prime na mums, jog Rytų kultūra, kad ir netiesiogiai, visuomet veikė ir veikia Oksidento kultūrą, kuri anaiptol nekybo vaikuose. Dar daugiau, tauriausiomis, gražiausiomis savo apraiškomis jos tiesiog neatskiriamai susijusios. Suprantama, kodėl šiandien Rasos teorija yra sunkiai akceptuojama Va-

karuose, laikoma svetimybe, sausa ar net suvis neijkandama estetikos formule. Mūsų meno kritikos aši sudaro „originalumo”, „naujumo”, „individualumo” paieškos. Nūdien tai suvis kone vienintelis kriterijus. Meno veikalo vertintojams svarbiausia nustatyti, ar jis unikalus, ar ne. Tai tinka ir muzikos kritikos atžvilgiu. Rasos koncepcija, priešingai, bet kokiam „nepakartojamam individualumui” teikia, švelniai tariant, antraeilę reikšmę.

Nuo pat Baumgarteno, kuris jutimini pažinimą priskyrė žemesniosios gnoseologijos rūšiai ir šiai sričiai pavaldžią dailiųjų menų teoriją laikė pakopa, tik paruošiančia keliui į aukštesnįjį pažinimą – tobulą grynojo mąstymo aiškumą, vyrauja įsitikinimas, esą intelektinis ir emocinis suvokimas yra priešybės, esą jų vienovė neįmanoma dėl to, kad aukštesnysis – suprask, antjutiminis – pažinimas veikia abstrakčių savokų dėka ir yra logikos objektas. O rasos koncepciją grindžia kaip tik šių priešybų vienovė, kuri priklauso ne tik estetikai, bet ir filosofijai, ir religijai, t. y. jungia simbolinį, savokinį ir intuityvųjį mąstymą. Tai kategorija, skirta pirmiausiai *sāmonės būklei* apibūdinti, kuri šiuo atveju apibūdina ją kaip *estetinio patyrimo kvintesenciją*, todėl išgyventi rasą anaiptol nereiškia pasiduoti jausmams ir pasilikti jutimino suvokimo lygmenje. Kiekvienna rasa turi savo emocinę ir intelektualinę pusę, ji yra ne šiaip jausmas, bet dvasinė būsena (*citta-vṛtti*). Tad nors mes ir kalbame apie jausminį meno kūrinio poveikį, rasos savoka iš esmės liečia visus žmogaus psichikos sluoksnius. Abhinavagupta pirmasis atmetė supaprastintą rasos kaip hiperbolizuoto jausmo sampratą. Jo manymu, poezija yra gyvenimo koreliatas, bet ne kopija, o rasa atitinkamai – dvasinės būsenos su jos ypatingais jausmais estetinis koreliatas, bet ne pats jausmas kaip toks. Panašiai mąsto ir Langer, daugiausia remdamasi muzikos pavyzdžiais. Pasak jos, muzikos suvokimas – tai dvasinis procesas, pažinimo procesas, kadangi ji iškelia ne jausmų simptomus, bet jų universalą struktūrą. Estetinis mąstymas yra tiesioginis ir intuityvus (priešingai Bergsonui ir Croce’i, izoliavusiems juos nuo intelektualaus suvokimo). Langer koncepcija sanskrito teoretikams artima tuo, kad tyrinėja ne patį sau jausmą, o veikiau jausmo struktūrą, jo universalų modelį. „Menas išreiškia ne patį realų jausmą, bet jo idėją”.⁵ Ši idėja rasos požiūriu yra ne kas kita kaip patyrimas, abstrahuotas nuo apibrėžto turinio, kurį galima apibūdinti kaip tobulo grožio išgyvenimą transcendentiniame lygmenje. (Šia prasme rasa yra pati gryna, ryškiausiomis emocijomis nuspalvinta jausminė sąmonė). Richardsui ir Ogdenui meno patyrimas – tai skirtingai nukreiptų emocijų harmoninga visuma; jiems gražu yra tai, kas tiesiog sukelia emocinį pasitenkinimą. Tačiau rasos teorija kalba ne apie įvairių krypčių emocijų nesuinteresuotą harmoniją, bet apie jų išgrynimą ir vienos pagrindinės emocijos universalizaciją. Čia slypi ir esminis muzikinės kalbos skirtumas: harmonija (harmoningumas), Eupropos muzikos estetinio potyrio struktūros pagrindas, savo

apogėjų pasiekė instrumentinėje muzikoje (pirmiausia kamerinėje); indai, priešingai, neplėtojo naujų žanrų, bet stengėsi tobulinti esamus ir kiek galima geriau, tiksliau bei universaliau perteikti esminę muzikinę idėją, kurios pagrindas yra melodija (melodinguumas). Antai rágos (*rāga*) ašis yra *sadja* (tonika), su kuria visi kitie garsai struktūrinį prieemonių (pirmiausiai tai *alaṅkāra*, ornamentika) dėka sudauro kintantį santykį (pereinamasių būkles), bet tik tam, kad galiausiai su ja susilietu (pasiekę pagrindinę būklę). Tai, ką Richardsas, Ogdenas ir jų pasekėjai laikė emocinio poveikio rezultatu, indu teoretikai manė esant tik mechanizmą. Norint geriau permanysi rasos koncepcijos esmę, ši mechanizmą ir būtina detaliau panagrinėti.

Rasa pažodžiu i reiškia syvus, sunką, esenciją, taip pat skonį, pagardą, atspalvį arba aromatą. Estetinis patyrimas apibūdinamas kaip skonio patyrimas (*rasāsvādana*), arba tiesiog skanavimas (*svāda*, *āsvāda*), pats skanaujantysis – *rasika*, o meno kūrinys – *rasavat*. „Rasasūtroje” Bharata suformulavo pagrindinį teiginį, kaip *bhāva* tampa *rasa*, arba paprasta, kasdienė emocija – gryna estetiniu pojūčiu: „*vibhāva-anubhāva-vyabhicārī-samyogād-rasa-nispattiḥ*” („rasa kyla iš jausmus sužadinančių veiksniių, jausmų požymių ir kintamų nuotaikų derinio”)⁶. Kitaip tariant, normalaus kasdienio patyrimo elementai arba metmenys (*samskāra* arba *vāsanā*), estetinio potyrio metu sudarantys meno kūrinio emocinio turinio elementus (*vibhāva*), sukelia atitinkamas pasekmes (*anubhāva*), t.y. regimai, girdimai ar judesių išreikštus jausmų pokyčius, atspindinčius emocinę būklę. Emocinės būklės esti pagrindinės, arba pastovios (*sthāyibhāva*), ir pereinamiosios (*vyabhicāribhāva*). Taigi bhāvos – tai sąmoningos jausminės būklės, kuriomis meno kūrinio suvokėjas, *rasika*, patiria rasą. Be aštuonių pagrindinių bhāvų Bharata mini keturiaskesdešimt devynias pereinamasių, kurios turi būti pajungtos vienai kuriai pagrindinių, o tam tikras jų derinys – ją atitiktį bei nepažeisti proporcijų kanono, antraip „pereinamoji būsena slopina rasą”, o meno kūrinys, užuot jaudinės, tampa sentimentalus ir nuobodus.⁷ Tai tinka ir muzikai: tam, kad ji suteiktų pasigérējimą, atvertų klausytojo širdį ir sukeltų sublimuotas emocijas, patiriamas kaip *rasa*, ji turi atitikti visus klasikinius muzikos komponavimo ir interpretacijos kanonus. Šiuo atveju rágos – kaip pagrindinės klasikinės indu muzikos formos – koncepcija primena Vakarų klasikinės muzikos „aukso pjūvio” principą bei mokymą apie proporcijas. (Net XX a. Bartokas ir Debussy jį sąmoningai taikė savo kūryboje. Jis išreiškiamas matematiniu koeficientu $\emptyset = 1:1, 618$).

Abhinavagupta, ištyrės konkrečios poezijos kūrinio formos ir rasos santykį, padarė radikalią išvadą, jog rasa yra realesnė už ją lemiančias priežastis, t.y. ji tiesiogiai nepriklauso nuo struktūrinų sąlygų, nes egzistuoja ne pačiame veikale, ne aktoriuje, poete ar žiūrove, bet transcendentinėje (*alaukika*) dimensijoje ir nėra determinuota nei laiko ir erdvės, nei ją suvokiančio subjekto. *Laukika* ir *alaukika*

kaip kategorijos, apibūdinančios tai, kas priklauso atitinkamai „pasaulietiškam” (*loka* ‘pasaulis’, etimologinis lotynų *locus* atitikmuo) ir „antpasauliniams” lygmeniu, yra varotojamos ir muzikos priklausomybei nusakyti kartu su savokomis *svargya* bei *asvarya* ir *mārga* bei *deśī*. Šias savokas yra labai puikiai apibūdinęs Ananda K. Coomaraswamy’ s veikale *Christian and Oriental Philosophy of Art*: „Muzikos ansamblis (*samgītam*) yra dviejų rūšių – tai platus kelias, greitkelis (*mārga*) ir siauras vietinis keliukas (*deśī*). Pirmuoju, kuris veda į išsilaisvinimą (*vimukti-dam*) ējo Bharata, o tasai, kuris pagal tradicijas (*deśasthayā-ṛtyā*) tarnauja pasaulietiškam pasilinksminimui (*lokānurañjakam*), vadinas vienam vietiniu”. Toliau, remiantis *Śukranītisāra* IV. 4. 73–76, sakoma, jog „dievybių vaizdavimas ‘veda į dangiškos šviesos pasaulį (*svargya*)’, o žmonių vaizdavimas, kad ir kaip meistriškai būtų atkuriamas panašumas, – į dangiškas šviesos pasaulį neveda (*asvarya*)”⁸. (Čia galima paminėti tai, kad vienas svarbiausių rāgos atlikimo komponentų yra jos dievybės (*devatā*), išreiškiančios rasą, įkūnijimas garsiniu pavadinu (*nāda-maya rūpa*). Tokiu būdu *mārga* ir *deśī* yra atitinkamai sakralinė ir pasaulietinė muzikos sritys, visiškai adekvaciškos Viduramžių Europos *musica humana* ir *musica profana*. Siegmundas Levarie ir Ernistas Levy knygoje *Musical Morphology* pateikia apibrėžimą, pagal kurią gryna ją instrumentinę muziką vadina *musica musicans* ir sako, kad ją „apibrėžia imantininiai muzikos struktūros dēsniai bei muzikinės kalbos gramatika”, priešingai *musica musicata*, kuri tetarnauja „aistroms skatinti”⁹. Tačiau šie dēsniai yra natūralūs harmonijos dēsniai plačiaja prasme, o gramatika – muzikinės kalbos elementų (melodijos, ritmo ir harmonijos) darna, užpildanti tonalinį ir kompozicinį karšas. Prisiminkime Abhinavaguptos teiginį, jog estetinis išgyvenimas (*rasa*) tiesiogiai nepriklauso nuo meno veikalo struktūrinų elementų. Istorinis Vakarų meno, šiuo atveju muzikos, tyrimas leidžia teigti, jog esama muzikologų, kurie laikosi tos pačios nuomonės. Antai Joscelynas Godwinas teigia, jog egzistuoja trys muzikinės inspiracijos lygmenys. Pirmajam priklauso kompozitoriai, kurie prilygsta „avatarams”, ir jų kūrinių vėlyvesniems kompozitoriams tam-pa tarsi ikonomis. Jie kuria apreiškimo lygmenyje, ir jų kūrinių poveikio negalima paaiškinti jokia kompozicinė technika, juoba kad ir jų pasiodymus skiria ištisi šimtmečiai, ir jie kaskart pradeda visiškai naujus kūrybos etapus. Keletą iš jų jis pamini – tai graikų Timotėjas, popiežius Grigalius, inicijavęs grigališkajį chorala, Bagdado dvaro liutnistas Ziryabas (VIII–XIX a.) ir Perotinas, ankstyviausios 4 dalinių polifonijos kūrėjas. Antrajam lygmeniui priklauso kompozitoriai, kuriuos galima pavadinti savo amato Meistrais. Įkvėpimo šaltinis jiems yra iš atminties rekonstruojami muzikiniai archetipai (*citta-vṛtti*). Šiam lygmeniui galime pris skirti visus be išimties didžiuosius kompozitorius, kurių kūryba priklauso sakraliniams, *alaukika* arba *musica humana*, lygmeniui ir kurių pasiskymuose yra apstū nuorodų į tą

antjutiminę tikrovę, kuri pranoksta laiką, erdvę ir juos pačius kaip subjektus.¹⁰ Štai keletas pavyzdžių: „Komponuodamas aš jaučiu, jog esu susietas su Dvasia, apie kurią taip dažnai kalbėjo Kristus” (Bramas); „Mes, kompozitoriai, begalybę projektuojame į baigtystę” (Griegas); „Šis žinojimas bus nenutrūkstamas *éblouissement*, amžina spalvų muzika, amžina muzikos spalva. Tavo Muzikoje mes REGÈSIME Muziką; Tavo Šviesoje mes GIRDÈSIME Šviesą” (O. Messiaenas). Pavyzdžių, pačių kūrėjų žodžiais patvirtinančių transcendentinių estetinės sąmonės lygmenų, kuri apsireiškia per intuiciją ir įkvėpimą, galima būtų parinkti be galio daug.¹¹ Trečiajam tipui priklauso kūrėjai, kuriems įkvėpimas dažnai suvis neatrodo realus dalykas. Jų kūryba kylanči iš *ego*, iš pasaulio, kurį jie suvokia savo žemiškais pojūčiais, ir iš žemesniųjų pasamonės klodų. Tai yra profaniškosios muzikos sritis.¹²

Kalbant apie pačios muzikinės kalbos struktūrą, yra višiskai akivaizdu, jog mes negalime tiesmukai lyginti harmoninio (tonalaus arba atonalaus) mąstymo, būdingo vakuarietiškai muzikos tradicijai, su melodinio prado dominavimu klasikinių Rytų kultūrų, šiuo atveju indų, muzikoje. Tačiau ir čia galime rasti įdomių paralelių. Heinricho Schenkerio analitinis metodas akcentuoja klasikinių veikalų kvazimelodinę schemą, nors ji niekaip negali paaiškinti, kodėl koks nors Mozarto antrasis muzikinis periodas taip puikiai tinka pirmajam. Tačiau šis metodas yra tikslus tiek, kiek padeda atskleisti melodinės ir harmoninės muzikos kaip tokį reliatyvumą būtent estetinėje potyrio plotmėje. Pasak Schenkerio, kiekvienas gali sukonstruoti harmoninę progresiją arba tonalinę schemą, tačiau be melodijos ir melodinguo plačiaja prasme ji bus negyva. Tai, kas mus traukia klausantis Bacho ar Schuberto, nėra harmoninė ar tonalinė struktūra. Veikiau tai yra „begalinė melodija”, nes iš esmės visa frazių ir temų seką yra pavykusi tiek, kiek sudaro darnią melodinių frazių seką. Visi žino, jog kiekvienu studentą galima išmokyti harmonijos ir kontrapunkto paslapčių, tačiau kurti melodijos niekas neišmokys, nes tai yra, kaip sakoma, Dievo dovana. Visiškai panašiai yra traktuojama ir rāgos, pagrindinės klasikinės indų muzikos kompozicinės formos, paskirtis. *Rāga* – tai grupė natų, atrinktų iš 22 *śrutī* (mikrotonų) intervalų skalės bei sudarančių garsaeilių, kurio paskirtis yra tam tikro jausmo ar idėjos išraiška. Ne kiekvienas dirbtinai sukonstruotas garsaeilis yra *rāga*, nes pagrindinė rāgos savybė yra emocijų sužadinimas. *Sangīta-darpana* ir *Rāga-vibodha* pateikia atitinkamus rāgos apibūdinimus, kaip antai: „Žodis *rāga* susideda iš priešdėlio *ghan-*, reiškiančio ‘darymą’, ir šaknies *ran-* ‘teiki malonumą’”; „grupė natų (*svāra*), kuri sukelia susižavėjimą, yra *rāga*, taip sako išminčiai”; „*rāga*, sako išminčiai, yra ypatingu būdu surikiuoti garsai, ir jos dėka garsai bei melodijos tampa pagražinimais, žavinčiais protą”.¹³ Garsioji Wagnerio „begalinė melodija” yra tiesiogiai įtakota Rytų filosofinių įžvalgų, kurias kompozitorius mėgino įkūnyti savo įspū-

dingose operose. Kompozitorių, kurie tiesiogiai ar netiesiogiai kūrybinio įkvėpimo sémési iš indų klasikinės muzikos, yra labai daug, ypač daug jų yra XX a.¹⁴ (Iš jų galima paminėti P. Boulez'ą, George'ą Enescu, Johną Cage'ą, Philipą Glassą ir kt.).¹⁵ Tačiau drąsiai galima teigti, jog tai, ko jie „semiasi“, tikrai nėra svetimos muzikinės gramatikos perkėlimas (muzikinės kalbos elementų perkėlimas ar instrumentų tembrų panaudojimas dažniausiai tik suteikia egzotiško kolorito ir lieka eksperimentų lygmenyje), ir juo labiau čia nepradedama „mąstyti rythmiskai“. Aš tai pavadinčiau „protų susitikimų universalioje estetinėje plotmėje“, kuri igalina pagauti ir įvertinti pačią muzikos esmę, jos esenciją – būtent rasą.

Žinia, tam, kad adekvačiai suvoktume rasą, būtinas ir klausytojo išprusimas bei atitinkamas nusiteikimas. Anandavardhana, po jo ir kiti poetikai vartojo terminą *sahṛdaya*, t. y. ‘palankiai nusiteikęs, širdingas’, ir juo apibūdino žiūrovą, kuris, pasak Abhinavaguptos, kaip ir pats poetas, yra išsilavinęs ir jautrus, gebas tinkamai suvokti emocinį poetinio teksto turinį. Abhinavagupta yra nuosekliai išanalizavęs veiksnius, kurie padeda pasiekti šį tikslą arba, priešingai, apsunkina suvokimo procesą. Universalumo aspektas ir šiuo atveju turi lemiamos reikšmės. Pirmaja rasos patyrių sąlyga Abhinavagupta laiko estetinio objekto universalizaciją (impersonalus rasos pobūdis, neturintis jokio etinio pamato). Antra sąlyga – estetinio subjekto (žiūrovo, klausytojo arba skaitytojo) universalizacija. (Šiuo aspektu Richardsas ir Ogdenas, pabrëždami suvienijantį emocinį patyrimą, vartoja „empatijos“ ir „balanso“ sąvokas). Tik tada, kada suvokėjas susiduria su „nežemišku“ meno pašauliu, jo santykis nebéra pragmatiškas, jam išnyksta laikas bei erdvė, o jo „širdis tampa skaidri kaip veidrodis, ir pamiršęs visus žemiškus rūpescius (*sarīsarika-bhāva*), [jis] patiria pasitenkinimą“. Kai depersonalizuota žiūrovo sąmonė susiduria su universalizuotu jausminiu pjesės turiniu, įvyksta subjekto ir objekto identifikacija (*tanmayī-bhāva*), kurią Abhinavagupta laiko trečia būtina rasos patyrių sąlyga. Ši tapatybė yra įmanoma todėl, kad ir kūrėjo, ir suvokėjo sąmonėje latentine forma egzistuoja tie patys dvasiniai archetipai (*citta-vṛtti*), kurie, pagal reinkarnacijos doktriną, niekur nedingsta, bet, būdami daugelio atgimimų pasekme, sumuoja kaip universalūs modeliai, išgyvenę patyrimų įspūdžiai (*vasana*). Tokiu būdu rasą iš pradžių išgyvena pats kūrėjas, o meno kūrinys virsta savotišku tarpininku, perteikiančiu rasą meno žinovui, suvokėjui *rasi-ka*. Šia prasme, anot Gerow, net ir vakarietiš, klausydamas Bacho ar kito klasiko muzikos, patiria rasą. Iš savo patirties galiu pridurti, klausydamas indų klasikinės muzikos – taip pat.

Giliausia prasme pagrindinis rasos vaidmuo yra sąmonės reintegracija ir perkaita. *Rasa* – tai pačios sąmonės pilnatis ir palaima (*svasamvid-ānanda*). Išnykus subjektyviems ir objektyviems suvokimo faktoriams, pats suvokimas iš es-

mės virsta savęs pažinimu, kuris ir teikia pasitenkinimą, išoriškai apibūdinamą įvairiomis rasomis ir pasireiškiantį sąmonės išsiskleidimu (*vikāsa*, plétra (*vistāra*) arba išnykimu (*druti*) (Bhaṭṭa Nāyaka). Tačiau visais atvejais sąmonė, kaip bet kuri materijos forma, susidedanti iš trijų gunų (*sattva*, *rajas* ir *tamas*), pereina į pirmosios, *sattva*, ramybę ir palaimą. Galiausiai vertėtų paminėti, jog Bhaṭṭa Nāyaka įvedė devintąją rasą – *śānta*, pažodžiu ‘ramybė’, kurią Abhinavagupta vėliau pripažino svarbiausią iš visų ir laikėsi nuomonės, kad ji integruoja kitų estetinį suvokimą. *Śānta rasa* veda į dvasinį išsilaisvinimą (*mokṣa*), pagrindinį iš keturių gyvenimo tikslių.¹⁶ Mokšos idealas suponuoja požiūri, pagal kurį visi kūriniai, netarnaujantys šiam tiksliui, tėra antrarūšiai, ir dėl jų suvis neverta gaišti laiko. Dabartinėje postmodernizmo, nors ir besitraukiančio, epochoje, ypač Vakaruse, tokia pažiūra atrodo iš tiesų paradoksali ir šiek tiek „ne-patogi“. Tačiau negalime pamiršti, jog adekvatus idealas, keliamas aukštajam menui, vyrauso ne tik praėjusiose epochose, bet yra dažnas svečias ir nūdienos kompozitoriaus ar dailininko darbo kambaryste. Juo labiau rasa negali būti laikoma išimtinai indišku reiškiniu. Vargu ar indo jausminė prigimtis taip jau skiriasi nuo vokiečio ar uzbeko, antraip turėtume kažką panašaus į „rasinę estetikos teoriją“.

Apibendrinant galima daryti išvadą, jog rasa – kaip vienovės patyrimas (kuri, pagal Aristotelį, slypi mumyse, o ne materijoje), kaip betarpis kas suvokimas, kaip afektas ir kaip visuma – savo giliausia prasme yra universalus estetinis principas. Mums jis gali būti naudingas koreguojant pernelyg vienpusiškas savo nuostatas.

PASTABOS:

- „Struktūros elementai į sąmonę patenka jau generalizuoti, ir dėl to klausytojų, atlikėjų bei kitų dalyvių suvokimas yra bendra patirtis (*vāsana*, galėjimas patirti)“ (Gerow E. Rasa as a Category of Literary Criticism: Sanskrit drama in performance. – Delhi, 1993. – P. 237).
- „Kiek poezija toli nuo to, kad būtų tik gamtos knygos kopija, matyt iš jaunuolio, negalinčio kalbėti jausmų kalba kaip tik tada, kai jie viešpataują jo širdyje. Taip pat ir ranka nenulaiko teptuko, nenukreipia jo reikiama linkme, kai joje pulsuoja karštligiška aistra“ (Гринцер П. А. Основные категории классической индийской поэтики. – Москва, 1987. – P. 190).
- „Poezija yra gaivalingas stiprių jausmų išsiliejimas“, tačiau ji neturi sukelti jausmų antplūdžio, bet, priešingai, juos harmonizuoti ir nuraminti. „Ir poeto jausmai turi būti išgryningi intelektualinių emocijų pagalba“ (Гринцер П. А. Основные категории классической индийской поэтики. – Москва, 1987. – P. 189).
- „Tikroje poeziijoje néra kitokios vienybės, kaip tik dvasinės būsenos vienybė“ (Основные категории классической индийской поэтики. – Москва, 1987. – P. 190).
- Langer S. Feeling and form. A theory of art developed from philosophy in a new key. – London, 1953. – P. 59.
- Гринцер П. А. Основные категории классической индийской поэтики. – Москва, 1987. – P. 146.
- Tokiu būdu pagrindinės būklės (*sthāyibhāva*) tampa rasomis: meilė (*rati*) virsta erotine rasa (*śringāra*), džiaugsmas (*hāsa*) – linksmybe (*hāsyā*), sielvartas (*śoka*) – užuojauta (*karuṇa*), pykštis (*krodha*) – įtūžiu (*raudra*), vyrišumas (*utsāha*) – heroizmu (*vīra*),

- baimė (*bhaya*) – pasibaisėjimu (*bhayānaka*), bjaurėjimas (*ju-gupsā*) – pasibjaurėjimu (*bibhatsa*), stebėjimas (*viśmaya*) – nuostaba (*adbhūta*).
8. Coomaraswamy A. K. Christian and Oriental Philosophy of Art: The Nature of “Folklore” and “Popular Art”. – New Delhi, 1994. – P. 130–131.
  9. Godwin J. Harmonies of Heaven and Earth. – Rochester, Vermont, 1995. – P. 97.
  10. Tai Dufay, Obrechtas, Ockehemas, Josquinas Desprez (šiaurės kraštų Renesanso atstovai, pastarasis – Aukštojo Renesanso centrinė figūra; imitacinié polifonija), t. p. Caccini ir Dowlandas (1600), su kuriais baigési oralinės (Orfikų) tradicijos, vienbalsumo ir muzikanto universalumo laikai; Leonini, Perotini (dvibalsis – keturbalsis organumas, *Magnus liber organi*), Philippe'as de Vitry (*Ars nova*, 1325); Francesco Landini (centrinė *Trecento* figūra, rašęs pasaulytiškas meilės dainas), Guillaume de Machaut (*chansons, canzone, motetai*); Palestrina, J. S. Bachas (gotika; polifonija), Monteverdi (sakralinio neoplatonizmo apraiškos Renesanso operoje); Arcangelo Corelli (1653–1713, instrumentinės muzikos atsiskyrimas nuo dainos bei šokio, nuo akompanimento statuso; klasikinės tradicijos pagrindėjės); Haydnas, Mozartas, Beethovenas (Vienos klasikai), Schubertas, Schumann'as, Mendelssohnas, Chopinas, Bramsas, Wagneris, Messiaenas, Schoenbergas, Bergas, Webernas (Naujoji Vienos mokykla) ir kiti.
  11. Atskiro straipsnio tema galėtų būti sąmonės ir intuicijos lygmenų analizė, kurioje išryškėtų, kaip kompozitoriaus kūrybinis „kalibras“, bet ne išraiškos priemonių ar žanro pasirinkimas ir juo labiau ne „sakralinis“ ar „nesakralinis“ pavadinimas, pats savaime nulemia kūrinio meninę vertę ir estetinį poveikį.
  12. Godwin J. Min. veik. – P. 76–80.
  13. 11. Daniélou, A. The Rāgas of Northern Indian Music. – London, 1968. – P. 91.
  14. Šiuo metu kai kurie Amerikos kompozitoriai laikosi nuomonės, jog tiesiog būtina susipažinti su indų klasikine muzika – jei nesi Indijoje studijavęs jos sandaros principų, grojës mažiausiai vienu instrumentu ir mokesi vokalino meno, tai neverta né pradëti kompozicijos studijų.
  15. Apskritai galima sakyti, kad iki pat XVII a. mes turėjome išlaikę tą pačią oralinę tradiciją ir vienbalsumą (monodiją). Sulig velyvuoju Beethovenu monodijoje glūdintis „begalinės melodijos principas“ atgimé monotonizmo principu, tokiu svarbiu XIX a. kompozitorių kūryboje. Estetikos kriterijai nedaug skyrësi nuo vadinančių Rytų šalių. (Kuo toliau, tuo labiau darosi akivaizdus skirstymo pagal geografinį pozymių sąlygiškumas.) Manyciau, jog esminį mentalitetų skirtumą lemia būtent vertybinių kriterijų pasislinkimas: indams visuomet rūpejo tik galutinis muzikos rezultatas, jos poveikis (*rasa*); supragmatėjusiems europiečiams daug įdomesnis pasidaré pats muzikos „darymo“ procesas, struktūriiniai elementai įgavo didžiausią vertę, nors iš tiesų jie turėtų atliliki tik pagalbinę funkciją. Indijos filosofiné ir meniné mintis šimtmeciai stengësi išlaikyti vieningą bazę ir nekeisti fundamentalių principų, idant nebūtų prarastas ryšys su juos grindžiančiais esminiais šaltiniais ir nebūtų nukrypta į periferinės reikšmės dalykus: priešingai, jie ieškojo vienijančio kriterijaus (*Advaita Vedanta* ir *rasa*). Adekvacijos meno sasajos su filosofine mintimi yra akivaizdžios ir Vakarų kultūroje. Filosofai, émë narstyti Būtį į dalis ir visumą grësti kuria nors viena jos dalimi, „vartyti“ ją tarsi daiktą, iš esmës užsiemë vaikų žaidimais, jei tik jie nebūtų taip atvedę į dabartinių chaosą bei vertybų križę tikrovėje. Priešingų pradų konfliktas, įtampa, amžinias revoliucingumas, mëgavimasis kančiai ir destrukcija, ką tik atrastą tiesų paneigimas ir nuolatinė inovacija tapo pagrindiniu varomuoju kūrybos akstinu. Muzikoje kompozitoriai taip eksperimentavo su atskirais muzikinės kalbos elementais, tarsi smagumo dëlei juos hiperstrofuodami. Vaizdžiai kalbant, indų klasikinė muzika rutuliojosi horizontaliai, o Europos – vertikaliai. Schoenbergo dodekafoninė serija yra iš esmës tas pats rágos garsaeilis; sonoristika didžiausią dëmesį skyrë tembrui ir garsui – tą patį randame svāros koncepcijoje, tik ne kiekybiniu, bet kokybiniu atžvilgiu, ir pan. Ne veltui J. Menuhinas yra pasakęs, kad indai išlaiké visas įmanomas dermes, ritimines formules ir garso sklaidą, kurią mes vél iš naujo atrandame XX a. Supratimas, jog tą patį galima pasakyti nedaugžodžiaujant, ne vien tik pasitelkus milžiniškus orkestrus ir chorūs, pagimdë minimalizmą, kuris savo viršunę pasieké J. Cage'o kūryboje ir galiausiai atvedé į tylą.
  16. Kitos rasos: erotinė *rasa* padeda išpuoselēti meilés meną (*kāma*), įtūžio – pasiekti žemëską gerovę (*artha*), herojinė – įgyti dorovių įstatymų pažinimą (*dharma*).

The universal aspect of the *rasa* concept

Daiva TAMOŠAITYTÉ

Rasa is well known as a category of Indian aesthetics, which by now has become the main category, applicable to all the spheres of Indian arts. With the global process of cultural integration many scholars are discussing the question of the *rasa* concept. Some think that it is culturally determined and cannot be perceived by westerners. The others point out the similarities between eastern and western aesthetics and universal aspects of the *rasa* theory. In the present study the author has examined some characteristics that show the universal nature of *rasa* as emotive theory. It is akin to western modern school of „psychical distance“ developed by E. Ballough and to the emotive theory of poetic language put forward by I. A. Richards and his followers in the Anglo-American „New Criticism“. Though many analogies can be found both in eastern and western philosophical, poetical and musicological thought from the ancient Greeks to the 20th century, none of the European aesthetical theories has been developed as widely and integrally, as Indian theory of *rasa*. Between the most crucial factors that make the theory of *rasa* universal, are the following: 1) *rasa* is primarily a state of consciousness; its main role is to transcend the consciousness in order to perfect it by means of art. 2) The transcendental reality, experienced as *rasa*, does not depend on structural conditions; it lies in *alaukika* (sacral) dimension beyond time, space and subject, i. e. the work of art itself is of secondary importance. 3) According to the *rasa* theory, normal human emotions must be universalized and experienced as a supra-emotional state of bliss; the emphasis lies on emotions that are only a means, not the single aim of art as such. The stress has been made on the importance and particularly the nature of emotions, common to all the people. From this point of view, the author observes the main reasons of diversity and some narrowness of contemporaneous Occidental musical thought, which results in incapacity to widen an aesthetical perception. Considering, that Indian culture has always been making the great influence to other cultures of the world, it is evident that it does the same even today. Regarding the theory of *rasa* as one of the most powerful and integral aesthetical theories, the author thinks of it as one of all the possible ways of expanding the dimensions of western aesthetics.

Šalia Petronėlės Gerlikienės gyvybės medžio

Aušra KARGAUDIENĖ

Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus A. ir P. Gaiaunių namuose 2001 m. sausio 26 d. atidarė liaudies menininkės, vienos ryškiausių Lietuvos primityvisčių Petronėlės Gerlikienės jubiliejinę siuvinėtų kilimų ir tapybos darbų parodą. Ta proga visuomenei buvo surengta popietė, kurioje savo mintimis apie liaudies menininkės kūrybą dalijosi autorės sūnus profesionalus tapytojas Pranciškus Gerlikas, muziejininkė Marija Kuodienė, šio straipsnio autorė bei parodos kuratorė ir kiti.

Neteko autorei pažinti Petronėlės Gerlikienės, tik iš fotografių ir sūnaus tapyto portreto matyti, kad ji buvo savimi pasitikinti, ori moteris.

Pirmą kartą menininkės kūrinius pamačiau 1979 m. antroje (pomirtinėje) personalinėje parodoje Vilniuje. Man jie pasirodė labai saviti, į kitų darbus visiškai nepanašūs. Po parodos panūdome jos darbų įsigyti M. K. Čiurlionio dailės muziejui. Įsigijome jų nedaug: du kilimus ir penkis tapybos darbus. (Lietuvos dailės muziejus turi 4 kilimus ir 7 tapybos darbus. Pas privačius asmenis yra vienas kilimas ir vienuolika tapybos darbų. Daugiausia darbų turi P. Gerlikienės sūnus – iš viso 41 darbą, iš jų 5 kilimus. Visą P. Gerlikienės palikimą sudaro 12 siuvinėtų kilimų (du iš jų skirti tiesi ant žemės) ir 69 tapybos darbai.)

Jubiliejinėje parodoje Kaune eksponavome darbus iš Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus (iš viso 7) ir 15 darbų iš sūnaus fondo (tarp jų 5 kilimus, iš kurių 2 grindims). Taigi iš viso 22 darbus.

P. Gerlikienė (1910 06 19 – 1979 03 15) gimė Čikagoje (JAV), mirė Vilniuje. Ją dar mažą tėvai parvežė Lietuvon. Ilgą laiką P. Gerlikienė gyveno Šilalės r., Mažrimų kaime. Mokslų nebaigė, nes, besirūpindama broliais ir seserimis, liko beraštė. Visą gyvenimą dirbo laukų darbininke, kol, jau būdama pensininkė, 1972 m. atsikėlė į Vilnių pas sūnų. Tada ji ir pradėjo siuvinėti kilimus. Pirmą kartą juos eksponavo 1975 m. respublikinėje liaudies meno parodoje. 1976 m. pradėjo tapyti, taip pačiais metais greta siuvinėtų kilimų eksponavo ir tapybos darbus. Už savo darbus, parodas buvo gavusi nemažą apdovanojimą. Yra įtraukta ir į pasaulio naiviuų dailininkų enciklopediją, išeistą Londone 1984 m. (kartu su kitais 12-a Lietuvos primityvistų). 2000 m. trys autorės darbai eksponuoti Danijoje (kuratorė Marija Kuodienė). Kitų pasaulio naivistų tarpe P. Gerlikienė buvo autsaiderė.

P. Gerlikienės kūryba mažai tyrinėta. Tiesa, yra rašiusi straipsnių Danutė Gerlikienė, Gražina Kliaugienė, Marija

Petronėlė Gerlikienė.

PARODOS

Kuodienė, tačiau jos kūrybai jamžinti būtų reikalingas rimtas leidinys, gal albumas.

Iš kitų naivijų dailininkų P. Gerlikienės darbai išsiskiria drąsa, ekspresyvum, deformacija, fantazija.

Autorės kilimai ir tapyba turi ir bendrų, ir skirtų meninių bruožų. Kilimų kompozicinė ir spalvinė sandara jautresnė, subtilesnė, lyriškesnė, tapybos struktūra griežtesnė, ekspresyvesnė, daugiau apibendrinta, ypač paskutiniuose darbuose ieškota giluminių vaizduojamo objekto bruožų, atsisakyta detalių.

Kilimuose dominuoja medžiai, tapyboje – žmonės, tačiau yra ir išimčių. Petronėlės Gerlikienės darbai įdomūs kaip pasaulio įvairovės teigimas, kaip jo suvokimo ir vaizdavimo kitonišumas.

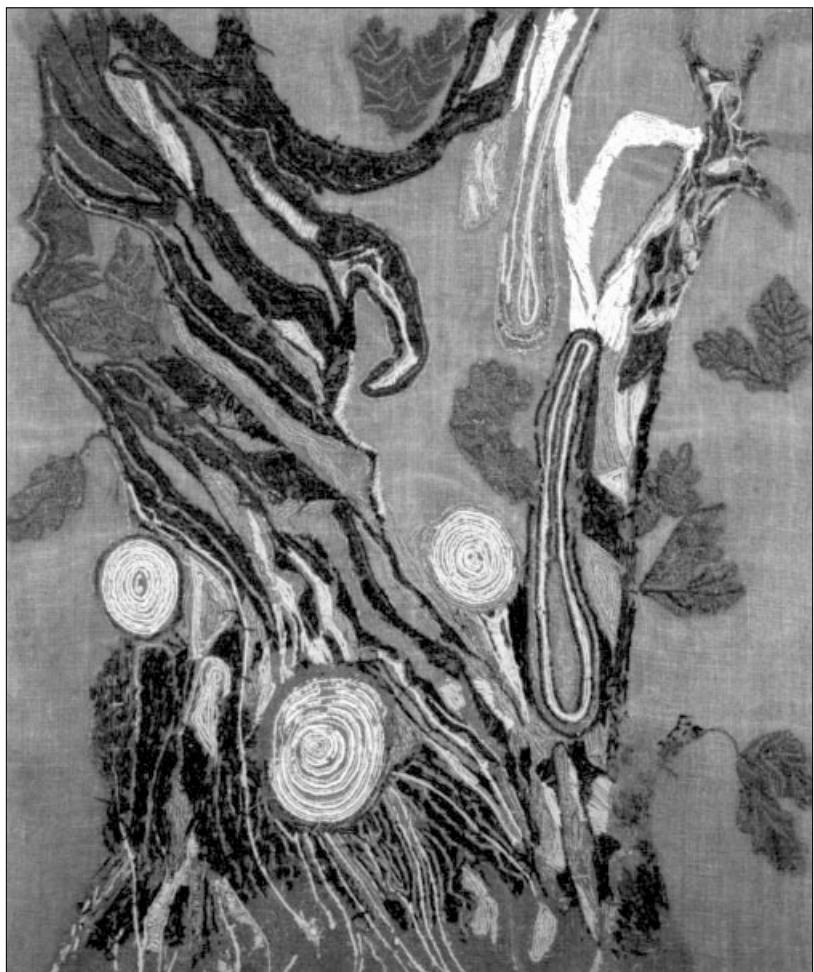
Kaip siuvinėjo P. Gerlikienė? Ji adata „piešė“ paveikslą: fonui parinkdavo neutralesnės spalvos stipresnę medžiagą – pilkšvą, rusvą, žalsvą flanelę, vilną. O siuvinė-

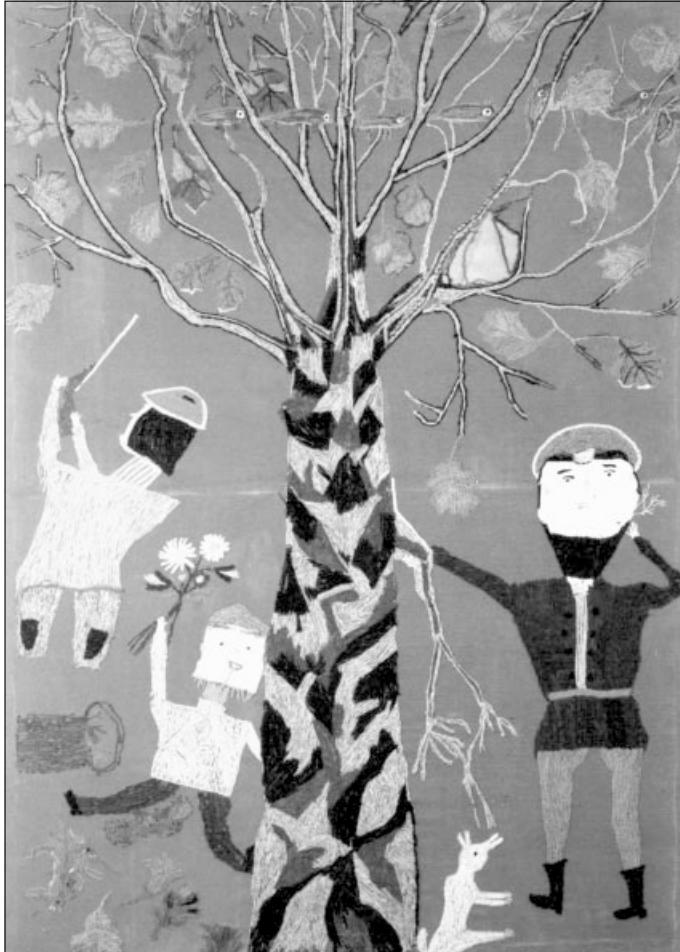
← P. Gerlikienė.
„Medis su
vaisiais“. 1977 m.
Kart., al., 100x72.
P. Gerliko nuos.

↖ P. Gerlikienė.
Kilimas
„Ažuolas“. 1976
m. Vilna, siuv.,
120x100.
P. Gerliko nuos.

↓ P. Gerlikienė.
Kilimas „Rojaus
medis“. 1977 m.
Vilna, siuv., ap.
180x150. P.
Gerliko nuos.

- P. Gerlikienė. „Vyšnių skynimas“. 1976 m. Kart., al., 115x87. P. Gerliko nuos.
- ↓ P. Gerlikienė. Kilimas „Ažuolas“. 1975 m. Vilna, siuv., ap. 202x144. P. Gerliko nuos.
- ↘ P. Gerlikienė. Kilimas „Eglė – žalčių karalienė“. 1976 m. Medv., siuv., apl., 135x130. ČDM E 5192.

jo ryškesniais siūlais naudodama įvairius būdus: py-nutę, pildymą, stipresnį siūlą pritvirtindavo plonu arba kai kurioms detalėms taikė kitos medžiagos aplikacijas. Taip išgaudavo įvairesnę faktūrą.

Klimuose ji kūrė savajį Gyvybės medį. Kiekviena-me kilime medis kitoks, bet visi jie ir realistiniai, ir pa-sakiški: vienur ažuolas žaliu liemeniu su aplink besi-džiaugiančiais žmonėmis, kitur jis lyg žalvarinis pasa-kų žaltys; ant šermukšnio augančios uogos lyg tikros – šviečia iš tolo, o kilime „Eglė – žalčių karalienė“ eglė ir jos vaikai – meniškai stilizuoti medžiai. Autorės mitologinis mastymas buvo išsirutuliojęs per ilgus jos gy-venimo kaime metus, stebint dygstantį, augantį ir nykstan-tį augalą, gyvūną, žmogų. Ji buvo išsijautusi į amži-ną gyvybės judėjimą ratu, jos formų kaitą.

Anot sūnaus, autorė buvo sumanusi dar daug kili-mų ir medžiagos tam paruošusi: pripirkusি medžiagų fonui ir pridažiusi siūlų (anot marčios Danutės, autorė mokėjo gražiai dažyti siūlus). Sūnus rašęs: „Mama ruo-šési savo gyvenimo atomazgai, kaip pati sakė, – atei-

PARODOS

čiai”. Sūnus stebėjosi: „Iš kur tiek optimizmo, tikėjimo?”. Motinos kūrybiniai sumanymai ir rezultatai taip ir liko sūnui mīsle: „Kartais kasdie nybėje būna netikėtumų. Beraštė, kitų pozūriu, keistoka, ramiai dirbusi įprastus kaimiečių darbus, staiga pateikia kažką neįprastą, nematyta”, – rašė sūnus apie pirmą išsiuvinętą darbą ir visus kitus kilimus. Jis prisiminė ir pirmajį mamos kūrinį, kai ji dar kaime Šv. Kalėdoms

↑ P. Gerlikienė.
„Pavasaris”. 1977 m.
Kart., al., 100x73. P.
Gerliko nuos.

↗ P. Gerlikienė. „Karas”.
1976 m. Kart., al.,
temp., 87x58. P.
Gerliko nuos.

→ P. Gerlikienė. „Šv.
Jurgis. Pasaka”. 1976
m. Kart., al., temp.,
87x115. P. Gerliko
nuos.

↑ P. Gerlikienė. „Žiūréjimas į saulę“. 1978 m. Kart., temp., 70x50. P. Gerliko nuos.

← P. Gerlikienė. „Pasveikinimas“. 1977 m. Kart., al., 70x50. P. Gerliko nuos.

↖ P. Gerlikienė. „Varnas“. 1978 m. Kart., temp., 50x80. P. Gerliko nuos.

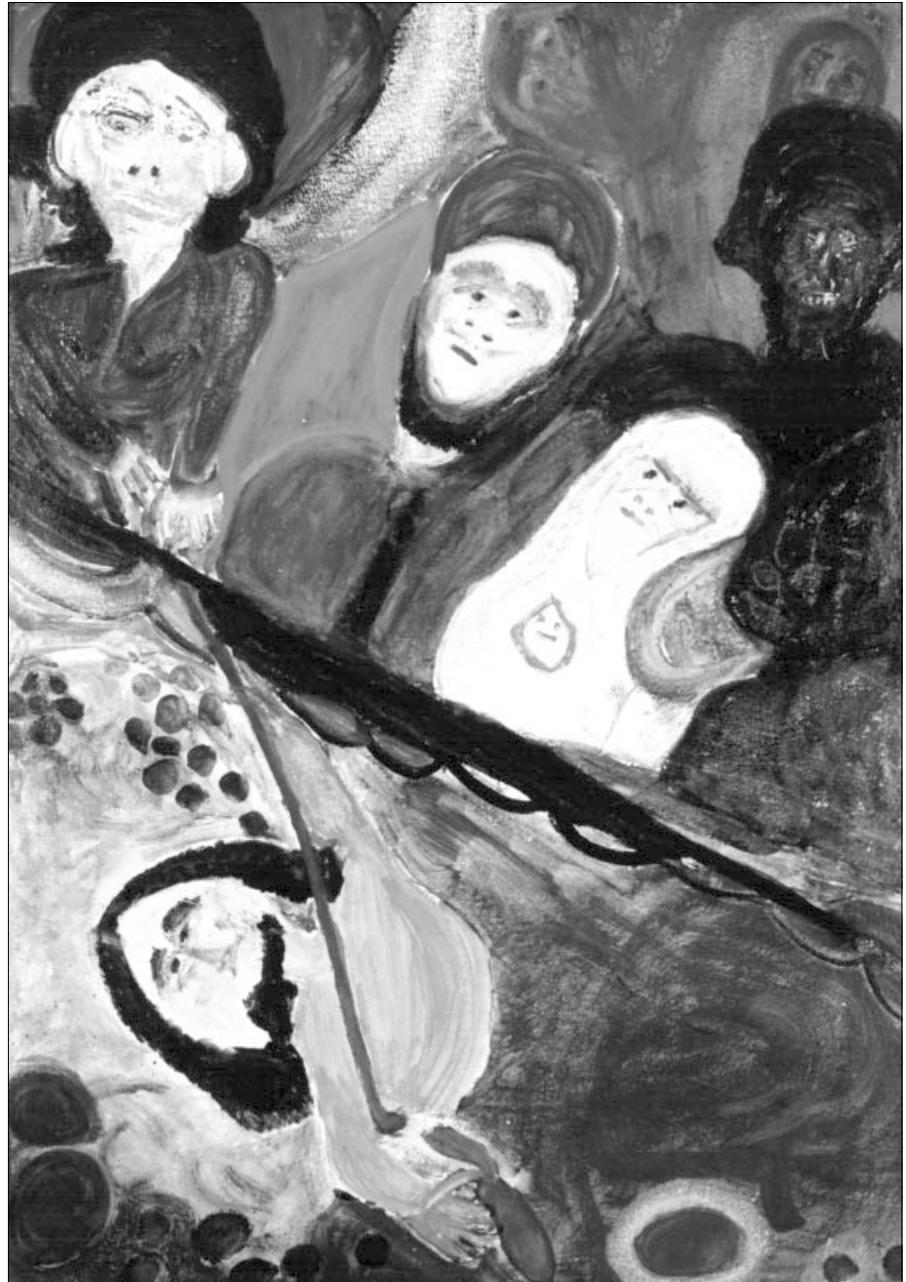

trobos langų užuolaidas „nudėliojo spalvinomis vaisių šakelėmis”. „Pasirodė, kad tai išsiuvinėta”, – pasakojo jis. – „Kartais vieną kilimą išsiuvinėti prieikdavo ir pusmečio”. „Paskui mama émė skustis, kad siuvinėti sunku. Tada jai pasiūlémé tapyti. Gavusi dažų, teptuką, kartoną, po poros méniesių parodė pirmaji savo darbą „Po tuo klevu, po žaliuoju” ir pareiškė, kad tapyti lengviau ir daugiau nesiuvinės. Bet protarpias priedama išsiuvinéjo kilimą „Rojaus medis”, – prisiminé jis.

Manyčiau, jog savo kilimais autoré buvo novatorė. Kilimai paveikslai kaime nebuvo žinomi. Jų dydis vidutiniškai 2x2,5 m, juose taikytos įvairios technikos. Tačiau yra ir tradicijos: XX a. II–III dešimtmečiais mieste buvo populiarūs sienų kiliméliai virtuvéms ir salonomams: spalvotų vaizdų, tapyti ir siuvinėti, su elniais, gulgėmis ir kt. Tradiciški jie ir mitologiniu mąstymu – medžio kaip gamtos ir visatos simbolio naudojimu, kuris lietuvių liaudies mene labai dažnas, dominavęs ant kraitinių baldų, įrankių, indų ir kt.

Kaip tapé P. Gerlikienė? Sūnus pasakojo, jog motina tapé dažų nemaišydama, t.y. grynomis spalvomis, be paletés, o kartoną pasidėdavo ant stalo horizontaliai... P. Gerlikienės vaizduoti žmonés ne portretiniai, o apibendrintų formų, stilizuoti, net primena lėles, kaukes, nutaptyti ryškiomis dekoratyviomis dėmémis. Dauguma kompozicijų atspindi judėjimą, džiaugsmą, ypač kai vaizduotos šventės, darbai ar liaudies meno motyvai („Užgavénės. Balsių Magdė”, „Šv. Jurgis. Pasaka”, „Vyšnių skynimas”). Kiti darbai statiskesni, bet dekoratyvūs, tarsi sustabdyta akimirka („Žiuréjimas į saulę”, „Varnas”). Tačiau paskutiniuose darbuose jau galima pajusti skausmingą įtampą („Sopulingoji”, „Mergelė”, „Seima”). Peizažuose vyrauja medžiai, ramybė („Medis su vaisiais”, „Beržynėlis”). Įvairios nuotaikos buvo sąlygotos ne tik autorės išgyvenimui, bet ir fizinės bei dvasinės būklės.

Gyvendama mieste, „ji ilgėjosi savo kaimo, nuolat į jį veržesi. Sakė, jog ten oras sveikesnis ir žmonės doresni. Kai grįždavo iš kaimo, pasakodavo apie medžius, kalne-

P. Gerlikienė. „Maudynės“. 1977 m. Kart., al., 70x50. P. Gerliko nuos.

lius, gyvulius, žmones”, – rašė apie ja, savo anytą, meno tyrininkę Danutę Gerlikienę.

1979 m. P. Gerlikienė mirė. Sūnus žinojo, kiek daug su manymu ji nespėjo išgyvendinti. Vienas iš jų buvo „Paskutinė vakarienė”, kurią ji buvo numačiusi nutaptyti labai didelio formato, nes „mažame, sakési, nesutilpsianti”.

- P. Gerlikienės darbai iš nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus, eksponuoti parodoje 2001 01 26 Kaune, A. ir P. Galaunų namuose:
1. Kilimas „Šermukšnis“. 1974 m. Vilna, siuvinėjimas, 188x147. E 5191.
  2. Kilimas „Eglė – žalčių karalienė“. 1976 m. Medvilnė, siuvinėjimas, aplikacija, 135x130. E. 5192.
  3. „Užgavenių kaukės: Balsių Magdė“. 1976 m. Kart., al., 100x115. Lvg 555.
  4. „Beržynėlis“. 1976 m. Kart., al., 100x81. Lvg 556.
  5. „Miškas“. 1976 m. Kart., al., 70x50. Lvg 557.
  6. „Balsavimas“. 1979 m. Kart., al., 70x50. Lvg 558.
  7. „Kvietimas šokiui“. 1977 m. Kart., al., 70x50. Lvg 559.

- Iš Prancišaus Gerliko fondo parodoje eksponuoti kūriniai
1. Kilimas grindims. 1960–1973 m. Vilna, siuvinėjimas, 145x177.
  2. Kilimas grindims. 1973 m. Medvilnė, siuvinėjimas. 182x137.

3. Kilimas „Ažuolas“. 1976 m. Vilna, siuvinėjimas, 120x100.
4. Kilimas „Ažuolas II“. 1975 m. Vilna, siuvinėjimas, aplikacijos, 202x144.
5. Kilimas „Rojaus medis“. 1977 m. Vilna, siuvinėjimas, 180x150.
6. „Šv. Jurgis (pasaka)“. 1976 m. Kart., al., temp., 87x115.
7. „Medis su vaisiais“. 1977 m. Kart., al., 100x72.
8. „Vyšnių skynimas“. 1976 m. Kart., al., 115x87.
9. „Pavasaris“. 1977 m. Kart., al., 100x73.
10. „Karas I.“ 1976 m. Kart., al., temp., 87x58.
11. „Varnas“. 1978 m. Kart., temp., 50x80.
12. „Pasveikinimas“. 1977 m. Kart., al., 70x50.
13. „Maudynės“. 1977 m. Kart., al., 70x50.
14. „Žiuréjimas į saulę“. 1978 m. Kart., temp., 70x50.
15. „Sopulingoji“. 1978 m. Kart., temp., 70x50.
16. P. Gerlikas. Motinos, P. Gerlikienės, portretas.

P. Gerlikienė. „Sopulingoji“. 1978 m. Kart., temp., 70x50. P. Gerliko nuos.
Rimantės Ropytės nuotraukos

Lietuvos dailės muziejaus turimų Petronėlės Gerlikienės kūrinių sąrašas:

1. Kilimas „Klevas“. 1975 m. Vilna, siuvinėjimas. 208x140.
2. Kilimas „Vyras ir moteris“. 1975 m. Medvilnė, siuvinėjimas, aplikacija, 145x120.
3. „Laivas“. 1976 m. Kart., al., temp., 115x175.
4. „Linų mynimasis“. 1976 m. Kart., al., 87x115.
5. Kilimas „Dainų šventė“. 1976 m. Drobė, siuvinėjimas, 200x180.
6. Kilimas „Iššluok kiemelį subatoj...“ 1976 m. Vilna, siuvinėjimas, 280x150.
7. „Nauji metalai“. 1976 m. Kart., al., 50x70.
8. „Mielasirystė“. 1977 m. Kart., al., 70x50.
9. „Jauna pati“. 1977 m. Kart., al., 81x100.
10. „Skrendantis angelas“. 1977 m. Kart., al., 80x50.
11. „Ažuolų pjovimas“. 1978 m. Kart., temp., 85x105.

Pranciškaus Gerliko nuosavybė

1. Kilimas grindims. 1960–1973 m. Vilna, siuvinėjimas, 145x177.
2. Kilimas grindims. 1973 m. Medvilnė, siuvinėjimas, 182x137.
3. Kilimas „Ažuolas“. 1976 m. Vilna, siuvinėjimas, 120x100.
4. Kilimas „Ažuolas“. 1975 m. Vilna, siuvinėjimas, aplikacija. 202x144.
5. Kilimas „Rojaus medis“. 1977 m. Vilna, siuvinėjimas, 180x150.
6. „Šv. Jurgis (pasaka).“ 1976 m. Kart., al., temp., 87x115.
7. „Medis su vaisiais“. 1977 m. Kart., al., 100x72.
8. „Vyšnių skynimas“. 1976 m. Kart., al., 115x87.
9. „Pavasaris“. 1977 m. Kart., al., 100x73.

10. „Karas I“. 1976 m. Kart., al., temp., 87x58.
11. „Varnas“. 1978 m. Kart., temp., 50x80.
12. „Pasveikinimas I“. 1977 m. Kart., al., 70x50.
13. „Maudynės“. 1977 m. Kart., al., 70x50.
14. „Žiurėjimas į saulę“. 1978 m. Kart., temp., 70x50.
15. „Sopulingoji“. 1978 m. Kart., temp., 70x50.
16. „Pasveikinimas II“. 1978 m. Kart., temp., 70x50.
17. „Stipruolis“. 1977 m. Kart., al., 70x50.
18. „Regėjimas I“. 1978 m. Kart., al., 105x85.
19. „Regėjimas II“. 1978 m. Kart., temp., 80x50.
20. „Regėjimas III“. 1978 m. Kart., temp., 80x50.
21. „Atminimas“. 1977 m. Kart., al., 72x56.
22. „Paukštis II“. 1977 m. Dr., al., 92x65.
23. „Ažuolas“. 1977 m. Kart., al., 80x50.
24. „Vakarienė“. 1977 m. Kart., al., 70x50.
25. „Seima“. 1978 m. Kart., al., 80x50.
26. „Vasara“. 1977 m. Kart., al., 70x50.
27. „Gaidžio giedojimas“. 1978 m. Kart., temp., 80x50.
28. „Medžiokle“. 1978 m. Kart., temp., 50x80.
29. „Vašoklių skynimas“. 1978 m. Kart., temp., 50x80.
30. „Mašinavonė“. 1976 m. Kart., al., 87x115.
31. „Obelis“. 1977 m. Kart., al., 116x89.
32. „Karas II“. 1976 m. Kart., al., 58x87.
33. „Karas III“. 1976 m. Kart., temp., al., 87x55.
34. „Pranciškus“. 1977 m. Kart., al., 70x50.
35. „Karalienė“. 1978 m. Kart., temp., 80x50.
36. „Mergikė tarp kvietkelių“. 1978 m. Kart., temp., 80x50.
37. „Šventė“. 1978 m. Kart., al., 80x50.
38. „Motina“. 1978 m. Kart., temp., 105x85.
39. „Šokis“. 1977 m. Kart., temp., 80x50.
40. „Žemaitiškos pasakos“. 1978 m. Kart., temp., 105x85.
41. „Kojos“. 1978 m. Kart., temp., 70x50.

P. Gerlikienės kūrinių pas privačius asmenis sąrašas:

1. Kilimas „Ažuolas“. 1972 m. Vilna, siuvinėjimas, 120x130 (J. Čiplotės nuos., Panevėžys).
2. „Po tuo klevu, po žaliuoju...“ 1976 m. Kart., al., temp., 70x50 (Makūnaitės nuos., Vilnius).
3. Šv. Elzbieta (mergelė). 1976 m. Kart., al., 70x50 (J. Gerlikaitės, anukės, nuos.).
4. „Sodyba“. 1978 m. Kart., al., 80x50 (J. Gerlikaitės nuos.).
5. „Paukštis I.“ 1977 m. Kart., al., 92x65 (Šerienės nuos., Vilnius).
6. „Ar išperėti paukščiukai?“ 1977 m. Kart., al., 80x58 (Bagdonų nuos., Vilnius).
7. „Berniukas prie skulptūrikės“. 1977 m. Kart., al., 70x50 (Tesecko nuos.).
8. „Skulptūrike“. 1977 m. Kart., al., 70x50 (Tesecko nuos.).
9. „Adomas ir leva“. 1977 m. Kart., al., 70x50 (R. Budrio nuos., Vilnius).
10. „Sunkūs metai“. 1977 m. Kart., al., 81x100 (prof. Gudaičio nuos.).
11. „Skrendantis angelas“. 1977 m. Kart., al., 80x50 (G. Pempės nuos.).
12. „Pempių kiaušinių rinkimas“. 1978 m. Kart., temp., 80x50 (G. Klaugienės nuos. [sig. kolekcionierius]).

Near the cosmogonical tree of Petronėlė Gerlikienė

Aušra KARGAUDIENĖ

Pertronėlė Gerlikienė (1910–1979), a naive folk artist, uneducated woman. Embroidered carpets – pictures (from 1972), and painted (from 1976). Took part in national and personal exhibitions, won awards. She is included in the world encyclopedia of naive artists as the author of unique works. Her creative heritage includes 13 carpets (appr. 200x150 cm) and 69 paintings. Works of art are of a high artistic value. Their peculiarities are: a brave and unrestrained composition, the paint quality (the effect characteristic to the embroidered carpets, too), decorativeness, expressiveness, deformation, fantasy.

A jubilee exhibition (22 works on display) was organized in Kaunas on January 26, 2001 from the gatherings of the M. K. Čiurlionis National Museum of Art and a private collection of the artist's son.

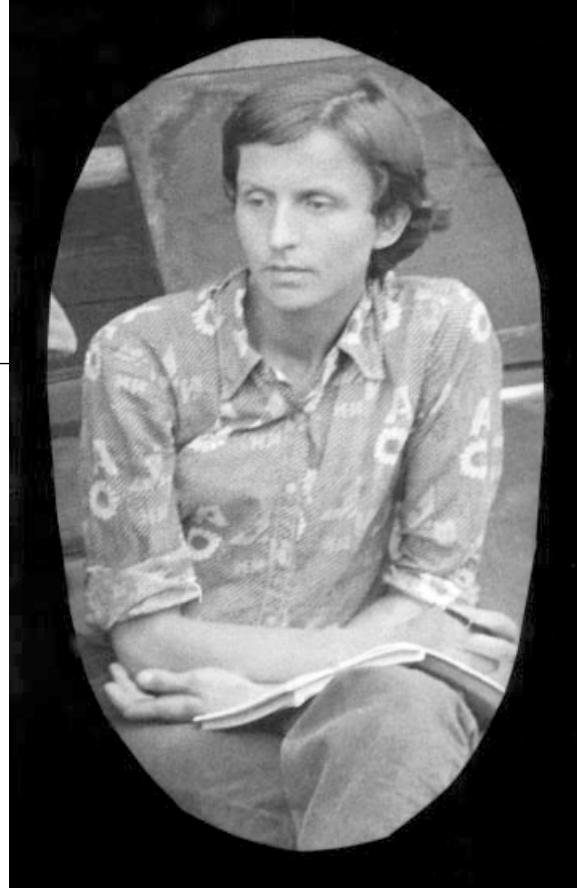
Laiminti ir laisva...

Klaustingas smurtas išplėsė iš mūsų rato žymią etnologę, mokslių daktarę Laurą PIŠKINAITĘ-KAZLAUSKIENĘ. Ji gimė 1952 m. gegužės 2 d. Kaišiadorių rajono Paparčių kaime. Lietuvos istorijos institute, Etnologijos skyriuje, pradėjo dirbti nuo 1971 m. Daktaro disertaciją „Bitininkystė Lietuvoje XIX a. II pusėje – XX a.“ apgynė 1989 m. Laura buvo itin darbštī ir kruopštī, per palyginti trumpą laiką sugebėjo apklausti daugybę pateikėjų, atliki gausybę piešinių ir nuotraukų. 1995 m. ji išleido monografiją „Bitininkystė Lietuvoje (XVI a. – XX a. pirmoji pusė)“, o 1998 m. pasirodė kitas milžiniško kruopštaus triūso pareikalavęs veikalas „Žvejybos istorijos apybraižos“.

Laura sugebėjo susimodeliuoti gyvenimą tokį, koks buvo priimtinias jos širdžiai: jaunatviška, kupiną polėkio ir įtampos. Niekada neteko jos matyti pervargusios nuo kasdieninio gyvenimo rūpesčių ar nuo pilkos kasdienybės. Nuo jaunystės pasižymėjo iniciatyviu, savarankišku, stipriu charakteriu, anksčiau labai mėgo keliauti „autostopu“, motociklu. Jaunystėje prisikeliaus, vėliau svajojo džipu važinėti tik po Lietuvą. Ypač didelę žymę joje paliko viešnagės Šiaurės Kaukaze. Atrodo, kad tų kraštų dvasia kaitino jos kraują ir būdą: galima buvo pavydėti jai drąsos ir originalumo gyvenime ir mokslinėje veikloje. Pasitikėdama savimi, ji nenusileidama kovodavo iki pergalingo galo, tvirtai gyné savo žmogiškas teises ir teisingumą. Dėl tokio savo būdo ji niekada nemėgo jokių viršininkų, tiesiog buvo gimus būti laisva. Labai nemėgo veidmainiškumo, prisiaikėliškumo, padlaižiavimo, artistinio mandagumo, karjerizmo, savimeilės. Buvo linkusi padėti kitiems tiktais tada, kai matydavo tokio povilgio prasmę. Drąsiai sakydavo į akis tai, ką galvoja.

Etnologija jai nebuko vien tik mokslas, iš kurio galima valgyti duoną, – greičiau gyvenimo būdas, padedantis ieškoti gyvenimo prasmės. Labai mylėjo nuoširdžius ir paprastus kaimo žmones, bitininkus ir žvejus. Laurai itin patiko bendrauti su „kitokiais“ žmonėmis, įsigilinti į egzotišką jų pasaulį. Ją žavėjo paslaptinomis, ryškiomis, astringomis, drąsiomis, net fanatiškomis charakterio, veiklos spalvomis žérintis vyru bitininkų, vėliau žvejų, medžiotųjų, pastaruoju metu ir kalinių pasauliis. Ir tai, ką ji išliedavo raidėmis, deja, didesne dalimi atspindėjo materialinius tiriamos temos aspektus, esminiai dalykai, kurie labiausiai mokslininkę domino, dar laukė palankesnių kūrybinių sąlygų.

Tiriamuose objektuose Laurai labiausiai rūpėjo žmogiškumo raiška. Gamtos grožyje ir darnoje matydama ne tik įkvėpimo, bet ir dvasingumo šaltinių, ji domėjosi su gamta „susiliejusių“ žmonių – bitininkų ir žvejų – pasaulėjauta, jų bendra vimu, amato paslaptimis. Gyvenimo prasmės, ryšio su gamta ir Dievu ieškojimas nuo bitininkystės ją atvedė prie žvejybos. Pradėjusi nuo ekonominės reiškinio pusės, atrado, kad ikisovietinėje Lietuvoje žvejybą itin skatino žydų kultūra ir prekybos sistema. Dėl to pradėjo gilintis į košerinio maisto filosofiją ir visą žydų kultūrą, religiją, tuo pačiu, iškilus vegetarizmo klausimams, susidomėjo Vivekananda, R. Maharišiu, taip pat F. Nyče, A. Šopenhaueriu, L. Gumiliovu. Išstudijavusi daugybę veikalų apie žydų kultūrą ir religiją, susidarė įdomią nuomonę, kad žydų religija skatina šeimos ir žemėskosios gerovės augimą, bet neturi pomirtinio gyvenimo sampratos, o krikščionybė orientuota į pomirtinį gyvenimą. Būtent per šių skirtingų gyvenimo filosofijų praktiską susidūrimą Laura mėgino ižvelgti žydų tautos pranašumo ir lietuvių silpnumo priežastis.

Laura PIŠKINAITĖ-KAZLAUSKIENĖ

Pradėjusi tyrinėti kalinių buitį ir bendravimo kultūrą, émusi su jais bendrauti, jautė jų patirties tikrumą, stengėsi padėti jiems atgauti žmogišką orumą. Nepritarda ma „žmogaus žvériškumui“, smerkdama „brakonierišką, smurtinę kūrybą“ – žvejybą ir medžioklę, Laura jautė didelį vidinės pergalės džiaugsmą, iš vienos pusės, įgydama brakonierių ir kalinių pasitikėjimą, nes mokėjo saugoti jų paslaptis, o iš kitos – nebijoji susidurti su „vyrišku“, „aštriu“ jų pasauliu.

Iš tiesų Laura buvo nepaprastai drąsi ir mirties nebijanti moteris, kuriai pasaulio pažinimas nebuvo laikinas smalsumas, bet būdas artėti prie dieviškosios išminties, todėl tepadeda jos Sielai Anapilin išsineštos žinios tėsti mokslus dvrios pasaulyje. O mums, pasilikusiems šioje „ašarų pakalnėje“, lieka ryškios Lauros asmenybės atmintis, jos surinkta milžiniška etnografinė medžiaga, kuria ateityje tinkamai panaudoti galés tik subrendę specialistai ar vyriškėjantis jos ekspedicijų pagalbininkas sūnus Ignas.

Šviesi jos atmintis visam gyvenimui išliks ją pažinojusių širdyse.

Vytautas TUMÉNAS

IN MEMORIAM

The article provides Dr. Vytautas Tumėnas farewell address on behalf of Lithuania's all ethnologists to Dr. Laura PIŠKINAITĖ-KAZLAUSKIENĖ, the ethnologist, who was severely murdered in her own home in May of this year. The field of her investigations did not confine to that of other Lithuanian ethnologists. During the last period of her life span Dr. Kazlauskiene was involved in research work concerning the life of fisherman, customs of the inmates of prisons, and others. Her last work on Lithuanian prisoners is published in the current issue of the magazine.

Stambiausioji „Lietuvos valsčių” knyga – Žiobiškis

Sulaukėm penktosios „Versmės” leidykloje išleistos ir septintosios iš „Lietuvos valsčių” serijos kraštotyrinės lokalinių monografijos „Žiobiškis”. Pirmausia – apstulbina jos milžiniška apimtis: 1024 stambaus formato puslapių. Patarti skaidyti ją į kelių stambius tomus nedrįščiau: kainuotų daugiau, o pabandę suvokti šią knygą kaip švenčiausią relikviją, saugančią žiobiškėnų jausmus, galėtume pasakyti: Gyvenimo knyga tegali būti viena.

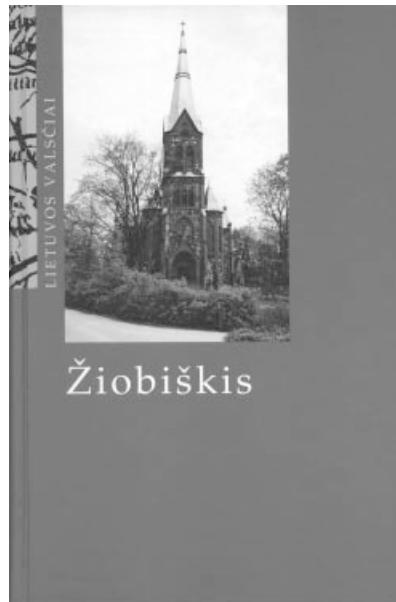
Nedrįščiau siūlyti mažinti ir archyviniai dokumentai, prisiminimų, straipsnių kiekį ar apimtį. Kiekvienas jų alsoja meile ir šilumą. Nuslopinus ją, rasant kitą lokalinių monografiją, naujai ižiebtį būtų sunkiau. Knygos rėmėjai pasirūpino, kad knyga būtų išspaustinta greitai (tepraejo dvejai metai po ekspedicijos!), o Rokiškio rajono savivaldybė geranoriškai pasistengė, kad vietiniai žmonės ją galėtų išgerti beveik triskart pigiau.

Žiobiškėnui belieka ją priglausti prie širdies, parodyti vaikams, vaikaičiams ir, atsivertus šeimyninį albumą, porinti – ir aš šią nuotrauką turiu, ieškoti giminių ir pažįstamų veidų, pavardžių, kaimų varų, prisiminti savo jaunystę. Apstulbinti kaimyninėje Latvijoje gyvenantį pusbroli ar iš tolimosios Amerikos atvažiavusių pasisečiuoti pusseserę. Tačiau vargu ar apie šią knygą (kaip ir apie kitus tokio pobūdžio leidinius) rašys daug laikraščių, žurnalų, bus kalbama per radio ir televizijos kanalus, nors ji kainavo dešimtis tūkstančių kūrybinio darbo valandų, daug meilės ir atsidavimo.

Knyga skirtoma į penkias apimtimi labai nevienodas temines grupes: „Gamta”, „Praeitis”, „Etninė kultūra”, „Kalba”, „Tautosaka”. Vargu ar atsirastų žmogus, galis būti kompetentingas visų sričių klausimais, todėl plačiau aptarsiu tik „Etninės kultūros” skyrelį straipsnius. Malonu matyti Žiobiškio parapijos žemėlapį, duomenis apie autorius, literatūros apie Žiobiškį sąrašą, kokybiškai atspausdintas nuotraukas ir piešinius, puikius Irenos Bajerūnaitės ekslibrisus. Tik gaila, kad anotuojant Lietuvos tūkstantmečio kraštotoyros monografijų seriją „Lietuvos valsčiai”, nenurodomos asmenvardžių ir vietovardžių rodyklės. Tai, aišku, dar labiau padidintų leidinio apimtį, tačiau padėtų skaitytogiui greičiau surasti informaciją apie norimą kaimą, gimines ir kaimynus, taip paskatintų abejojantį nusipirkti knygą (tiesa, jos ir taip baigiamos išpirkti).

Etnografinę knygos dalį rašė labai įvairios kvalifikacijos žmonės – nuo profesionalių etnologų ir sociologų iki pirmą antrą straipsnių rašančių kraštotyrininkų. Todėl, kokybės požiūriu, straipsniai skirasi. To nebus galima išvengti ir ateityje, nes per metus rengiant po 3–4 ekspedicijas, didelę dalį straipsnių rasyt ir mažiau patyrę žmonės.

Etninės kultūros skyrelis pradedamas Algirdo Černiauskio straipsniu apie žemdirbystės papročius. Autorius įrodė, kad ir šiaisiai laikais žmonių atmintis saugo gana daug archajiškų tikėjimų (pavyzdžiu, vertinama iš žaibo trenktą medžio padaryta žagrė). Aptariami tik arimas, séja, rugiapjūtė ir kūlimas (matyt, kitus darbus plačiau turėjo aprašyti straipsnio apie talkas au-

torius). Gana trumpas ir Zenono Žumbakio straipsnelis apie medžiotojus. Aptarės legaliuosius medžioklės būdus, suminėjės senuosius garsesnius medžioklius ir net pateikės dabartinių medžiotojų sąrašus, autorius, gaila, nemini pasyviųjų medžioklės būdų (spastų statymo ir pan.), taip pat nedetalizuoją, kokie gyvūnai medžioti šiose apylinkėse. Medžiokliai, kaip ir žvezjai, mėgsta pasakoti, todėl straipsnelis galėjo būti žymiai informatyvesnis ir įdomesnis. Puikus Algio Deksnio straipsnis apie puodžiaus Prano Deksnio gyvenimą ir kūrybą. Gana neblogos puodžiaus dirbtuvės, darbo proceso, piešinių, rekonstrukcijų, puodų nuotraukos leidžia suvokti paveldėtas puodininkystės tradicijas ir yra vertingas šaltinis keramikos tyrinėtojams. Erika Nenartavičiūtė, rašydama apie na-

minij audimą, atskleidžia darbo procesą, kaip ir kada audėjos to mokėsi, tačiau trūksta audinių ir darbo įrankių nuotraukų ar piešinių. Šį trūkumą kompensuoja Genės Deksnytės straipsnelis apie audėją Rožę Stalionienę, kur pateikiamas ir jos audiui nuotraukos. Iliustracijų pasigendama ir gana išsamiai Elvyros Straševičiūtės straipsnyje apie statybas, tačiau tą trūkumą kompensuoja stambi Juozo Navicko studija apie Natkuškių vienkiemį. Pateikiами statinių planai, nuotraukos, liaudies medicinos, veterinarijos duomenys, aprašomas buities realios, dvasingai pasakojama apie vienkiemio žmones, jų pačiūs. Studija labai išsami, pateikimo būdas – girtinas. Liaudies architektūrai skirtas ir dar vienas Zenono Žumbakio straipsnis – apie Žiobiškio špitolę. Pateikiama ne tik nuotrauka, špitolės ir kiemo planai, kruopščiai aptariama net jos ūkinį patalpų paskirtis, išvardinami gyventojai. Vingaudo Baltrušaičio straipsnyje apie gyvenamujų patalpų apšvietimą pasigendama iliustraciją, tačiau kruopščiai aprašomas apšvietimo priemonės, remiamasis net 73-mis žinių pateikėjais (tiesa, iš viso Rokiškio rajono). Straipsnis labai profesionalus ir informatyvus. Pateikiamas ir glaustos išvados. Labai išsamus, gyvas Janinos Samulionytės straipsnis apie žiobiškėnų stalą indus ir įrankius. Aprašoma ir kultūrinė aplinka. Naudotasi gausia lauko tyrimų medžiaga (16 inf.). Tieki pažintinę, tieki mokslinę vertę turi ir Gražinos Žumbakienės straipsnis apie gėlių darželius. Pateikiama jų piešinių, gėlių pavadinimų tarme, lietuvių literatūrine bei lotynų kalbomis, aprašomas gėlių panaudojimas sergant bei švenčių metu. Viktoras Dagys detalai aprašo alaus darymo tradicijas. Pabrėžiama, kad šiame krašte aludarystė nebuvo verslas. Alų čia darė kiekviena šeima. Straipsnyje pasigesiau alaus gérimo papročių kiek platesnio aprašymo.

Tradiciškai išsamus, daugelį kaimo kultūros segmentų apčiuopiantis Venanto Mačiekiaus straipsnis – svarus indėlis į toli-

mesnius paprotinės teisės tyrinėjimus. Su šiuo darbu kiek siejasi ir Živilės Driskuvienės bei Danutės Visockienės straipsnis „Šeima ir jos papročiai“. Be tradicinio šeimos modelio ir jos narių tarpusavio santykijų aprašymo, liaudies pedagogikos analizės, atskiri poskyriai pašvēsti mokslui ir požiūriui į kitataučius. Naudotasi reprezentatyvia medžiaga (17 respondentu) ir literatūra. Kiek trumpesnis antrasis Živilės Driskuvienės straipsnis apie varduves. Tačiau siauresnis ir tyrimo objektas. Autorė sugebėjo ištirti ir varduvų nykimo priežastis. Trumpai aptarti gimtadienių bei laidotuvų papročiai. Jurgitos Palikevičiūtės straipsnis taip pat gana glaučias, tačiau informatyvus. Gaila, kad knygoje neparašyta apie gimtuvės, krikštynas ir vestuves. Ateityje reikėtų imtis ir „netradicinių“ – Pirmosios komunijos ir Sutvirtinimo sakramentų – papročių tyrimo, nes medžiagos šia tema būsimieji tyrinėjai nesuras nė archyvuose.

Kalendoriniams papročiams skirti trys straipsniai. Arūno Vaicekausko „Žiemos laikotarpio kalendoriniai papročiai“ liudija, kad labai išsamų straipsnį galima parašyti pasinaudojus gana nedidele lauko tyrimu medžiaga (8 aprašai). Pateikėjų sąraše nurodoma ne tik informatorių gimimo vieta, bet ir vietovės, kur gyveno vėliau. Ateityje šio principo vertėtu laikytis ir kitiems autoriams. Tiesa, straipsnio pavadinimas įpareigotų aprašyti ir advento, gavėnių papročius, juo labiau kad ir Jurgos Černiauskaitės straipsnyje „Kalendoriniai papročiai nuo Velykų iki advento“ šie laikotarpiai neaptariami. Pastarajame darbe labai glaučiai (nors apklausta 11 žmonių) aprašomi trys ketvirtadžiai metų ciklo (pavasario, vasaros ir rudens papročiai). Straipsnyje pateikiama įdomių, kurių mažai teminimų faktų. Pavyzdžiui, kad šventinta Velykų ugnimi pakuriama ir pirtis. Klaudijus Driskius aprašo Jonines. Užrašytas paprotys tą dieną vaikinams vesti motinas pirmajam šokiui. Gana retai aptinkame ir faktą, kad per Jonines, kaip ir per Sekmines, vainikuotos karvės. Be Joninių, aprašomi ir Sekminų papročiai. Anot autoriaus, per Sekmines pabuvusi ant Moškėnų piliakalnio paauglė jau buvo laikoma mergina, tikėta, kad ten pabuvusi, galėdavo pasirinkti norimo dydžio krūtis (mergystės simbolis). Aprašės nemažai archaijiskų papročių, autorius pripažista, kad Sekminės čia švēstos nuo neatmenamų laikų ir buvusios svarbesnės už Jonines. Aprašomas jaunimo, paauglių, vaikų gyvenimas, populiariausia Mitragalių kaimo vaikų ir paauglių žaidimai (prie kurių aprašymu būtų labai tikė piešinėliai, kad suprastų jaujieji skaitytojai). Pavyzdžiui, reikėtų pailiustruoti „Kylos“ žaidimo elementus. Gana sudėtingus pagaliuko išmetimo būdus vien iš aprašymo net ir paaugliui suvokti sunku. Daugelį žmogaus aplinkos elementų aptaria stambus sociologinis Anelės Vosiliūtės straipsnis „Žmonių rūpesčiai ir vilčys“. Nors jis sieja si ir su kituose straipsniuose gvildentomis temomis, tačiau vykusiai papildo, paaiškina, padeda suvokti to krašto žmogaus gyvenimą. Manau, tokio pobūdžio straipsnių verta pateikti ir kitose monografijoje. Etninės kultūros skyrelį baigia Gražinos Dagytės paskelbta puikiai susisteminta liaudies meteorologijos medžiaga, trumpa analizė.

Daug peno etnologams gali suteikti ir istorikų straipsniai. Pavyzdžiui, Jono Degsnio straipsnyje „Iš Žiobiškio krašto praeities: pasakoja seni dokumentai“ pateikiami 1803 metų parapijos metrikų krikšto, santuokos ir laidotuvų įrašai. Skaitytojas gali pastebėti, kad krikštyti vos 1–2 dienų kūdikiai (kartais net gimimo dieną), krikštamatės – dažniausiai ištakėjusios moterys, vestuvių liudininkai – tik vyrai (daugiausia – mirusiu kūdikiu ir mažamečių vaikų tėvai). Krištatėviais galėjo būti labai skirtingų luomų žmonės. Bajorų sūnaus krikšto tėvas neretai būdavo bajoras, o krikšto motina – baudžiauninkė. Dvasininkai, bajorai būdavo ir valstiečių vaikų, net pavainikių krikštatėviais. Autoriaus demografinių tyrimų duomenimis, per XIX a. vyresnių žmonių daugėjo. Iš dokumentų matyti, kad dar prieš pat baudžiavos panaikinimą gyvavo didžiosios šeimos.

Skyrelyje „Praeitis“ – istoriniai straipsniai, atsiminimai, nemazas pluoštas Kazio Misiaus parengtų istorinių šaltinių publikacijų, keli archeologų darbai (vienas iš jų – Liudviko Kšivicchio parašytas dar 1917 m., išverstas iš lenkų kalbos). Vienas straipsnis skirtas ir pačiam šios lokalinių monografijos sudarytojui Venantui Mačiekui, kilusiam iš šių vietovių.

Su etnografija siejasi ir nedideliamė kalbos skyrelyje istoriko Kazio Misiaus publikuoti antkapinių paminklų įrašai (iki 1904 m.). Kiek didesnės apimties – gamtai ir tautosakai skirti skyreliai. „Lietuvos valsčių“ serijos knygų skyriuose „Etninė kultūra“ ar „Tradicinė kultūra“ pateikti jau 156 straipsniai ir studijos.

Ir „Žiobiškyje“ etninei kultūrai skiriama pakankamai dėmesio, tačiau straipsnių šia tema kiek mažiau (turint omeny knygos apimtį) nei kituose leidiniuose. Intensyviai leidžiant lokalines monografijas, galimi du keliai: mažinti etninių kultūrai skirtų straipsnių kiekį ar didinti autorių skaičių. Pasirenkamas antrasis: daugiau nei trečdalis „Žiobiškio“ autorių etninės kultūros straipsnius „Lietuvos valsčių“ serijos knygose spausdina pirmą kartą, beveik penktadalis – jau rašę 4–6 leidiniuose. „Lietuvos valsčių“ serijos leidiniuose daugiausia straipsnių – „Etninės kultūros“ (ar „Tradicinės kultūros“) skyreliuose publikavo Vingaudas Baltrušaitis (9; 5 leidiniai),* Živilė Driskuvienė (8; 4 leidiniai, vienas straipsnis kartu su Danute Visockiene), Gražina Žumbaničienė (7; 5 leidiniai) ir Venantas Mačiekus (6; 6 leidiniai).

Lokalinių monografijų ištikimų talkininkų dėka etnografinė monografijos dalis nesusilpnėjo, nors intensyvinant knygų leidybą, toks pavojuς galimas. Darbai įtikina, kad etninės kultūros mylėtojams užteks parako per metus leidžiamoms keturioms lokalinioms monografijoms parašyti 80 kokybiškų ir išsaumių etnografinių straipsnių.

Ekspedicijų trukmė (10 dienų) pakankama surinkti straipsniui reikalingos medžiagos, tačiau labai reikėtų, kad ekspedicijos dalyvius aptarnautų fotografas ir dailininkas. Taip etnografijos straipsniai (ypač iš materialinės kultūros) būtų informatyvesni ir patrauklesni.

Peržvelgę perspektyvinius planus, matome, kad dominuoja Aukštaitijos (ypač šiaurinės) sričių monografijos. Tačiau, pasak V. Mačiekaus, tai priklausys nuo kraštiečių iniciatyvos. Laukti sudėjus rankas ir piktiptis, kad neaprašomas gimtosios vietas, nevalia. Reikia dirbtį, rūpintis patiemis ir skatinti kraštiečius.

Apibendrinant etnografinę lokalinių monografijos dalį, galima pasakyti – paminklas seniesiems žiobiškėnams, jų gyvenimui pastatytas. Jis išvaizdus, tiesus ir amžinas. Knygą skaitys daugelis šio krašto žmonių kartu, medžiaga naudos kultūros tyrinėtojai. Etnologų vardu noriu padėkoti autoriams, redaktoriams, „Versmės“ leidyklos darbuotojams, rėmėjams ir visiems prisidėjusiems.

Žilvytis ŠAKNYS

BOOKS

Dr. Žilvytis Šaknys presents a brief review on the fifth book „Žiobiškis“ from the series „Lithuanian districts“.

* Skliausteliuose pažymėtas skyriuose „Etninė kultūra“ ar „Tradicinė kultūra“ publikuotų pozicijų skaičius. Leidinys „Dieveniškės“ „Lietuvos valsčių“ grifu dar nepažymėtas, tačiau rengiant leidinį, jau gyvavo šios serijos idėja, knygoje laikomasi panašios struktūros, todėl jį priskyrėme prie šios serijos.

Ispanų raganų tepalai, nuovirai ir smilkalai

Nei raganos skraidydavo ant šluotų, nei matydavosi su šetonu, bet visai gali būti, kad tikėdavo tai dariusios. Tepalas, raganų naudotas tam, kad nulėktų į puotas, būdavo daromas iš įvairių enteogeninių substancijų, pajėgių sukelti sąmonės būsenų kaitą. Mišinio sudėty būta ir keptos rūpužės, ir juodosios drignės, raudonosios musmirės ir psilocibės. Tokiu tepalu kerėtojos įsitrindavo didžiąj kūno dalį – ypač kaklą, pažastis ir genitalijas, kitaip sakant, gausiausiai drékinamas kūno dalis, kurios dėl tos pačios priežasties lengviausiai priima aktyviąsių mišinio dalis. Šių medžiagų sukeliami efektais ištyrinėti šiuolaikinėse laboratorijose. Psichotropiniu poveikiu pasižymi tiek iš rūpužių išgaunama medžiaga bufoteninas, tiek grybas *amanita muscari*, tiek juodoji drignė, tiek vaistinė šunvyšnė. Stebuklingojo preparato paveiktos kerėtojos jautėsi lyg iš tiesų būtų pajėgos skristi ant šluotos, sumažeti taip, kad pralystų per siaurą kamini, palikti kūną arba regėti nelabai. Illuzija, sukeliama rituališkai vartojant substancijas, pajęgias pakeisti tikrovės suvokimą, žiniuonėms buvo pažiusta kaip žodinės tradicijos dalis, slypinti tūkstantmečių glūdumoje.

„Magiški“ užkalbėtojų augalai

Žiniuonės buvo augalų, ypač turinčių psichoaktyvių medžiagų, ekspertės. Jos išmanė ne tik kur, kada ir kaip juos rinkti, bet ir kaip gramo tikslumu tarpusavy derinti, kad pasiekti trokštamu būsenos pokyčių. Nūnai viduramžių raganos galėt būti istabios botanikės.

Viduramžių Europoje, bažnytinei ir feodali nei valdžiai be saiko spaudžiant epidemijų ir bado apsuptyje gyvenančius žmones, radosi su psichotropinių augalų panaudojimu glaudžiai susijusi veikla, kuri prastu menės buvo siejama su velniu. Jei dar pri dėtume paslaptingų vietų (kapinių, girių, olų), tinkamų vidurnakčio scenografijai, „psychologinę paspirtį“. Pasinaudojus šia visuma, kuriai buvo priskiriamos slaptosios galios, būdavo sukuriama aplinka, tinkama tam, kad daugelis prietarangų žmonių, gyvenusiu anojė epochoje, patikėt iš tiesų dalyvauja burtininkų apeigose.

Nuovirai, tepalai ir smilkalai

Kaij jau minėta, vadinamosios raganos ir žiniuonės, gamindamos ruošinius, sukeliančius smarkius sąmonės pokyčius, haliucinacijas, naudojo kai kuriuos augalus. Kokie buvo šie preparatai ir kam juos naudojo?

Galima tvirtinti, kad dažniausiai buvo gaminami trys ypatingi mišiniai. Ko gero, labiausiai paplitė buvo viralai arba nuovirai, tiek pat svarbūs buvo ir tepalai, po jų – smilkalai. Skirtingi jų paruošimo būdai, bet tikslas panašus: psichoaktyvių substancijų ekstrahavimas taip, kad jas būt galima įsisavinti skirtiniais būdais: atitinkamai per burną, odą ir kvėpavimo takus.

Nuovirai arba viralai – sultiniai, kuriuose virė įvairūs ha-

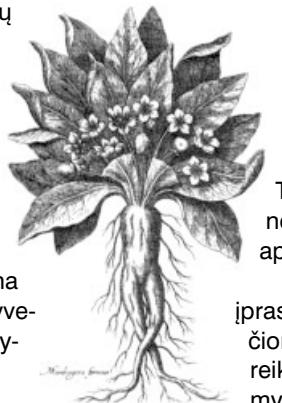
liucinacijas sukeliantys augalai. Tepalai – balzamai, sukurti iš įvairių augalinų substancijų, sugeriamų odos, tiksliai užtepus labiausiai absorbuojančiose srityse. Kitaip nei pirmųj, šių sudėtyje būta dar ir tiršiklio – paprastai kurios nors rūšies gyvulinii riebalų, kurie substanciją padėdavo paskirstyti ir priimti per odą. Ir pagaliau, degindamos augalus, smilkydavo, ikvėpdavo aktyviąs deginamų augalų skleidžiamas medžiagas.

Griežčiausiai saugoma paslaptis

Pavydžiai saugotos paslaptpys apie augalus, ypač apie receptų sudétines dalis, neretai jiems buvo duodami kiti vardai. Lygiai taip pat buvo slepiami tikslūs sudétinių dalių kiekiai; tikslas – sukelti haliucinacijas. Tos žinios buvo gyvybiškai svarbios: per menkas kiekis nesukelėt reikiamo poveikio, perdozavus grėsė mirtinės apsinuodijimas.

Priešingai, nei daugelis mano, kalbama apie labai iprastus ir gausiai paplitusius augalus. Iš tikrujų, renkančioms viralams tinkančias gyduoles žiniuonėms nebuvo reikalo „aplėkti“ didelių plotų. Tos žolės – žmogaus kaimynės, vešinčios ten, kur kaupiasi nemenki organinės medžiagos kiekiai – šiukslynose, kapinėse ir t.t. arba upių pakrantėse. Raganos (neretai jos būdavo sodietės ir žemdirbių žmonos) tą gerai žinojo.

Daugelio augalų sudėtyje esantys alkaloidai yra labai veikiami temperatūros – tą gerai išmanė senųjų laikų žiniuonės, sultinių ingredientų kaupimui pasirinkdavusios pavasario pabaigą ir vasarą. Paskutinė pavakarės valandą jos išeidavo rinkti gyduolių dėl dviejų svarbių dingsčių: pirmoji – pačių saugumas, juk jos negalėjo leisti, kad berenkančias nuodingus augalus pastebėtų kaimynai. Tada neišvengiamai būt apkaltintos raganavimu ir patektų į laužą. Šitaip išmintingai elgesi ir dėl kitos priežasties – žinodavo, kad didžiausią kiekį aktyviųj pradū augalai sukaupia tada, kai šviečia saulė, nes per dieną kildamas jos aktyvumas viršūnė pasiekia vakarop.

Naudojimosi žinynas

Daržinė aguona (Papaver somniferum L.). Tai turis entogeninį poveikį augalas, manoma, kaip afrodisiakas jis viduramžiais buvo įprastas meilės gérалui bei įvairiems nuovirams gaminti. Dél daugelio joje esančiu alkaloidu, tarp kurių išskirtinas morfinas, ji sukelia sāmonės pokyčius. Apsvaigina opijus, esantis iš vaisiaus lašančiame latekse, kuriam laikui sužadinantis euforija. Dar gali apimti lengvumo ir skrydžio jausmas, – tarsi daiktai būtų padidėjėj (per susitikimus su žiniounėmis girdėta nemaža tokią apibūdinimą). Kanarų salose paplitęs įsitikinimas, kad įsibrovusios į namus raganos aguonas išdėlioja netoli tėvų, kad šiuos užmigdžiusios, galėtų išsinešti naujagimius.

Juodoji drignė (Hoyscyamus niger L.). Jos lapai ir séklos buvo naudojami gaminti nuovirams ir tepalam, taip pat ruošti meilės géralam. Aktyviosios šio augalo medžiagos – hiosciaminas ir eskopolaminas – veikia stipriai haliucinogeniškai. Šiuolaikiniai tyrimai įrodė, kad įkvėpti drignės sėklų dūmai sukelia „svaiginantį skrydžio pojūtį“. Bendras apsinuodijimas juodaja drigne sukelia trauklius, regima miglotai, apninka haliucinacijos, nutrūkstantys sapnai, besibaigiai svaiguliu ir gausiu seilių tekėjimu. Galicijiečiai šį augalą vadina *herba dos ouvidos* (užmarštis žolė), nes kartais, ją pavartoju, nebeatsimenama, kas nutiko. Išventinimo apeigų metu žiniounės neretai kai kurioms jaunoms raganoms įpildavo su drigne sutaisytą géralo.

Vaistinė šunvyšné (Atropa belladonna L.). Visose šio augalo dalyse rasta alkaloidų hiosciamino ir atropino. Vaistinė šunvyšné veikia panašiai kaip ir juodoji drignė: sužadinus psichiką kyla haliucinacijos, pasimigloja regėjimas (matyt, dél to, kad atropinas išplečia vyzdį), apima begalinio lengvumo pojūtis. Apsinuodijęs žmogus praranda sugebėjimą rišliai kalbėti, kenčia nuo jsiūčio, juoko bei kvatojimo prieplaučių, sukyla ūpas šokti ir geismai. Dél viso šito vaistinė šunvyšné viduramžiais buvo labai noriai naudojama tiek virałams, tiek tepalam ruošti. Senoje sakmėje tvirtinama: kadaangi šis augalas saugomas velnio, jei ji vartosi – mirsi.

Séjamoji kanapé (Cannabis sativa L.). Sukelia skirtinges psichikos būsenas, nelygu suvartotas kiekis. Kanapé veikia smegenų žievę, sritį, didžiaja dalimi susisiusą su galūnių jūdinimu ir juslių organais. Ji linkusi sužadinti klausos ir regos haliucinacijas. Netrukus po to prasideda karštligiški siautėjimo protrūkiai, iliuziniai erdvés ir laiko išgyvenimai, įtaigumo paūmėjimas; be saiko padidėjės jautrumas įgauna euforiškumo arba melancholijos atspalvį. Francois Rabelais savo „Gargantua et Pantegruel“ taip apibūdina kanapės veikimą: „Šios žolės galia – neregimos substancijos, ji leidžia save išvysti, paliesti, jos esi tarsi įkalinamas“.

Paprastoji durnaropé (Datura stramonium L.). Durnaropé yra vienas iš daugiausia žiniounėms pasitarnavusiu augalu, jis ypač psichotropinis, negana to, labai įprastas. Pavartoju durnaropiją taip pasikeičia sāmonė, pojūčiu suvokimas, kad galu gale žmogus visiškai praranda ryšį su aplinka. Antriniai reiškiniai – gleivinės džiūvimas ir sudirginimas, miglotas regėjimas, šlapimo užsilaiumas, sloganos haliucinacijos ir amnezija, galinti trukti nuo kelių valandų iki kelių dienų. Senai-

Belladonna Carl Linnaeus

siais laikais Ispanijoje durnaropé vadino *estremonia* (1256 m.), tai žodis, reiškiąs burtininkavimą arba magiją. Žiniuonai (ypač viduramžiais) nevengdavo šios gyduolės – tuo laikmečiu durnaropei kaip nuodui buvo teikiama pirmenybė.

Rudeninė mandragora (Mandragora autumnalis Bertol.). Sukelia stipru migdantį ir haliucinogeninį efektą, todél jos griebdavosi, gamindami „skraidymui“ skirtus tepalus. Iki pramoninėje Europoje ji būdavo raunama vasaros solsticijos metu, prieš saulei tekant ir paskutiniji Mėnulio fazės ketvirtį. Collin de Plancy „Pragaro žodyne“ (1825 m.) taip apibūdino mandragorą: „Apsireiškia mažą, bebarzdžių ir susivėlusiu žmogeliukų pavidalu. Senovėje tam augalui priskirdavo stebuklingas galias, tokias, kaip vaisingumo bergždžioms moterims sugrąžinimas, visokeriopos sékmės priviliojimas. Stebukliniausios tarp šių šaknų būdavo apšlakstytosios pakaruoklio šlapimų, bet tokią mandragorą išraudamas negalėjai likti gyvas; norėdamas išvengti šios negandos, turėjai nukasti žemę aplink šaknį. Už viršūnės ją reikėtų prireisti prie kaklo juodam šuniui, jam kelis kart kaip reikiant suserti botagu, kad besprukdamas išrautų šaknį. Dél šitokios ištangos vargšas gyvulys turėtų nustipti, tuo tarpu laimingas mirtingasis, gavęs šaknį, taptų galinto talismano, neįkainojamo lobio šeimininku, juolab kad su šia šaknimi jam viskas būtų pasiekiamas“.

Didžioji ši augalą supusių prasimanimų dalis surakta pačių rinkėjų, trokštančių išlaikyti aukštą jo kainą: 690 pesetų – vienos vienintelės šaknies kaina – buvo vidutiniškas metinis amatininko uždarbis.

Raganos ar botanikos žinovės?

Žiniounės toli gražu nebuvo pamisėlės, priešingai – pringtonis ir apdovanotos liaudies išmintimi. Visai gali būti, kad jos imdavosi gydyti, iš pradžių pritaikydamos turinčius tokinių savybių naudingus augalus, vėliau palengva pereidamos prie didesnių dozių, kol galu gale susidūrė su jų psichotropiniu poveikiu.

Ilgą laiką buvo tikima, kad raganų tepalai – grynas prasimanimas, žmonių be pusiausvyros išmonės vaisius. Naujausi tyrimai tam prieštarauja. Raganų tepalai, nuovirai ir smilkalai buvo veiksmingi. Daugelis mūsų dienas pasiekusių preparatų byloja apie gili žiniionių gyduolių savybių išmanymą, apie reikmes atitinkančius jų kiekius.

Besiremdamos daugiausia augalinės kilmės psichoaktivišiomis medžiagomis, raganos griebdavosi ir kitokių kvaišalų sudėtinės dalių, gautų iš grybų bei gyvūnų, kaip antai, rupūžės oda, raudonoji musmirė (*Amanita muscaria*) arba skalsėmis (*Claviceps purpurea*) apkrestų miltų, teikiančių labai artimą LSD substanciją. Visa tai – ištirtas psichotropinis šių augalų poveikis. Ir to dar negana – raganos turėjo gabumų mitą derinti su tikrove. Fantastiškai (neretai nesąmoninės) nuspalvindavo savo ritualus ir perdėdavo savų augalinių preparatų galimybes, šitaip sustiprindamos psichoaktivių „stebuklingų augalu“ įtaką.

Pagal „Mas Alla“ (1998, Nr. 12)
parengė Birutė PETRAUSKAITĖ

Maginė pasaulėžiūra

Keletas įvadinių užuominų

Dainius RAZAUSKAS

Kad ir kaip būtų bandoma „magijos” savoką apibrėžti, paprastai visuomet kalbama apie „magines galias” ar „maginę jégą”. Chrestomatinis pavyzdys – melaneziečių *mana*. M. Eliade’s pasakojimu, „devynioliktojo amžiaus pabaigoje anglų misionierius Codringtonas pastebėjo melaneziečių kalbant apie nefizinės prigimties jéga ar poveikį. Ši jéga, rašė Codringtonas, ‘iš esmės yra antgamtinė, tačiau reiškiasi ir fizine jéga, ir bet kuriuo kitu žmogaus sugebėjimu ar išskirtine ypatybe. Šitoji *mana* nesiejama su jokiu konkrečiu daiktu ir gali būti perkelta į bet ką. Tačiau iš tikrujų ją turi tik dvasisios – kaip antgamtinės būtybės arba bekūnės sielos’. [...] Iš Codringtono informacijos plaukė, jog pasaulio sukūrimas, šis didis pasiekimas, buvo įmanomas tik dievybės manos dėka. Genčies vadas irgi turi manus, tačiau britai pavergė maori, nes jų mana pasirodė esanti stipresnė, o krikščionių kunigo mišių mana – stipresnė nei vietinių apeigų. Kanoja plaukia greitai tik tuo atveju, jei turi manus. Tas pats pasakytina ir apie žvejų tinklą, ir apie strėlę, paleistą mirčiai nešti. Trumpai tariant, tik mana īgalina ką nors padaryti iš tikrujų gerai. [...] Kadangi mana gali pasireikšti absoluciškai bet kuriuo veiksmu ar daiktui, manyta, jog ši jéga yra beasmenė ir pasklidusi po visą Kosmosą. Šią hipotezę patvirtino panašūs vaizdiniai kitose pirmynkištėse kultūrose. Pavyzdžiui, pastebėta, jog irokėzų *orenda*, huronų *oki*, Afrikos pigmėjų *megbe* ir pan., apskritai imant, žymi tą pačią šventąjį ėgą kaip ir melaneziečių terminas *mana*.¹ Panašiai būtent *magija* lietuvių kalbos „Tarptautinių žodžių žodyne” apibrėžiama kaip ‘1. apeigų, susijusių su žmogaus tariamu sugebėjimu paslaptingomis antgamtinėmis priemonėmis valdyti gamtos ir įsivaizduojamas jéga s, visuma’ bei tiesiog kaip ‘2. nesuvokiamos įtaigos jéga’.² Todėl galima manyti, jog magijos savokos branduolys yra būtent tam tikra jéga ar galia. Kaip tik šitokių magijos sampratą pagaliau liudija ir pati šio žodžio kilmė, jo etimologija.

Žodis *magija* į Europos kalbas pateko per lotynų *magia* ‘magija, burtai, kerai’, *magus* ‘magas, persų žynys’ ir graikų *mageia* ‘magija, magų mokymas’, *mágos* ‘magas (medu žynių luomo atstovas senovės Persijoje)’ bei apskritai ‘žynys, burtininkas, žvaigždininkas, sapnų aiškintojas, pranašautojas’.³ Pirmasis Graikijoje ši žodis, kaip tikrinė, daugiskaita *Mágoi* pavartojo Herodotas („Istorija“ I.101): „Medu gentys yra šios: busai, partakėnai, struchatai, arizantai, budijai, m a g a i . Tai tiek yra medu

genčių”.⁴ Pačioje senojoje persų kalboje šios medu žynių „genties” atstovas vadintas *maguš*.⁵ Žodis bendrašaknis su Avestos iranėnu *maga-* ‘dovis, auka’ bei ‘antgamtinė dovana [jenseitiger Reichtum], malonė, apreiškimas’, *magavan-* ‘dosnus(is), malonė(is)’, taip pat sen. indų *maghá-* ‘dovis, atpildas, turtas’, *maghávan(t)-* ‘dosnus(is), maloningas(is)’.⁶ Šiuo epitetu arijai vadino dievus – kaip teikiančius malonę, atpildą už aukas; savo ruožtu aukas jiems atnašavę ir jų antgamtinės malonės tikėjesi žyniai buvo magai, t. y. „aukotojai” arba kartu „apdovanotieji”. „Dievo dovana” apskritai reiškia tam tikrą ypatingą sugebėjimą, nepaprastą g a l i a, arba jéga (melanezietiškai sakytuame – mana). Todėl neatsitiktinai J. Pokorno „Indoeuropiečių kalbų etimologiniame žodyne” minėti žodžiai priskiriami rekonstruojamai indoeuropiečių (ide.) prokalbės veiksmažodžio šaknai **māgh-* pirmine reikšme ‘galēti, sugebēti, pajęgti [können, vermögen]’, kuriai priklauso ir tokie kitų ide. kalbų žodžiai kaip rusų *могу* ‘galiu’, *могъ* ‘galia’, lenkų *moge* ‘galiu’, *moc* ‘jéga, galia’ bei kt. (praslavų *mogo, *mogti ‘galēti’, **mogt’* ‘galia, jéga’); gotų, sen. vokiečių aukštaičių *magan*, vokiečių *mögen* ‘męgti, patikti’, esamojo laiko vns. I ir III asmenų *mag* (dėl reikšmės plg. *möglich* ‘g a l i m a’, *es mag sein* ‘g a l i būti’), gotų *mahts*, sen. vok. aukšt. *maht*, vok. *Macht*, anglų *might* ‘galia, jéga’, taip pat sen. islandų *magn*, *meg(i)n*, sen. saksų *magan*, *megin* ‘jéga, esmė’ bei kt.⁷

Įdomu, kad germaniškieji žodžiai yra išlaikę tiesioginį ryšį būtent su magija, su maginėmis galiomis ar magine jéga. Pasak runų magiją tyrinėjusio J. M. Petersono, „*megin* – tai visą visatą persmelkianti jéga, skirtingu laipsniu būdinga kiekvienam asmeniui, gyvūnui, augalui, daigui. Tai paslaptinja galia, kuri visam kam teikia jégą” ir kurią savo ruožtu „vienas asmuo ar daiktas gali perduoti kitam”. Pavyzdžiui, senovės germanų dievas „Thoras turėjo magišką diržą *Megingjardar*, kuris dėvimas teikė jam ypatingos stiprybės, atitinkamai Odinas turėjo magišką ietį”. Taigi „*megin* reiškia ‘galią’ tiek kalbant apie kario jégą, tiek apie dievų [asų] galią *asmegin*. Žmonės [...] gali valdyti *megin*’ą įvairiomis maginėmis priemonėmis, burtais, aukojimais bei apeigomis. Kariams tai reiškia, jog daiktus galima *magna*, t. y. įkrautu juos *megin*’u. [...] Pasakojama, jog Thoro stabas nuo jam aukojamų aukų buvo pasidareš toks *magnat*, kad atgijęs ir pradėjęs vaikščioti”.⁸ Čia visai pagrįstai gali kilti sasajų su žinoma vokiška pasaka apie atgijusį ir nuė-

jusų paminklą. Pagaliau germanų *megin'*ą tyrinėtojas tipologiskai tiesiog tapatina su melaneziečių *mana*.⁹

Galimybė daiktus *magna*, t. y. įkrauti juos *megin'*u ir pardaryti *magnat*, savaime primena *magnetizmą*. Nors pats magneto pavadinimas yra kilęs iš Magnezijos vietovardžio, gr. *Magnésia*, ir graikiškai jis vadintas tiesiog *Magnētis líthos* ‘akmuo iš Magnezijos’,¹⁰ tad apie *magneto* etimologinį ryšį su *magija* tegalima nebent spėlioti, vis dėlto tai tikrai puiki „maginio krūvio” alegorija. Jau žiloje senovėje žmonės pastebėjo, kad, pavyzdžiu, patrynus gintarą vilna, jis igyja keistą galią traukti kai kuriuos smulkius daiktus. Ko gero ši gintaro galia buvo ne paskutinė jo šventumo, „magiškumo” priežastis. Beje, kaip žinoma, elektra iki šiol vadinama graikišku gintaro vardu *élektron*. Nėra abejonių, kad elektros krūvis ir apskritai elektromagnetiniai reiškiniai gamtoje nuo seno buvo „magiški”. Mat elektromagnetinė jėga yra nematoma, neapčiuopama, žmogaus niekaip nepatiriamā (bent jau sąmoningai), o pastebima tik iš apraiškų bei padarinių, visai kaip maginė.

Šiaip jau „jėga” apskritai yra „magiška”, nes kaip tokia neapčiuopama, nematoma ir gamtoje tarp materialių daiktų neaptinkama. „Jėga” – tai abstrakcija, susidaryta stebint poeikij, kurį vieni daiktai daro kitiem – stumia arba traukia. Vienintelis konkretus, tiesioginis jėgos savokos šaltinis yra kūno raumenų įtampa dirbant fizinių darbų bei to darbo padariniai. Kuo sunkesnį daiktą kuo aukščiau žmogus užkelia arba kuo toliau nuneša ar nusviedžia, tuo daugiau jis turi jėgos. Panašiai iš atlikto darbo sprendžiame ir apie jėgą, kuria vieną kitą veikia negyvi daiktai. Taip mechanikoje darbas išreiškiamas daiktą veikiančios jėgos ir jo nueito kelio, arba poslinkio, sandaugą. Tarp kitko, verta pastebeti, kad graikų kalbos žodis *mēchanē* ‘rankis, prietaisas, priemonė, būdas, gudrybė’, iš kurio galiausiai radosi terminas *mechanika*, priklauso tai pačiai ide. šaknai **māgh-* kaip ir kiti minėti su *magija* etimologiskai susiję ‘jėgą’ arba ‘galią’ žymintys žodžiai.¹¹ Taigi ir pati „apčiuopiamiausia” iš fizinių jėgų – mechaninė savo pavadinimu tebėra „maginė”. Graikų *mēchanē* lotynų kalboje virto *māchīna*, o iš pastarojo galiausiai radosi ir *masina*.¹² Ne be reikalo pirmasyk iš šalies susidurė su mašinomis žmonės palaikydavo jas magiškais padarais ir siedavo su antgamtinėmis būtybėmis. Lietuvių tautosakos žodžiais, „kai pradėjo po mūsų kraštą žmonys traukiniais važinėtis, tada daugumas mūsųjų manė, kad tai dedas velnio spęku”,¹³ t. y. magiška velnio jėga.

Taigi išties galima sutikti su J. G. Frazeriu, jog „tarp maginės ir mokslinės pasaulio sampratos esama artimos analogijos. Ir magija, ir mokslas įvykių seką laiko griežtai dėsninga ir apibrėžta, nulemta nepakeičiamu dėsniu, kurių veikimą galima numatyti ir tiksliai apskaičiuoti [...]. Abu atveria beribes galimybes tam, kas žino daiktų priežastis ir sugeba paliesti slaptas spruokles, išjudinančias painų ir neaprēpiamą pasaulio mechanizmą”.¹⁴

Sugebėjimas atliliki darbą pagal apibrėžimą reiškia energiją. Be mechaninės, energija dar gali būti elektromagnetinė, šiluminė ir kt. Kaip gerai žinoma, viena energijos rūšis gali virstti ir gamtoje nuolat virsta kita. Savo ruožtu bet koks me-

chanizmas, bet kokia mašina iš esmės yra energijos transformatorius – netgi paprasčiausias keliamasis svertas (paprasčiausioji *mēchanē*), kuris kinetinę energiją transformuoja į potencinę ir šitaip „įkrauna” (*magna*) pakeltą daiktą atitinkama jėga. C. G. Jungas savo veikale „Apie psichinę energiją” sa ko: „Jeigu jau žmogus apskritai išrado mašiną, ji turėjo glūdėti giliai jo prigimtyje, iš tikrujų tiesiog gyvo organizmo kaip tokio prigimtyje. Nes gyvoji materija savaime yra energijos transformatorius [...]. Gyvas kūnas – tai m a s i n a , savo varojamas energijas paverčianti kitomis ekvivalentiškomis dinaminėmis jų apraiškomis. [...] Kaip kad gyvas kūnas yra mašina, taip ir kiti prisitaikymo prie fizinės bei cheminės aplinkos mechanizmai veikia kaip mašinos, igalinančios kitokias transformacijos formas. Taip visos gyvūno savisaugos bei gyvybės pratesimo priemonės – išskyrus nebent tiesioginį maitinimąsi – gali būti laikomos mašinomis, panaudojančiomis gamtos energijas darbui atliliki. Kai bebras verčia medžius ir tvenkia upę, tai yra jo rūšies išsvystymo salygota veikla. Pati rūšis yra padarinys šios ‘gamtinės kultūros’, taip sakant, veikiančios kaip energijos transformatorius, kaip mašina. Panašiai ir žmonių kultūra, kaip natūralaus vystymosi padarinys, yra atitinkama mašina: visų pirma – technologinė, transformuojanti fizinę bei cheminę aplinkos energiją, tačiau taip pat ir p s i c h i n ē m a s i n a , transformuojanti psichinių aplinkybių libido”.¹⁵

„Libido” terminu Jungas įvardijo tam tikrą visuotinę, visa apimanią „gyvybinę energiją”, galinčią reikštis tiek fiziškai, tiek ir psichiškai, t. y. iš fizinės transformuotis į psichinę ir atvirkščiai.¹⁶ Nesunku pastebėti, jog tuo ši jungiškoji libido visai panaši į melaneziečių maną. Ir neatsitiktinai. Veikale „Apie psichikos prigimtį” Jungas rašo: „Esama duomenų, jog psichiniai procesai tam tikru būdu yra energetiškai susiję su fiziologiniu substratu. Kaip objektyvius juos vargu ar galima laikyti kuo kitu nei energetiniai procesais, arba kitaip sakant: nors psichiniai procesai nėra išmatuojami, psichinės veiklos apčiuopiamų padarinių negalima interpretuoti kitaip nei kaip tam tikros energijos apraiškų. Tai stato psichologą į padėtį, kuri būtų visiškai nepakeliamą fizikui: psichologas irgi kalba apie energiją, nors neapčiuopia nieko, ką galėtų išmatuoti, juoba kad energijos savoka yra matematiškai griežtai apibrėžtas dydis, ir kaip tokio jo negalima taikyti niekam, kas psichiška. Kinetinės energijos formulė $E = mv^2/2$ sudaro dydžiai *m* (masė) ir *v* (greitis), neturintys nieko bendra su psichikos prigimtimi. O jei psichologija vis dėlto griebiasi savitos energijos sampratos psichikos veiklai (*enérgeia*) apibūdinti, ja, žinoma, naudojasi ne kaip matematine formule, o kaip analogija. Tačiau įsidėmėkite: ši analogija kaip tik ir yra toji pirminė intuityvi idėja, iš kurios išsirutuliojo fizinės energijos samprata. Toji *enérgeia*, kuria pastaroji remiasi, anaipoltol nebuvo matematiškai apibrėžta, – ją veikia galima sieti su ta pačia pirmkyste, archaijiska ‘ypatingos galios’ idėja. Ši m a n o s savoka nėra jokia Melanezijos išimtis, ją galima aptikti ir Indonezijoje, ir Afrikos ryty pakrantėje, ji iki šiol ataidi lotyniškuose *numen* bei, kiek silpniau, *genius* (t. y. *genius loci*). Stebétinu panašumu į maną turi ir naujausioje medicininėje psichologijoje varojamas *libido* terminas. Ši archetipinė idėja tad toli gražu nėra

primityvi, ji tik skiriasi nuo fizikinės energijos sampratos tuo, kad yra ne kiekybinė, o kokybinė. Psichologijoje tikslią kiekybinių matavimų vietą užima intensyvumas, kuriam nustatyti, visiškai priešingai fizikai, pasitelkiame jausmo (vertinimo) funkciją¹⁷. Žodžiu, „taip plačiai traktuojamas libido iš esmės priartėja prie intencionalumo sampratos“ ir Jungo laikomas tiesiog „energijos krūviu, kuris, neigydamas konkretaus instinkto požymių, gali pasireikšti pačiais įvairiausiais pavidalais – nesvarbu, ar galia, alkiu, neapykanta, seksualumu, ar religiniems aspiracijomis“.¹⁸

Jungo minėtą archajiską analogiją, tiksliau, pirmapradę tapatybę tarp fizinės, fiziologinės ir psichinės, dvasinės energijos bei jėgos, liudija pats „psichė“ žymintis lietuvių žodį *siela*, kurį slavų kalbose etimologiskai tiksliai atitinka *sila (rusų *cila*, lenkų *siła* bei kt.) reikšme ‘jėga’.¹⁹ Seniau vienas bendras žodis, pasak V. Mažiulio, bus reiškės tiesiog jėgą, „tiksliau sakant, – vitalinės (ir iš dalies psichinės) jėgos turėjimą“.²⁰ Vėliau to vieno bendro baltoslavų prokalbės žodžio *seilā reikšmė to paties autorius apibrėžiama tiesiog kaip „jėga (vitalinė ir psichinė)“.²¹ Panašiai šiuolaikinio lietuvių žodžio *jėga* tikslus etimologinis atitinkmuo latvių kalboje yra *jēga* reikšme ‘prasmė, supratimas, nuovoka, protas’,²² taigi ir baltų *jēgā kitados žymėjo vieną bendrą, visa apimantią jėgą, pasireiskiančią ir fiziškai, ir psichiškai (galima įtarti, jog ir *siela*, ir *jēga* pirmiausia reiškė būtent „maginejėgą“, panašią į melaneziečių maną ar graikų energiją). Kaip kad fizine jėga atliekame fizinį, mechaninį darbą ir pajudiname, perkeliame iš vietas į vietą fizinį kūną, kitaip sakant, pakeičiame jo padėtį ar būseną, analogiskai psichinę jėgą galima apibréžti kaip tokią, kuria atliekamas psichinis darbas ir „iš vietas į vietą“ perkeliamas tam tikras „psichinis kūnas“ arba tiesiog pakeičiama psichinė būsena. Taip, tarkime, psichinę būseną A, pasižyminčią tam tikru klausimu, nežinojimu, žiniu ar supratimo stoka, atlikę protinį darbą galime paversti būseną B, pasižyminčią atitinkamu atsakymu, žinojimu, supratimu. Pagal tą pačią archajiską analogiją uždavinys protui gali būti 1 e n g v a s arba s u n k u s kaip ir akmuo kūnui, o pats protas gali būti pagėjus arba nepa-jėgus, t. y. turėti daugiau ar mažiau jėgos („manos“), kaip ir kūno raumenys. Šiuo požiūriu kiekviena mintis, ižvalga, sprendimas, bet koks žinojimas, bet kuri informacija turi savo „energetinį krūvį“, priklausantį, viena vertus, nuo jai pasiekti atlikto protinio darbo, t. y. nuo įdėtų psichinių jėgų, o kita vertus, nuo to, kiek energijos ji gali suteikti vartojui, taip sakant, tiesiogiai „išraudama“ jo psichinę būseną (savijautą) arba palengvindama tolesnę psichinę ar fizinę veiklą. Tarsi vertė ir vartojoamoji vertė ekonomikoje. Šia prasme magija, kaip energetinis požiūris į tikrovę, yra savotiška „psichofizinė ekonomika“.

Prisiminkime, jog magais senovės Persijoje vadinti būtent *žyniai*, t. y. žmonės, kurių profesija kaip tik buvo *žinoti*. Plg. atitinkamai rusų *ведын* ‘žynys, raganus’, *ведьма* ‘ragana’ iš *ведамъ* ‘žinoti, turėti žinioje’. Panašiai, dar 1981–1982 m. tyrimų duomenimis, karelų „liaudies pažiūrose bet koks žinojimas buvo siejamas su burtais. Karelų žodis *tiedäja* (suomių *tietäja*) reiškia ir ‘burtininkas’, ir ‘žinantysis’“.²³ Nes žinojimi-

mas, kaip žinoma, – tai jėga. Kadangi žinojimas palengvina fizinį darbą, t. y. sumažina darbui atliki išeikvojamą fizinę energiją, tai jį galima laikyti savotišku energijos akumulatoriumi. Tokiu būdu išorinį, fizinį darbą galima iš dalies ar net visiškai pakeisti vidiniu, psichiniu (protiniu) darbu, fizinę energiją iš esmės transformuojant į psichinę. Būtent štoks „psichofizinės energijos transformatorius“ yra kiekvienas žmogaus išrastas mechanizmas, bet kokia mašina, o galiausiai ir visa technologinė kultūra, civilizacija. Žmogaus kūno jėga nuo pirmokščių laikų nepasikeitė, nebent į blogą pusę, o visa, ką žmonija yra nuveikusi, ji yra nuveikusi būtent savo psichine jėga, t. y. transformuodama fizinę energiją į psichinę ir pastarąjį akumuliuodama žiniose. Pagaliau iš fizinės į psichinę transformuojama energija savaimė tolydžio „energizuoja“, iškrauna psichiką, didina psichinių pajegumų ir psichikos intensyvumą; paprastai kalbant, žadina sielą, ugdo protą, sąmonę ir tokiu būdu apskritai yra lemiamas *homo sapiens* vystymosi veiksnyς bei rodiklis (dėl tiesioginio ryšio tarp žinių, žinojimo ir sąmoningumo, sąmonės plg. kad ir lotynų *scio,-tre* ‘žinoti, išmanyti’ bei *con-scio,-tre* ‘išsisamoninti’, *con-scientia* ‘žinojimas’ bei ‘sąmonė’; attinkamai vokiečių *wissen* ‘žinoti’, būt. l. *wußte*, bei *Be-wußt-sein* ‘sąmonė’; rusų *знáние* ‘žinojimas’ bei *co-знáние* ‘sąmonė’ ir pan.). Liaudyje šią per amžius gerai išsivintą energijos transformavimo reikšmę atspindi patarės ir priežodžiai, kaip antai „kvaila galva – kojoms vargas“, „devynis kartus pamatuok, dešimtą kirpk“ arba, abstraktesne išraiška, „dešimt kartų žiūrėk, o vieną kartą daryk“,²⁴ pagaliau ir rusų *сила есть, ума не надо* ‘jėgos yra, proto nereikia’ arba *сила – уму могила* ‘jėga – protui kapas’²⁵ ir pan. Tai reiškia, jog protas iš esmės astoja, pakeičia (fizinę) jėgą, ir fizinės jėgos trūkumas tėra dingstis psichinei jėgai savyje atskleisti bei išmankštinti.

Tačiau žinios, išmanymas bei sąmonė tėra ilgalaičio fizinės energijos transformavimo, „kėlimo“ į psichinę vaisius, kuris, kaip ir kūno subrandintos smegenys, visiškai priklauso nuo jas be paliovos maitinančio kraugo, tiesioginio energijos nešėjo. Paprastai kalbant, darbui atliki toli gražu negana žinoti, kaip (*know how*) ji atliki, bet visų pirma reikia n o r è t i. Kaip Jungo sakyta, tikslią kiekybinių fizinės energijos matavimų vietą psichologijoje „užima intensyvumas, kuriam nustatyti, visiškai priešingai fizikai, pasitelkiame jausmo (vertinimo) funkciją“. „Energetinio požiūrio taikymas psichologijoje tad išimtinai priklauso nuo klausimo, ar įmanoma psichinę energiją kaip nors kiekybiškai išmatuoti. I ši klausimą galima atsakyti besalygiškai teigiamai, nes mūsų psichika iš tikrujų turi nepaprastai išlavintą vertinimo sistemą, būtent psichologinių vertybių sistemą. Vertybės – tai kiekybinis energijos matas“, ir nors jos nėra objektyvios, visiems vienodos, vis dėlto visuomet „galime pasverti savo subjektyvius vertinimus vienas kito atžvilgiu ir taip nustatyti jų santykinių stiprumą“.²⁶ Psichologinės vertybės, pratęsiant palyginimą su ekonomika, lemia daiktą vartojamąjį vertę ir, paprastai kalbant, išreiškiamos žodžiu „noriu“. Kuo labiau aš ką nors vertinu, tuo labiau, vadinas, to noriu, o kuo labiau ko nors noriu, tuo labiau to siekiu, stengiuos ir tuo intensyviau, našiau dirbu, tuo geriau atlieku rei-

kiamą darbą. Netgi žinias aš kaupiu ir prisimenu iš esmės tik tas, kurios man įdomios, t. y. kurios galiausiai yra susijusios su tuo, ko noriu. Ir priešingai – be noro žmogus dirba atbulomis rankomis, tarsi miegodamas, ir ką nors vargais negalais išmokęs, čia pat pamiršta. Taigi ko nors iš tikrujų norėti savame reiškia turėti tam energijos, jėgų; ir atvirkščiai – tik tas noras tikras, kuris ateina kartu su jėga jo siekti, ir tikras jis tik tiek, kiek tos jėgos įneša.

Pasak Mokytojo Eckharto, „tu turi viską, ko stipriai trokštai visa savo valia”, nes „kai aš ko nors noriu, net jei tai yra už tūkstančio mylių, aš turiu tai tikriau nei tai, ką turiu sterblėje, bet nenoriu turėti”. Ir „jeigu tau nestinga valios ką nors padaryti, bet stinga tik sugerbėjimo, tada iš tiesų Dievo akyse tu esai tai padarės, ir niekas negali to iš tavės atimti ar bent akimirką tau kliudyti, nes n o r é t i ką nors padaryti, kai tik galési, ir p a d a r y t i Dievo akyse yra tas pat. Toliau, jeigu aš norėčiau turėti tiek daug valios, kiek jos turi visas pasaulis, ir mano troškimas būtų stiprus, visa apimantis ir nuoširdus, tai aš ją turiu, nes ką aš n o r i u turėti, tą turiu”. „Mat jei valia yra tokia, kad ji nori visko, ką gali – ne tik dabar, bet jei žmogus gyventų tūkstantį metų, jis norėtų padaryti viską, ką gali, – tokia valia pasiekia tiek, kiek galima pasiekti darbais per tūkstantį metų: Dievo akyse jis p a d a r é viską”.²⁷ Čia galima nebent pridurti, kad lietuvių kalboje *valia* – tai, visų pirma, ‘1. gebėjimas apsispresti, s a m o n i n g a i, tikslingai atliki vienus veiksmus ir susilaikyti nuo kitų; gebėjimas pasirinkti ir siekti tikslo’, o kartu ir tiesiog ‘3. j e g a, stiprybė, galia’, ir būtent ‘4. n o r a s, pageidavimas’.²⁸ Taigi valios savyoka neatskiriama suriša sąmonę, jėgą ir norą, arba veikiau atskleidžia jų pirmapradę vienybę, o kartu ir maginį galios, jėgos šaltinių. Toliau, pavyzdžiui, *valioti* reiškia tiesiog ‘1. galéti, pajégti, įveikti, įstengti (ką daryti)’.²⁹ Pagal priežodį, „*kieno galia, to ir valia*”³⁰ Jungo apibrėžimu, „*valia* reiškia tam tikrą e n e r g i o s kiekį, kuriuo psichika gali laisvai disponuoti”.³¹

Ne atsitiktinai tad lotynų kalbos žodis *libido*, sen. *lubido*, psychologų pasirinktas psichinei energijai pavadinti, pažodžiuo reiškia būtent ‘oras, troškimas, siekimas’ ar ‘polinkis, pomėgis, potraukis’ ir remiasi pirmine ide. šaknimi **leubh-* ‘norėti, mėgti, mylēti’, kuriai priklauso sen. indų *lúbh�ati* ‘trokšta, siekia’, rusų *любить* ‘mylēti, mėgti’, lenkų *lubić* ‘mėgti, mylēti’ (slavų **l'ubiti*), vokiečių *lieben* ‘mylēti, mėgti’, anglų *love* ‘mylēti, mėgti, norėti’ (germanų *liebēn) bei kt.; mūsų atveju ypač įdomu, jog tos pat kilmės yra gotų *ga-laubjan*, vokiečių *glauen* reikšme ‘tikėti’.³² Antai Lévi-Strausso nuomone, „kai kurių maginių apeigų galia nekelia abejonių. Tik, matyt, maginos veiksmingumui būtinas tikėjimas ja”³³. Tikėjimas, maginiu požiūriu, yra energetinė kategorija. Aukštesne prasme jis reiškia savotišką „uždelstą sieki”, savotišką didelį Norą, kuris negali greitai (arba esamomis aplinkybėmis, pavyzdžiui, „šiamame pasaulyje”) išsipildyti, tačiau ir nepraeina, nesilpsta. Prisiminkime, jog Jungas libido apibrėžė kaip energijos krūvį, „kuoris, neigydamas konkretaus instinkto požymį, gali pasireikšti pačiais įvairiausiais pavidalais – nesvarbu, ar galia, alkiu, neapykanta, seksualumu, ar religinėmis aspiracijomis”. Tikėjimas ir atspindi ši energetinį „religinį aspiracijų” krūvį. O

galiausiai ir pats tikėjimo objektas, „tai, kas tyrinėtojų paprastai animistiškai laikoma dvasia, demonu ar dievybe, iš tikrujų, – pasak Jungo, – priklauso pirmykštei e n e r g i o s sampratai”.³⁴ Nes „kai libido nusigrežia nuo konkretaus [fizinio] objekto, jo objektas tampa psichinis, būtent Dievas. Šiaip ar taip, psichologiskai Dievas – tai tam tikras idėjų kompleksas, susibūrės apie galingą jausmą, ir kaip tik atitinkamas jausmas yra tai, kas suteikia šiam kompleksui būdingą jo pajėgumą, nes žymi emocinę įtampą, kurią galima išreišksti energetiskai. Šviesos bei ugnies požymiai pabrėžia šio jausmo intensyvumą ir todėl išreiškia psichinę energiją, pavadintą libido. Jei kas garbina Dievą, saulę ar ugnį, tai jis garbina intensyvumą, arba galią, kitaip sakant, psichinę energiją kaip tokią – libido”.³⁵ Žemėsne gi prasme tikėjimas ar pasitikėjimas kuo nors tiesiog reiškia jo „energetinį įvertinimą” atitinkamo noro, siekio, tikslo atžvilgiu.

Kaip matėme, Jungas libido tapatino su mana, „magine jėga” *par excellence*. Šios Jungo ižvalgos tikslumą savaip patvirtina pati kalba. Dalykas tas, kad pirminės ide. šaknies **leubh-* bei daugelio jos kitų vedinių reikšmė, kaip sakytą, yra ‘norėti, mėgti, mylēti’, o tokie *magijai* giminiški šaknies ide. **māgh-* žodžiai kaip minėtieji gotų, sen. vokiečių aukštaičių *magan*, vokiečių *mōgen* (esamojo laiko vns. I ir III asmenų *mag*) savo ruožtu irgi reiškia ‘mėgti, patikti’. Pagaliau giminiškas pastariesiems (bei minėtiems slaviškieiams *mogo, *mogti) yra pats lietuvių veiksmažodis *mėgti*, pagal akademinių „Lietuvių kalbos žodyną”, reiškiantis ‘1. jausti polinkį, traukimą į ką; jausti malonumą, n o r a ką daryti’, ‘2. jausti prisirišimą, branginti’ (vertybinius santykis) bei tiesiog ‘mylēti’, taip pat tiesiog ‘4. n o r é t i’ bei ‘5. patikti, būti kam mielam, teikti malonumą’ ir pan. O kartu su šiuo veiksmažodžiu – ir tokie bendrašakniai žodžiai kaip *magà* ‘1. pamégimas, noras’, ‘2. pagunda, prievelas’, *magáuti* ‘1. norėti, geidauti’, ‘2. ketinti’, *magéti* ‘rūpēti, norėtis’, *māginti* ‘1. kelti norą, masinti’, ‘2. vilioti, traukti’ (ryšium su maginiu „imagnetinimu” plg. *i-māginti* ‘įkvėpti norą, paskatinti, įstalginti, įaistrinti’), *māgnogis* ‘pomėgis, mogis, smagumas’, *pa-magli* ‘panorti’, *magulys* ‘didelis noras, magėjimas’, *magúoti* ‘trokšti, geidauti, norėti’, *magùs* ‘viliojamas, patrauklus’ ir įvairūs jų vediniai bei kitų balsių kaitos laipsnių atitinkenys.³⁶ Galimas daiktas, čia priklauso ir *smagùs*, pavyzdžiui, žodynė reikšme ‘3. gerai nuteikiantis, teikiantis pasitenkinimą, džiuginantis, džiaugsmingas, malonus’, juoba kad šis žodis kartu reiškia ir ‘5. stiprus, tvirtas, p a j é g u s’, ‘6. vikrus, spērus, guvus, e n e r g i n g a s’, ‘7. turintis j é g o s smarkiai mesti, tvoti (apie ranką)’, apskritai ‘8. smarkus, stiprus, didelis, i n t e n s y v u s’ ir todėl, kita vertus, ‘16. reikalaujantis daug j é g u, nelengvas atliki, sunkus’ bei paprasčiausiai ‘15. daug sveriantis, svarus, sunkus’, kaip ir latvių *smags* ‘sunkus’.³⁷ Šiaip ar taip, tarptautinius žodžius *māgas*, *māgija* šiame kontekste galima išgirsti mažne visai lietuviškai (su priesaga -*ija* plg. atitinkamai *žinijà*, *žarijà* ir daugelį kitų).

Apskritai noro, troškimo, pomėgio, pasimėgavimo, džiaugsmo, geros nuotaikos ar pakilaus ūpo ryšys su energija, galia, jėga yra akivaizdus. Neatsitiktinai apie patinkantį, mėgstamą dalyką sakoma – „jéga!” Ignacas Lojola savo „Dvasinė-

se pratybose” pataria: „Patiriantis paguodą tegu stengiasi kiek tik gali nusižeminti ir tapti nuolankus, mąstydamas, koks n e - p a j ė g u s y r a n e p a g u o d o s m e t u b e šitokios malonės ar paguodos. Ir priešingai, patiriantis nepaguodą temasto, kad daug p a j ė g i a s u m a l o n e ”.³⁸ Psichologiskai, A. Kępińskio žodžiai, „liūdesys, apėmus depresijai, savaimė suprantamas dalykas, nes sumažėjus gyvybinei dinamikai nuotaika krinta”, o „džiaugsmingai nusiteikęs žmogus nejaučia baimės, kartais net ir tuomet, kai pavojus yra akivaizdus. [...] Kad pakili nuotaika sumažina baimę, karvedžiai žinojo nuo seno. Vesdami karius į žūtbūtinę kovą, šių nuotaikai pakelti jie pasitelkdavo muziką, dainas, sotiesi maistą, degtinę, chemines medžiagas ir t. t. Priešingai, kai nuotaika subjurusi, baimė sustiprėja. Situacija, kuri paprastai sukelia saikingą baimę, prislėgtam žmogui gali pasirodyti kur kas grësmingesnė, o pakiliai nusiteikus apskritai gali nesukelti baimės”. Gyvenimas „reikalauja plėsti gyvybinę erdvę, kuri kupina pavojų; užkariauti ją gali tik tas, kas įveikia baimę. Tai geriau pavyksta tada, kai žmogus kupinas džiaugsmo ir gyvybinės energijos; kai apima liūdesys ir apatija, pasaulis prislegia grësmėmis, blogiu, skausmu ir kančiomis – tuomet žmogus užsisklendžia, vengia ryšių su aplinka. Nuotaikos kritimas visuomet susijęs su gyvenimo baime”. Savo ruožtu „intensyvi psichikos veikla sumažina skausmo ir baimės pojūtį. Jau Kantas pastebėjo, kad jo skausmai, keliami podagros, gerokai susilpnėdavo, kai jis įtemptai mąstydavo apie kokią nors filosofijos problemą. Danties skausmas sumažėja žiūrint įdomų spektaklį ar filmą. Sužeistas kareivis kovos įkarštyje gali nejusti skausmo. [...] Taigi organizmas turi išlaikyti tam tikrą aktyvumo lygmenį, kitaip jo veikla sutrinka, ir išjungia aliarmo mechanizmai. [...] Tai akivaizdū išgyvenant depresiją: mintys trūkinėja, sukas apie vieną nemalonią temą, jausmai tampa slegiantys; sunkesnių depresijų atvejais sutrinka vegetacinė ir biocheminė organizmo veikla. Net ir įprasti kasdieniai nuotaikų svyravimai, nuo kurių neapsaugotas nė vienas, parodo, kad liūdint integracinių sugebėjimų sumažėja, džiugiai nusiteikus padidėja. Visi žinome, kaip lengvai kyla sumanymai ir naujos asociacijos, kai žmogus gerai nusiteikęs, ir kaip sunku mąstyti, apsispręsti, užmegzti ryšius liūdint”.³⁹ Čia vėl akivaizdžiai matome fizinės ir psichinės energijos, fizinio ir psichinio, protinio darbo, fizinės ir psichinės būsenos abipusę, visapusiską tarpusavio priklausomybę. Prie pavyzdžio apie kario narsą nebent galima pridurti, jog pats lietuvių žodis *narsa* yra tiesiog vienos šaknies su *noras*, *norēti* ir toliau savo ruožtu etimologiskai syja su tokiais žodžiais kaip bretonų *nerz*, hetitų *innara-* ‘jėga, galia’, Avestos iranėnų *hunara-* ‘stebuklinga [magiška] galia’ bei kt.,⁴⁰ taigi esmiškai žymi ypatingai stipraus, beatodairiško noro būseną, sugebėjimą labai norėti, magauti, taip sakant, kuris kartu yra ir magiškos galios, maginės jėgos šaltinis. Neatsitiktinai stebuklinės (t. y. „magiškos”) pasakos visuomet prasideda herojaus noru, kurį siužete išreiškia vidinis arba išorinis trūkumas: V. Propo žodžiai, „Jonui n o r i s i turėti stebuklingą kardą arba stebuklingą žirgą ir pan.”⁴¹

Savo ruožtu „psichoterapijoje, – pasak Jungo, – sėkmės paslaptis visuomet yra entuziazmas”.⁴² Tai Jungas tvirtina rem-

damasis savo daugiamete psichiatrio patirtimi. Tačiau kai kuri jo eksperimentai peržengia psichoterapijos ribas ir išeina būtent į magijos sritį. Čia, žinoma, turimas galvoje garsusis Jungo suformuluotas „synchroniteto principas”, vok. *Synchronizität*, angl. *synchronicity*, kuriam jis, be daugelio straipsnių, paskyrė net atskirą veikalą: „Synchronitetas: neprižastinis ryšio principas”.⁴³ „Ši terminą pasirinkau todėl, – sako Jungas, – kad esminiu kriterijumi laikau dviejų įvykių, susijusių savo prasme, o ne prižastimi, vienalaikį nutikimą. Taigi specialią synchroniteto sąvoką vartoju žymėti sutapimui laike tokį dviejų ar daugiau prižastimi nesusijusių įvykių, kurie turi tą pačią ar panašią prasmę, – skirtingai nuo paprasčiausio sinchroniškumo, kuris reiškia bet kokių dviejų įvykių vienalaikį nutikimą. Synchronitetas tad reiškia tam tikros psichinės būsenos sutapimą laike su vienu ar daugiau išorinių įvykių, kurie pasirodo kaip šios subjektyvios būsenos prasmingos paralelės, o kai kuriais atvejais, ir atvirkščiai”. Kitaip sakant, „stebėtojo sąmonės turinys tuo pat metu be jokio prižastinio ryšio gali pasireikšti per išorinį įvykį”, taigi „tampa įmanomi neprižastiniai reiškiniai, vadinti stebulkais”.⁴⁴ Kaip pavyzdži galima perpasakoti vieną iš daugelio pačiam Jungui nutikusių keistų sutapimų, jo turbūt dažniausiai vėliau prisimintą. Vieną pavasario rytą, bestudijuojant alcheminį tekstą, Jungo dėmesį patraukė pusiau žmogaus, pusiau ž u v i e s įvaizdis. Tą dieną pietums kaip tyčia patiekė ž u v i . Popiet apsireiškė pacientas, nesirodės jau keletą mėnesių, ir atsinešė keletą įspūdingų savo piešinių, kuriuose buvo nupiešęs ž u v i . Vakare Jungui buvo pademonstruotas siuvinėjimas, vaizduojantis vandenų pabaisas bei ž u v i s jūroje. O kitą rytą apsilankė jau bent dešimt metų nesilankiusi patientė ir pasipasakojo praėjusių naktį sapnavusi milžinišką ž u v i . Po kokių trijų mėnesių, pirmąsyk paminėdamas šį nutikimą kaip pavyzdį viename iš savo darbų, vos tik ji užrašės, Jungas pakilo pasivaikščioti ezero pakrante palei namus, kur šiuryt jau buvo išėjęs bent keletą kartų. Tačiau dabar ant molo, kur anksčiau nieko nebuvo, išvydo nežinia kaip čia atsiradusių (gal pamestą kokio plėšrūno paukščio ar katino) didžiulę, pėdos ilgumo ž u v i .⁴⁵ Ta pačia dingstimi Jungas prisimena XIX a. astronomą C. Flammarijoną, kuriam kartą, rašant mokslių darbą apie atmosferą ir kaip tik dirbant ties skyreliu apie vėjo galią, i kabinetą netikėtai išsiveržė vėjo gūsis ir visus jo popierius nuo stalo išnešė pro langą.⁴⁶ Iš artimesnių pavyzdžių savo ruožtu galime pridurti panašų atveji, nutikusi žymių lietuvių tautosakos bei mitologijos tyrinėtojai Nijolei Laurinkienei. Disertacijos habilituoto daktaro vardui gauti, parašytos apie „Senovės lietuvių dievą Perkūną”, gynimo metu (1997 m. sausio 28d.) už lango staiga sužaibavo ir užgriaudė perkūnas. Štai disertacijos oponento profesoriaus Simo Karaliūno atsiliepimas – būdingas intuityvios, spontaniškos maginės reakcijos pavyzdys: „Šiandien teko patirti antgamtinį, mistinį išgyvenimą. Rengdamasis oponavimui, vis dar varčiau Nijolės Laurinkienės knygą ‘Senovės lietuvių dievas Perkūnas’ – ieškojau prie ko čia prikibus, kaip čia sukritikavus... Ir staiga sugriaudėjo! Garbės žodis! Pažiūrėjau į laikrodį – buvo 12 valandų 20 minučių. Perkūnas viduržiemy, sausio mėnesi?!. Vadinas, rimtas reikalas – šalin bet

kokią kritiką...”⁴⁷ Kartais gilią prasmę panašaus „atsitiktinumo” dėka igyja vardai: pavyzdžiu, vieno iškiliausių, jei ne paties iškiliausio pasaulyje nūdienos baltisto V. Toporovo pvardė *Tonopos* rusų kalboje iš esmės sudaryta taip pat (iš rus. *monop* ‘kirvis’ ir patroniminės priesagos -*os*), kaip lietuvių kalboje – visų baltų viriausio žynio Krivio *Kirvaičio* vardas (iš liet. *kirv-is* ir patroniminės priesagos -*aitis*). Pagaliau panašaus pobūdžio smulkesnių, asmeniškų pavyzdžių, atidžiau stebédamas savo kasdienybę, iki valiae gali prisirinkti kiekvienas, kas tik gyvena pakankamai psichiškai intensyvų gyvenimą. Savo turiniu jie, žinoma, téra šmaikštūs sutapimai, geriausiu (arba blogiausiu) atveju – likimo pokštai, tačiau kartu pakankamai iškalbingai atskleidžia vadinamosios simpatinės magijos veikimo mechanizmą. (Tarp kitko, neatmestina, jog ir Lietuvos išsivadavimo pakilime ne paskutinį vaidmenį suvaidino kaip tik tokio pobūdžio jégos, bent jau šių eilučių autoriui rodosi turint pagrindo taip manyti.)

Būtent sinchroniteto principu Jungas aiškino tikėjimą maldu veiksmingumu, *déjà-vu* reiškinį, telepatiją, visokeriopą maniją, astrologiją, vardo reikšmę žmogaus būdui bei gyvenimui ir t. t.⁴⁸ Mums šiuo atveju svarbios pačios tokio reiškinio psychologinės sąlygos. Atlikdamas daugkartinius, iš ilgų serijų sudarytus ekstrasensorinio suvokimo eksperimentus, Jungas pastebėjo, kad geriausiai rezultatai visuomet gaunami pradžioje, pirmaisiais bandymais, o toliau teisingų atsakymų skaičius paprastai mažėja, kol pasiekia objektyvų tikimybinį vidurkį. Tokie rezultatai įtartinai sutapo su entuziazmu, kurį bandomieji paprastai jausdavo šių eksperimentų pradžioje, ir atitinkamai nuoboduliu, juos ilgainiui apim davusiu. Tačiau pavykus bandomajį vėl kaip nors sudominti, rezultatai savo ruožtu vėl pagerėdavo. Jungas padarė išvadą, jog „susidomėjimo stoka bei nuobodulys yra neigiami faktoriai, o entuziazmas, pozityvus nusiteikimas, viltis ir tikėjimas pačia ekstrasensorinio suvokimo galimybe savaime veikia rezultatus teigiamai ir, regis, apskritai yra lemiama sąlyga, ar išvis bus pasiekti kokie nors rezultatai“. Kitaip sakant, „išankstinis tikėjimas ir optimizmas rezultatus veikia teigiamai, o skepticizmas bei priešinimasis duoda priešingą efektą, t. y. sukuria nepalankias sąlygas“.⁴⁹ Tai turbūt esminis, fundamentalus magijos dësnis: žmogaus jėga, galia (sen. saksų *magan*, *megin*, sen. islandų *magn*, *meg(i)n*, gotų *mahts*, vok. *Macht*, anglų *might*, slavų **mogt'* bei kt.) yra tiesiogiai proporcinga jo noru (lietuvių *magà*, *magulys* ir kt.). Kitaip sakant, nori gą - lėti (pvz., slavų *mogti), mokėti noroti (gotų *magan*, vokiečių *mögen* bei kt.), t. y. *magauti*, *maguoti*, *mégti*. Iš tikrujų „tikėjimas noro galia siekia seniausią, pirmykštę mąstyseną. Tai raktas į archajiškąjį mago įvaizdį, jo efektyvumą“, nes „noras – tai emocinis intensyvumas, ir šios energijos jéga, skersai laiką, gali iš naujo pertvarkyti visą situaciją“,⁵⁰ t. y. pakeisti ją pagal „sinchroniteto principą“, būtent paveikti magiškai. Ir J. M. Petersono, aukščiau cituoto germanų magijos tyrinėtojo, nuomone, „magijos efektyvumas yra tiesiog proporcingas mago jėdėti emocinei energijai“.⁵¹

Augdamas noras, troškimas, aistra gali virsti tiesiog įsiūčiu, manija, ekstaze. Ekstazė, apibrėžiama kaip „aukščiausio laipsnio susijaudinimo, jausmų pakilumo, džiaugsmo būsena“,⁵² sa-

vaime reiškia savotišką „situacijos pertvarkymą“. Mat graikų kalbos žodži *ékstasis* sudaro priešdėlis *ek-* ‘iš-’ ir daiktavardis *stásis* ‘pastatymas, nustatymas, stovėjimas, iš(si)dėstymas, padėtis, būklė’,⁵³ kitaip sakant, ‘stovis’, arba būtent ‘situacija’. Taigi *ékstasis* – tai išėjimas iš situacijos, iš susidariusios padėties, iš esamo dalykų stovio, tiek vidine, tiek (magiškai) ir išorine prasme. „Taip graikai vadino pranašą, aiškiaregių, taip pat ir poetų būseną. Tikėta, kad žmogaus Aš ‘išeina’ iš kūno, Jame įsikuria dievas arba mūza ir kalba to žmogaus lūpomis; į (gr. *en*) žmogų įeina dievas (gr. *theos*), žmogus tampa *entheos* (iš čia entuziazmas)“.⁵⁴ Ekstazė – pagrindinis šamanų, seniausiu Eurazijos ir Šiaurės Amerikos magų, galios laidas. Pasak Eliade’s, „kiekvieno šamaniško rituelo tikslas yra pasiekti ekstazę, nes tik ekstazėje šamanas gali skraidyti oru ar nusileisti į pragarą, tai yra atliki savo funkciją“, ir apskritai „šis realus pasaulis, mūsų puoless pasaulis, pavaldus, sulig šiuolaikine terminija, laiko bei istorijos dësniams, šamanui ekstazės būsenoje nebeegzistuoja“.⁵⁵ Eksztazė kaip būdas „bendrauti su dievais“ nuo seniausių laikų žinomas Mesopotamijoje,⁵⁶ pačiame civilizacijos lopšy. Taip pat seniausioje istorinėje indoeuropiečių valstybėje – hetitų imperijoje.⁵⁷ Iš kitų indoeuropiečių šiuo atžvilgiu visų pirma paminieltini būtent senovės germanai, ypač skandinavai ir jų magijos, karo, išminties bei poezijos (visus šiuos dalykus tarpusavyje riša būtent ekstazė) dievas, visų dievų karalius Odinas, neretai siejamas su Eurazijos šamanizmu. Pats jo vardas pažodžiu reiškia „tas, kuriam būdingas oðr“, o šis senovės skandinavų žodis, kaip ir bendra germanų šaknis **wōþa-*, reiškė būtent įsiūti, eksztazę, (poetini) įkvėpimą, bet kartu ir protą,⁵⁸ kas tik dar kartą liudija maginės ir psichinės energijos bendrą prigimtį, vidinę tapatybę. Šiaip ar taip, „išsigelbėjimas per ypatingą susijaudinimą bei ekstazę, viena ar kita forma, iš tikrujų buvo pagrindinė Odino garbintojams pažadėtoji dovana“.⁵⁹ (Prisiminkime pradžioje minėtą iranėnų *maga*- reikšmę ‘antgamtinė dovana, malonė, apreiškimas’ bei pačių germanų *megin’ā*.) Ir senovės indoarijų „dainos kartu su jų muzikiniu akompanimentu bei ritualiniaisiais šūksniais, surinktos ‘dainų knygoje’ Sāmavedoje, galėjo tarnauti panašiems tikslams – garsai, net nepriklausomai nuo žodžių, neretai gali sukelti dvasinį susijaudinimą, o poetą žymintis terminas *vipra-*, regis, kaip tik mena ypatingą dieviško įkvėpimo virpulį ar drebulį“.⁶⁰ Pagaliau „Rigvedoje“ (X.83, 84) minimas tokai Manjus, kurio tiesiog prašoma suteikti įsiūčio ir narsos – ved. *manyú-*, pažodžiu maždaug ‘īsiūtis, ūpas, dvasia’, bet kartu ir ‘protas’, vienos šaknies su veiksmažodžiu *mán-yate* ‘māno, galvoja’, o kitose indoeuropiečių kalbose – su lietuvių *manyti*, *mintis*, *sq-monē* bei kt.; tos pat šaknies ir graikų *manía* ‘beprotybė, įsiūtis, šélas, įkvėpimas’, t. y. „manija“,⁶¹ kuri vėl grąžina mus Graikijon. Ir čia Platonas („Faidras“ 244.a-b,d, 245.a) mums sako, jog „didžiausios gėrybės atsiranda šelio [manía] dėka, aišku, jei jis duodamas kaip dieviškas dovis. Mat Delfų pranašautoja ir pagautos šelio [manía] Dodonės žynės pasitarnaudoavo Heladai gausiai ir puikiai, tiek kiekvienam žmogui, tiek visuomenei, o būdamos blaivaus proto – nedaug arba nieko“, todėl „šėlą [manía], kylantį iš dievo, senovės žmonės liudija esant nuostabesnį už blaivų protą, būdingą žmonėms“, pagaliau „jei kas be Mūžų siustojo šelio ateitį prie kūrybos durų,

įsitikinęs būsiąs pakankamai geras poetas vien amato dėka, tuomet šelstančiųjų kūryba atskleis, kad blaiviai protaujanties tiek pats, tiek ir jo kūryba yra netobuli".⁶² V. Toporovas čia įžvelgia indoeuropiečiams bendrą išiūcių, įkvėpimu paremtą „šventos mentalinės galios“ sampratą ir, be kitų pavyzdžių, dar siūlo palyginti tos pat šaknies graikų daiktavardžio *ménos* reikšmes: ‘j é g a , galia, gyvybinė jéga, gyvybė’, ‘iñiršis, i s i ï - t i s’, ‘sumanymas, m i n t i s , siela’ bei pan.⁶³ Vėlgi matome tą patį „magišką“ jégos, entuziazmo (ypatingo ūpo, aistros, noro) ir sąmonės ryšį. Tą patį ryšį pagaliau liudija ir lietuvių žodžiai *mintis*, *sämonë*, *manyti*, savo ruožtu – *už(si)manyti* reikšme ‘panorti, įsigieisti’ – ir galiausiai tarptautinio žodžio *mānīja* homonimas (giminaitis?), savas lietuviškas žodis *mānīja* reikšme ‘pajegumas, stiprumas’, užrašytas Viešnuiose, Akmenės rajone, pavyzdžiu: „Menka manija iš tavęs (tu visiškai nebepajęgi nieko dirbt)“ bei pan.⁶⁴

Būtent tokiam kontekste, matyt, reikia suprasti ir lietuvių žodžio *ūpas* reikšmes: tai ir apskritai ‘1. vidinis p s i c h i n i s žmogaus būvis, nuotaika, nusiteikimas’, ir būtent ‘2. n o r a s , palinkimas’ bei ‘geidulys, geismas’, ir kaip tik ‘3. šéla [šélas], siutas’,⁶⁵ t. y. ‘i s i ï t i s ’. J. Jablonskiui nepatiko, kėlė abejonių kaip tik pastaroji reikšmė, tad jis vietoj *ūpo* apskritai visur diegė *nuotaiką*,⁶⁶ tačiau dabar matome, kad ji, toji reikšmė, šiam žodžiu išiškai, iš esmės pridera ir, ko gero, yra sena kaip ir pats žodis. *Nuotaika* gi veikiau téra *nusiteikimas* ir neturi taip ryškios energetinės prasmės.

Taigi maginio santykio su tikrove pagrindas, viena vertus, yra tikėjimas stipraus noro, troškimo, pakilaus ūpo, entuziazmo, ekstazės galia tiesiogiai paveikti išorinių pasaulių, tame su sidariusių dalykų padėti. Kita vertus, ne tik sąmonė gali magiškai veikti išorinių pasaulių, bet ir išorinius pasaulius, žinoma, daro sąmonėi poveikį, kurį irgi galima laikyti maginiu. Pastarasis remiasi tuo pačiu noro, troškimo – t. y. magos, magavimo, magejimo – maginiu veiksniu. Paprasciausiai todėl, kad norisi visuomet kažko, maga visuomet kažkas, ir jei tas kažkas yra išorinio pasaulio objektas, per jį pasaulis pririša ir veikia sielą. Prisiminus palyginimą su magnetizmu, galima tarti, jog kiekvienas pasaulio daiktas turi atitinkamą maginį krūvį, t. y. galią maginti (vilioti, traukti, prirosti), veikti sielą, tik dauguma – santykinai mažą, mums įprastą, todėl jo paprasciausiai nejaučiame, tačiau yra ir ypatingai didelio krūvio, ypatinė „aukštostos įtampos“ dalykų, aplink kuriuos tiesiog žaižaruoja magijos kibirkštys. Jungas cituoja Williamą Jamesą, suformulavusį „sąmonės lauko“ sąvoką, kuris nuolat „kreipia mūsų elgesį ir lemia kiekvieną tolesnį mūsų dėmesio žingsnį. Jis pluti aplink mus tarsi ‘magnetinis laukas’, kuriame mūsiškis energetijos centras sukasi lyg kompaso rodyklė, vieną sąmonės būseną keičiant kitai“.⁶⁷ Šiuo požiūriu pasaulis yra ištisai magiškas, tiesiog smelktė persmelktas magijos, tikrovė – ištisas magijos laukas, pati įsikūnijusi magija. Pagaliau žmonės irgi yra vienas kitam „išorinio pasaulio objektai“, tad šia prasme į magijos lauką patenka ir visi žmonių tarpusavio santykiai, kurie šiaip jau ypač stipriai veikia nuotaiką, ūpą ir todėl yra vienos iš galingiausių maginių veiksnų (taip, kad apskritai visą išorinį pasaulį, kiek tik jo daiktai atspindi žmonių veiklos pėdsai-

kus arba yra suvokiami kaip simboliai bei ženklai, galima laikyti būtent žmonių tarpusavio santykių aikšteli, „scena“).

Čia, tarp kitko, galima nubrėžti gana aišką ribą tarp magijos ir religijos arba, tiksliau, išskirti dvasinį gyvenimą kaip atskirą ypatingą magijos rūšį ar pakopą. Dvasinis gyvenimas, šiuo požiūriu, yra tokia magijos rūšis, kurioje siekiama visas savo magas perkelti į vidų, t. y. į dvasią. Viena vertus, šitaip nuo psichikos atkabinamas, atpalaiduojamas išorinis pasaulis, arba nuo jo išlaisvinama siela, o kita vertus, visa atpalaiduota energija susitelkia viduje, psichikoje ir maksimaliai ją įkrauna, „įmagine“. Prisiminkime Jungą: „Kai libido nusigręžia nuo konkretaus objekto, jo objektas tampa psichinis, būtent Dievas“, ir „jei kas garbina Dievą, Saulę ar ugnį, tai jis garbina intensyvumą, arba galią, kitaip sakant, psichinę energiją kaip tokią“. Saulė ar ugnis priklauso išoriniams pasauliui, todėl pamiršus juos teinant simboliais, gali sutelkti visą sielos energiją į save ir taip iš esmės „apvogti“ sielą. Tai dar viena, tarpinė magijos rūšis – stab-meldystė, į kurią juoba lengviau nuslystama su antropomorfiniais dievų arba Dievo atvaizdais ar tik įvaizdžiais (prisiminkime *megin'* įkrautą germanų Thoro stabą ir pan.). Tuo tarpu dvasinio gyvenimo tikslas – susigrąžinti savo idėtą energiją iš bet kokio išorinio daikto ir galiausiai apskritai į visus išorinio, kūniško pasaulio daiktus bei reiškinius žiūréti vienodai, indiferentiškai. Mokytojo Eckharto žodžiais, „kas iš tiesų neturi Dievo savyje, bet nuolat turi gauti jį iš išorės, iš to ar kito, kas ieško Dievo įvairiaus būdais, tam tikruose darbuose, tarp tam tikrų žmonių arba tam tikrose vietose, tas neturi Dievo“, kita vertus, „tie gali visiškai teisėtai puotauti, kas lygai taip pat mielai pasinkaus“, „nes Dievo Sūnui ir Šventajai Dvasiai yra būdingas vienodas santykis su visais dalykais“.⁶⁸ „Dėl to, – pasak Ignaco Lojolos, – turime tapti indiferentiški visiems sukurtiems dalykams, kiek tai palikta mūsų laisvam sprendimui“.⁶⁹ Kadangi siela, kaip sakyta, žymi jéga, tai tokį elgesį, maginiu požiūriu, galima vadinti „sielos auginimu“ – išorėje išsklaidytos energijos surinkimu ar susigrąžinimu vidun. Reikia pabrėžti, jog maginis požiūris nei žemina, nei aukština, nei demaskuoja ar paneigia, nei įrodo ar patvirtina kokią nors žmogaus būties sritį, kaip antai religija, mokslas ar kt., o tik žiūri į ją energetiškai. Apskritai magija – tai tiesiog energetinis požiūris į tikravę ir būtį, apimantis tiek fizinę, tiek psichinę jos puses, t. y. išorę ir vidų, bei tarp jų vykstančią energetinę apykaityą.

Taigi maginiu požiūriu „siekti Dievo“ ar „pasižvęsti Dievui“, jei tik tas „Dievas“ netampa suprojektuotas, taip sakant, į kokį nors išorinio pasaulio daiktą, vietą ar reiškinį, reiškia kryptingai, maksimaliai, radikalai transformuoti fizinę energiją į psichinę. Kadangi sąmonė, sąmonės nušvitimas savaime syja su švesa, tai dvasinį gyvenimą, kaip magijos rūšį ar pakopą, pagrįstai galima vadinti „baltaja magija“. Ir, priešingai, „juodoji magija“ tad reikštų vienakryptį psichinės energijos transformavimą į fizinę, kurį neišvengiamai lydi sąmonės aptemimas ir didėjanti priklausomybė nuo išorės objekto, galiausiai – tiesiog sielos vergija jiems, būtent maginis sielos parvergimas ar „pagrobimas“.

Psychologijoje tokis ypatingas sielos prisirišimas prie kokio nors išorės objekto, arba išorės objekto „psichiškumas“ (kai

apie daiktą ar žmogų galima pasakyti, jog „jis tapo mano sielos dalimi“ ar „nusinešė dalį mano sielos“), kaip ką tik buvo užsi-minta, vadinas projekcija. Iš tikrujų, pasak Jungo, „šios pro-jekcijos atskleidė tyrinėjant tuos nesuprantamus ir nepaaiški-namus jausmus bei emocijas, kurie suteikia kažkokį neapčiu-o-piamą, paslaptinę atspalvį tam tikroms vietoms, tam tikriems gamtos būviams, tam tikriems meno kūriniams, pagaliau kai kuriems vaizdiniams ar žmonėms. Panaši m a g i a kyla ir iš kolektyvinės pasamonės projekcijos. [...] Šis reiškinys gerai atsi-skleidžia, kai kalbame apie primityvų žmogų. Kraštas, kuriame jis gyvena, kartu yra jo pasamonės topografija. Štai šiame di-dingame medyje gyvena griaustinio dievas; prie šio šaltinio vai-denasi Senė; šiame miške palaidotas legendinis karalius; šalia šitos uolos draudžiama degti ugnį, nes tai demono buveinė; an-je akmenų sanpiloje gyvena protévių dvasios, ir praeinanti mor-teris turi greitai išstarti užkeikimo formulę, kad netaptų nėščia, nes kuri nors iš tų dvasių gali lengvai ją apvaisinti. Ivairstausi daiktai ir ženklai žymi šias vietas, ir pamaldžiai baimė gaubia kiek-vieną taip pažymėtą vietą. Taip primityvus žmogus gyvena sa-vajame krašte ir drauge savo pasamonės krašte. Visur pasirodo gyva ir reali pasamonė. Kaip skiriasi mūsų santykis su kraštu, kuriame gyvename! Mums nesuprantami jausmai primityvų žmogų lydi kiekvienam žingsnyje. Kas pasakys, ką reiškia jam paukščio klyksmas ar seno medžio vaizdas? Didžiulis jausmų pasaulis mums uždarytas ir pakeistas blankiu estetizmu. Tačiau pirmokyščių jausmų pasaulis nėra visiškai prarastas; jis toliau gy-vena mūsų pasamonėje“.⁷⁰

Vadinasi, kuo žmogus nesamoningesnis, kuo labiau užsi-miršęs tarp savo norų ir troškimų, t. y. tarp savo magū, „išiukū-niuijusi“ ji supančiame pasaulyje, tuo labiau jo pasaulis per-smelktas magijos, tuo labiau jis magiškas, stebuklingas. Ir at-virkšciai, kuo žmogus sąmoningesnis, kuo giliau jis žino ir at-pažista pats savo norus bei magas, tuo mažiau „jėgos“ jam beturi išorinio pasailio daiktai bei žmonės, tuo mažiau jis bė-ra paveikus pasailio magijai. Jungo žodžiai, „kai pasamonės turinys tampa sąmoningas, jo sužadinti synchroniteto reiškiniai liaujasi; ir atvirkšciai, synchroniteto reiškinius galima su-žadinti asmeniui pereinant į pasamoninę būseną (transą)“, nes „magiška“ yra viskas, kas veikiama pasamoninių įtakų⁷¹. O bet koks jausmas, bet kokia emocinė būsena visuomet yra bent truputėli nesamoninga.⁷²

Toks požiūris iš pirmo žvilgsnio atrodo priešingas anks-čiau aptiktam tiesioginiam ryšiu tarp magijos ir sąmoningu-mo. Tik prisiminkime, jog vedų *manyū*- ‘išiūtis, ūpas, dvasia’ kartu reiškia ir ‘protas’ ir yra vienos šaknies su veiksmažodžiu *mányate* ‘māno, galvoja’, o kitose indoeuropiečių kalbose – su graikų *mánia* ‘išiūtis, šėlas, iškvėpimas’ ir, pavyzdžiu, lietu-vių *manyti*, *mintis*, *sq-monē* bei kt. Taip pat jog graikų *ménos* reiškia kartu ir ‘jėga’, ir ‘išiūtī’, ir ‘mintī’. Panašiai kartu ir išiūtī, ekstazę, (poetini) iškvėpimą, ir protą, kaip matémame, reiškė sen-skandinavų *oðr*, germanų *wōþa- . Pagaliau prisiminkime, jog lietuvių *valia*, pagal akademinį „Lietuvių kalbos žodyną“, – tai ir ‘4. noras, pageidavimas’, ir iš jo kylanti ‘3. jėga, stipry-bė, galia’, o visų pirma – ‘1. gebėjmas apsispręsti, s a m o-n i n g a i, tikslingai atliki vienus veiksmus ir susilaikyti nuo

kitų; gebėjimas pasirinkti ir siekti tikslą’. Ta pati reikšmių san-tykių iš esmės liudija ir kiek anksčiau minėti atitikmenys lietu-vių *jēga* – latvių *jēga* ‘prasmė, supratimas, nuovoka, protas’, taip pat iš dalies slavų *sila ‘jēga’ – lietuvių *siela* bei kt. Panašu tad, jog „maginiai veiksniai“ – būtent maga, magejimas, magavimas, t. y. noras, troškimas, pagaliau išiūtis ir iš jo kylanti jēga – išties bus suvaidinę ne paskutinį vaidmenį apskritai pro-to, sąmonės kaip tokios atsiradime, vadinas, yra reikšmingas *homo sapiens* vystymosi veiksny. Nes, kaip kad taikliai pastebėjo Robertas Musilis, iš tikrujų „n o r è t i – tai reiškia g a l-v o t i, o ne veikti pagal instinktų paliepimus“.⁷³ Iš tikrujų žmo-gui negali gimti jokia, né viena mintis be nors šiokio tokio „iškvėpimo“, noro, magos, nes kad pradėtų galvoti, kad bent pajudintų smegenis, taip sakant, jis turi nors kiek, nors šiek tiek to norėti – kitaip sakant, nors kiek energijos transfor-muoti iš fizinės bei fiziologinės į psichinę. Magija, remdamasi noro, jėgos ir sąmonės vidine tarpusavio priklausomybe bei iava-rių šios priklausomybės apraiškų pažinimu, aukščiau ap-tarta prasme ir yra toks energijos transformavimo mechanizmas, *mēchanė*, kurio dėka sąmonė ne tik kad išgauna nepaly-ginti didesnę galią veikti fizini pasaulį iprastomis priemonėmis, bet ypatingu atveju gali būti „imagnetinta“ (prisiminki-me germanų *magnat*), t. y. „iškrauta“ taip, kad išorinio, fizinio pasailio išykkiai bei reiškiniai pagal „synchroniteto principą“ tiesiog pradeda paklusti prasmei, t. y. sąmonei, psichikai, o ne tik fizinėms priežastims.

Taigi turime prieštaravimą tarp magijos tiesioginio ryšio su nesamoningu, pasamone ir, kita vertus, magijos tiesio-ginio ryšio su sąmone, sąmoningu. Bet iš tikrujų šis prie-štaravimas tėra tariamas. P i r m a , visiškai nesamoninga būty-bė, pavyzdžiu, gyvūnas, priešingai pirmokyščiam žmogui, išvis nepažista magijos. Taigi bent jau pirmosiose, ankstyviosiose sąmonės raidos pakopose ji išties nubunda kartu su magija, išvysta pasauly persmelktą magijos. Lietuviškai galima būtų pasakyti, pasiremiant atitinkamais bendrašakniais žodžiais, jog norint patirti *stebuklą*, pirmiausia ji reikia *pastebeti*. Pati ste-buklo sąvoka tegali atsirasti tik žmogui jau esant pakankamai sąmoningam ir turint pakankamai ilgą pasailio stebėjimo patirtį. Panašiai tam, kad sapne suvoktume, jog sapnuojame, rei-kia Jame truputėli nubusti. A n t r a , šiuolaikinio civilizuoto žmogaus sąmoningumas toli gražu nereiškia „absoliučios są-monės“. Sąmonę Jungas ne kartą yra prilyginęs salai, iškilusiai iš pasamonės vandenyno. Pratesiant ši palyginimą, absoliuti sąmonė reikštų saulės švieson iškilusį visą vandenyno dugną, tuo tarpu šiuolaikinis civilizuotas žmogus veikiau tėra atitvė-rei savo neretai gana kuklių salelę nuo pasamonės vandenyno daugiau ar mažiau aukšta bei patikima tvora. Kitaip sa-kant, mes iš tikrujų laisvi nuo magijos tik savo kieme, kuria-me tūname nuo jos paprasčiausiai atsitvérę, užsidarę, bijoda-mi iškišti nosį (juoba kad atsitvérę mes iš esmės būtent magi-nėmis priemonėmis, apie kurias patys „saugiai“ pamiršome). Užtenka nedidelės audros, kad kiltų įtarimas, jog mūsų sala – išvis ne sala, o tik bangų blaškomas laivas. Psichikos sutriki-mai, beprotybė (savotiškas nevalingas „šėlas“, *manía*), nere-tai nepagydoma, verčia manyti, jog mūsų salelė apskritai yra

visiškoje vandenyno malonėje. Taigi mūsiškis civilizuotas sąmoningumas tėra didžiai sąlygiškas ir iš esmės netgi nesąmoningas: mažne visiško savo sąmoningumo įspūdis mums susidaro tik todėl, kad mes paprasčiausiai pamirštame tikrajį savo nesąmoningumą. Iš tikrujų pradėjo sąmonėti tik tas, kuris „žino, kad nieko nežino”. Nes nubudimo pati pradžia – tai savo sapno atpažinimas, suvokimas, jog tesapnuoji. Todėl tikras sąmonėjimas reiškia ne slapstymą nuo jūros, bet narsų žygį į jos gelmes – žinoma, nenutraukiant deguonies gyslos, ryšio su paviršiumi, su jau esamu sąmoningumu. Arba, pasitelkus kitą ne mažiau įprastą palyginimą, tikras sąmonėjimas – tai ne tamsos baimė, ne dangstymasis nuo jos įvairiomis užuolaidomis, bet žygis į tamšą su žibintu rankoje, šviesos valdų plėtimas, nušviečiant tamsybes pažinimo šviesa. Ir vos tik mes atkelime žygui kalėjimu virستانčios savo tvirtovės vartus, būties magija iš „anapus” tiesiog plūste plūstelės į mus. Vos tik atpažinsime pasaulyje savo sapną, pasaulis prieš akis savo ruožtu ims elgtis kaip sapnas. Ir šia prasme magija iš tikrujų yra tiesiogiai susijusi su sąmonės augimu.

Iš esmės, kuo žmogus mažiau sąmoninges, tuo labiau jis téra akla pasamonės jėgų auka, taigi tuo labiau jis yra managius objektas, paprastai nė nenutuokiantis apie jokią magiją. Tokią padėti atspindi, pavyzdžiu, posakis, jog daiktas ar žmogus „mane traukia” (arba „yra atstumiantis”, t. y. „mane atstumia”), o ne „aš traukiu daikta” (panašiai ne tik „aš ko nors magauju”, bet ir „man kas nors maga”, savaime, be mano valios). Ir atvirkščiai, kuo žmogus sąmoningesnis, tuo labiau jis yra managius subjektas, pats magas. Plg. šia prasme žodžio *silpnybė* reikšmę ‘palinkimas, pomėgis’,⁷⁴ priešingai vduje sutelktai maginei jėgai, stiprybei. Viena vertus tad, žmogaus maginė galia yra tiesiog proporcina jo sąmoningumui, o kita vertus, kaip tik sąmonėjimas tolydžio išvaduoja iš aplinkinio pasaulio magijos, išlaisvina nuo išorinių maginių įtakų. Išorė ir vidus šia prasme yra tarsi susiekiantys indai, tarp kurių vyksta maginė energijos apytaka, teka „magine srovė”, „išmagnetindama” daugiau vieną arba kitą „indą”, destis kuris pasirodo talpesnis. Destis kokia magà kur labiau traukia – „juoda” prie išorinių, materialių, regimųjų daiktų ar „balta” prie vidinės reginčiosios Dvasios. Labiausiai „magiškai” priklausomas nuo aplinkinio pasaulio yra paprasčiausias negyvas daiktas, visiškai paklūstantis kiekvienai jî veikiančiai meninės įjėgai; o visiškai nepriklasoma – tik absoliuti Sąmonė, pats Viešpats Dievas, aukščiausasis Megas. Kaip kad sako vienas žymiausiu indų mąstytoju Šankara, „téra vienas aukščiausasis Viešpats, nesikeičiantis, kurio substancija – pažinimas ir kuris per Nežinojamą reiškiasi kuo įvairiausiais būdais, pasirodo įvairiausiais pavidalaus lyg stebukladarys savo magijos galia”.⁷⁵ Žmogaus būties magija svyruoja kažkur tarp šiuodvių kraštutinumų, šioje „aukštos įtampos” zonoje tarp visiško „minuso” ir absolūtaus „pluso”.

Žmogaus būtį šia prasme galima prilyginti sapnui – tarp visiškai nesąmoningo, aklo miego ir visiškai nubudusios sąmonės, visiškos būdros. Žmogus – tai tarsi tasai kiekvieno iš mūsų „aš”, kuriuo pavirstame užmigę, mūsų sapnų „sapnuojamasis”, vaikštinėjantis po savo pasauli, kol „sapnuojanty-

sis” tuo tarpu guli lovoje ir ramiai sau miega. Ir vos tik pastarasis bent kiek nubunda savo „sapnuojamajame”, vos tik šis prisimena savo „sapnuojantį” ir susivokia tesapnuojas, jo iki šiol tokis tikras pasaulis staiga praranda savo nepajudinamą objektyvumą ir tampa iš esmės, iš pagrindų stebuklingas, magiškas – kaip ir dera sapnui, kuriame „sapnuojančio” sąmonė iš tikrujų reiškiasi ne tik „sapnuojamojo” subjekto viduje, bet ir jo išorėje, jo atžvilgiu objektyviai.

Iš tikrujų archaiškasis „tikėjimas išorine sąmone, – pasak J. M. Petersono, – remiasi pirmynčio žmogaus sapnų patyrimu”.⁷⁶ Jungas, kalbėdamas apie sinchronitetą, cituoja rašytoją W. von Scholzą, kurio žodžiais, šie reiškiniai vyksta taip, tarsi jie būtų „didesnés, daugiau apimančios ir mums nesuvokiamos sąmonės sapnas”.⁷⁷ Mūsų išorinis objektyvus pasaulis, šiuo požiūriu, tad iš esmės yra Pasąmonė (visuotinė arba, Jungo terminu, kolektyvinė), apsireiškusi regimais, girdimais ir t. t. pavidalaus tarsi sapne, ir kuo žmogus tampa jai atidesnis, budresnis, sąmoningesnis, kuo labiau jai atsiveria ir giliau Jon įsiskverbia, arba kuo labiau tame nubunda aukštesnioji sapnuojanti Sąmonė, „miegantis Dievas”, tuo labiau magiškas tampa jo pasaulis. Taigi, maginiu požiūriu, pasaulis yra Dievo, „aukščiausiojo Mago”, sapnas. Tokia kosmologijos samprata kaip tik yra būdinga senosioms mitinėms ir, ko gero, – bent jau „ezoteriniu” lygiu – apskritai visoms dvasinėms tradicijoms, kurias tad šiuo atžvilgiu pagrįstai galime vadinti maginėmis. Nepamirštant, žinoma, ir senovės iranėnų medų, kurių žyniai kaip tik vadinti žodžiu *maguš*.

Taigi maginio santykio su tikrove teorinis pagrindas, taip sakant, yra savotiškos „psichofizinės vienybės” tarp vidinio ir išorinio pasaulio prielaida, kuria ne tik remiasi galingas, totalus išorinio pasaulio poveikis psichikai (kaip kad materializmo atveju), bet tampa įmanoma ir psichikos „atsakomoji reakcija” – tiesioginis sąmonės poveikis išoriniam pasauliui. Vienas iš tokios „psichofizinės vienybės” įvaizdžių kaip tik gali būti sapnas, kuriame visa sapnuojamojo išorė (fizika) kartu yra Sapnuojančiojo vidus (psichika). Maginė galia tokiu atveju reiškia sapnuojamojo sugebėjimą padaryti įtaką Sapnuojančiam, o per jį ir pačiam sapnui – aplinkinei tikrovei. Tokią įtaką, kaip matėme, lemia atitinkamo psichikos turinio intensyvumas, paprastai kalbant, didelis noras, stipri magà. Savo magas, pavyzdžiu, galima išreikšti ir religinėmis maldomis, kurios tokiu atveju tampa maginėmis priemonėmis. Arba tiesiog darbais, kasdienėmis pastangomis, kuriuose magija pasireiškia sékme; „stenkis, ir Dievas tau padës”, taip sakant. Kita vertus, sapnuojamojo psichiką užvaldës troškimas, galimas daiktas, atspindi paties Sapnuojančiojo polinkį. Todėl kas čia iš tikrujų yra pirminis poveikio subjektas, pasakyti sunku, juoba kad Sapnuojantysis ir sapnuojamasis iš esmės yra vienas ir tas pats, tik skirtinguose sąmonės ir būties lygmenyse.

Šiaip ar taip, praktinis maginis santykis su aplinkiniu pasauliu neišvengiamai mena tam tikrą teorinę maginę nuostatą, būtent managius pasekė įtūrą, kuri iš esmės skiriasi tiek nuo lėkšto Naujuju amžių materializmo bei ateizmo, tiek nuo kanonizuoto, dogmatinio, simbolinį matmenį praradusio ir

todėl ne mažiau lėkšto teistinio idealizmo. A. Toporkovo žodžiai, „nepriklausoma maginė (arba antgamtinė) jėga šiuolaikiuiose [mokslo] darbuose suprantama kaip daiktų semantika arba simbolika”.⁷⁸ Iš tikrujų, būtent simbolinė rega išorinio pasaulio aplinkybėse leidžia išvysti prasmę ir, galimas daiktas, ižvelgti didesnio ar mažesnio masto „sinchronitetą”, o patį pasaulį patirti lyg vienaip ar kitaip prasmingą visa apimantį Sapną.

Tokią „maginei pasaulėžiūrą”, kurios keletą užuominu čia apžvelgėme, šiaip jau būtų įdomu nuodugniau patyrinėti. Kad ir siekiant geriau suprasti senųjų dvasinių tradicijų, tarp jų baltiškosios ir lietuviškosios, palikimą. Juoba kad pasaulėžiūra, kita vertus, pati yra galingas, gal net lemiamas maginis veiksnys. Pasak Jungo, „labai daug dalykų lieka nesąmoningi vien todėl, kad mūsų pasaulėžiūra nepalieka jiems vietos; mūsų mokymas ir auklėjimas niekada su jais nesusiduria, o pasirodė sąmonėje kaip atsitiktiniai vaizdiniai, jie tuo pat yra išstumiami. Ribą tarp sąmonės ir pasąmonės iš esmės lemia mūsų pasaulėžiūrą”.⁷⁹ Tai visai suprantama, nes pasaulėžiūra, kaip tam tikras požiūrio „kampas”, neišvengiamai atskleidžia tik vieną tikrovės pusę. Todėl mes visuomet matom tikrovę tokią, destis į kurią jos pusę žiūrime, destis kurią jos pusę mums rodo mūsiškę pasaulėžiūrą ar, geriausiu atveju, mums prieinamą pasaulėžiūrų rinkinys. O kadangi bet koks įmanomas tikrovės suvokimas priklauso nuo požiūrio, pati mums pažįstama tikrovė galiausiai yra to požiūrio projekcija. „Tikrovė yra tiktais tai, kuo tikima”, – taikliai pastebėjo žymusis semiotikas Algirdas Julius Greimas, atkreipdamas dėmesį į šių lietuviškų žodžių bendrą šaknį.⁸⁰ Vadinasi, kiekvienas atrastas naujas požiūrio taškas, kiekviena pažintą nauja pasaulėžiūra, parodydama pasaulį ligi šiol neregėtu kampu, praplečia sąmoningą tikrovę; ir atvirkščiai, kiekviena užmiršta, pasąmonėn nugrimzdusi (ar apskritai dar neiškilusi sąmonės švieson) – ją susiaurina bei pritemdo.

Pagaliau vos tik mes pradedame atpažinti savo „vienintelio” požiūrio bei jį maitinančių norų, savo magū bei joms atstovaujančio „tikrojo tikėjimo” sąlygiškumą, pati tikrovę be mat tampa sąlygiška ir iš esmės magiška. Nes magija jokios pasaulėžiūros, jokio „tikėjimo” ir jokios „tikrovės” nepriima už gryną pinigą, o tik tai, kas turi jégos, taip sakant, t. y. kas veikia – plg. šiuo atžvilgiu vokiečių *Wirklichkeit* ‘tikrovė’ iš *wirken* ‘veikti, daryti įtaką’, rusų *действительность* ‘tikrovė’ iš *действовать* ‘veikti’ bei pan. Kuo ne „postmodernizmas”?

Šia prasme maginė pasaulėžiūra savo branduolyje yra ne šiaip sau viena iš pasaulėžiūrų, gal net išvis ne pasaulėžiūra, o veikiau pats gyvas, budrus, nesalygotas čia ir dabar pasaulin ūjūréjimas, laisvas nuo bet kokios jo magijos.

NUORODOS:

1. Элиаде М. Мифы, сновидения, мистерии. – Москва, 1996. – P. 143–144.
2. Tarptautinių žodžių žodynas / Atsakingas redaktorius V. Kvietkauskas. – Vilnius, 1985. – P. 297.
3. Kuzavinis K. Lotynų-lietuvių kalbų žodynas. – Vilnius, 1996. – P. 506, 508; Древнегреческо-русский словарь / Составил И. Х. Дворецкий. – Москва, 1958. – P. 1044.
4. Herodotas. Istorija / Iš senosios graikų kalbos vertė Jonas Dumčius. – Vilnius, 1988. – P. 52.
5. Buck C. D. A dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages. – Chicago, 1949. – P. 1494–1495; Tarptautinių žodžių žodynas. – P. 297; Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. – Санкт-Петербург, 1996. – T. II. – P. 554.
6. Mayrhofer M. Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch des Altdutschen. A Concise Etymological Sanskrit Dictionary. – Heidelberg, 1956–1976. – T. II. – P. 545–546.
7. Pokorny J. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. – Bern, München, 1959. – T. I. – P. 695; žr. Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Kraków, 1927; Warszawa, 1998. – P. 342; Фасмер М. – T. II. – P. 635; Этимологический словарь славянских языков: Правславянский лексический фонд / Под редакцией академика РАН О. Н. Трубачева. – T. XIX. – Москва, 1993. – P. 109, 111–113.
8. Peterson J. M. The Enchanted Alphabet. – The Aquarian Press, 1988. – P. 41–43.
9. Peterson J. M. – P. 44.
10. Tarptautinių žodžių žodynas. – P. 298; Древнегреческо-русский словарь. – P. 1044.
11. Pokorny J. – P. 695; žr. Brückner A. – P. 342; Фасмер М. – T. II. – P. 635.
12. Pokorny J. – P. 695; žr. Kuzavinis K. – P. 504; Tarptautinių žodžių žodynas. – P. 307; Фасмер М. – T. II. – P. 635.
13. Šiaurės Lietuvos sakmės ir anekdotai / Surinko Matas Slančiauskas. – Vilnius, 1975. – P. 307.
14. Frazer J. G., sir. The Golden Bough: A Study in Magic and Religion. – London: Papermac, 1995. – P. 48. Frazerui pritaria C. Lévi-Straussas, magiją laikydamas ne tik mokslo pirmtaku, bet ir savarankiška pilnverte pažinimo bei elgesio struktūra, žr. Lévi-Strauss C. Laukinis mąstymas. – Vilnius, 1997. – P. 23–27. Apie bendrą psychologinį magijos ir mokslo kilmės mechanizmą žr. Jung C. G. The Structure and Dynamics of the Psyche. – Princeton University Press, 1981. – P. 46.
15. Jung C. G. The Structure and Dynamics of the Psyche. – P. 41–42.
16. Plačiau apie „psychinės energijos“ sąvokos istoriją, pradedant Schilleriu, jos santykį su fizine energija bei jungiškajį libido apibrėžimą, skirtingai nuo froidiškojo, žr. Jung C. G. The Structure and Dynamics of the Psyche. – P. 14–17, 28–31; Jung C. G. Symbols of Transformation. – Princeton University Press, 1990. – P. 128–137.
17. Jung C. G. The Structure and Dynamics of the Psyche. – P. 233–237 (apie maną bei pan. kaip „pirmykštę libido koncepciją“ dar žr. ten pat p. 61–65).
18. Jung C. G. Psychoanalizė ir filosofija: Rinktinė. – Vilnius, 1999. – P. 196; Jung C. G. Symbols of Transformation. – P. 137.
19. Būga K. Rinktiniai raštai. – Vilnius, 1958–1962. – T. I. – P. 218, T. II. – P. 34; Fraenkel E. Litauisches etymologisches Wörterbuch. – Heidelberg, Göttingen, 1962–1965. – P. 782; Pokorny J. – P. 890; Sabaliauskas A. Iš kur jie? Pasakojimas apie žodžių kilmę. – Vilnius, 1994. – P. 310; Sabaliauskas A. Lietuvių kalbos leksika. – Vilnius, 1990. – P. 134; Фасмер М. – T. III. – P. 621.
20. Mažuolis V. Prūsų kalbos paminklai II. – Vilnius, 1981. – P. 220.
21. Mažuolis V. Prūsų kalbos etimologinis žodynas. – Vilnius, 1988–1997. – T. IV. – P. 93.
22. Balkevičius J., Kabelka J. Latvių-lietuvių kalbų žodynas. – Vilnius, 1977. – P. 289–290; Fraenkel E. – P. 192; Karulis K. Latviešu etimologijas vārdnīca. – Riga, 1992. – T. I. – P. 354; Sabaliauskas A. Iš kur jie? – P. 310; Sabaliauskas A. Lietuvių kalbos leksika. – P. 178.
23. Филимон О. М. Связь настуальной и свадебной обрядности у карел // Русский север: Проблемы этнокультурной истории, этнографии, фольклористики. – Ленинград, 1986. – P. 194.
24. Su lietuviškais bei kitų Europos kalbų variantais žr. Grigas K. Patarių paralelės: Lietuvių patarlės su latvių, baltarusių, rusų, lenkų, vokiečių, anglų, lotynų, prancūzų, ispanų atitikmenimis. – Vilnius 1987. – P. 221–222 ir 269–270.
25. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. – Москва, 1981–1982. – T. IV. – P. 184.
26. Jung C. G. The Structure and Dynamics of the Psyche. – P. 9, plačiau žr. iki p. 12 ir p. 18–19.
27. Eckhart J. Traktatai ir pamokslai. – Vilnius: Pradai, 1998. – P. 22, 23, 55, išskirta jo.
28. Lietuvių kalbos žodynas (toliau LKŽ). – Vilnius, 1956–1999. – T. XVII. – P. 1–2.
29. LKŽ. – T. XVII. – P. 13.
30. Grigas K. – P. 220.
31. Jung C. G. The Structure and Dynamics of the Psyche. – P. 182–183.
32. Iš etimologinės sąsajos atkreipė dėmesį jau pats Jungas: Jung C. G. Symbols of Transformation. – P. 131. Plačiau: Pokorny J. – P. 683–684; taip pat Brückner A. – P. 302; Mayrhofer M. – T. III. – P. 107–108;

- Фасмер М.* – Т. II. – Р. 544; Этимологический словарь славянских языков. – Т. XV. – Москва, 1988. – Р. 174–176; ёр. *Kuzavinas K.* – Р. 487, 497; *Кочергина В. А.* Санскритско-русский словарь. Издание 3-е, исправленное и дополненное. – Москва, 1996. – Р. 556.
33. *Леви-Стросс К.* Структурная антропология. – Москва, 1983. – Р. 148.
34. *Jung C. G.* The Structure and Dynamics of the Psyche. – Р. 64.
35. *Jung C. G.* Symbols of Transformation. – Р. 85–86.
36. LKŽ. – Т. VII. – Р. 727–732, 1003; *Fraenkel E.* – Р. 395, 425–426; ёр. *Karulis K.* – Т. I. – Р. 576; *Фасмер М.* – Т. II. – Р. 635; Этимологический словарь славянских языков. – Т. XIX. – 109–111; plg. *Pokorny J.* – Р. 707–708.
37. LKŽ. – Т. XIII. – Р. 72–76; ёр. *Karulis K.* – Т. II. – Р. 235–236. Tiesa, E. *Fraenkelis* (*Fraenkel E.* – Р. 837–838) *smagūs reikšme ‘malonus’* skiria nuo *smagūs reikšme ‘sunkus’* (J. *Pokornas* išvis mini tik pastarajį, ёр. *Pokorny J.* – Р. 971), tačiau abi reikšmes labai paprastai apjungi leidžia būtent bendra pamatinė ‘energijos, jėgos’ reikšmę.
38. *Lojola I.* Autobiografija. Dvasinės pratybos. – Vilnius, 1998. – Р. 172.
39. *Kepiński A.* Depresinė baimė // Šiaurės Atėnai. – 1998 03 14, Nr. 10 (404). – Р. 10.
40. *Fraenkel E.* – Р. 504, 507–508; *Pokorny J.* – Р. 765; *Sabaliauskas A.* Lietvių kalbos leksika. – Р. 187; *Toporov V.* Baltų mitologijos ir ritualo tyrimai: Rinktinė. – Vilnius, 2000. – Р. 307; Мифы народов мира: Энциклопедия в двух томах. – Т. I. – Москва, 1980. – Р. 530; *Toporov B. H.* Балтийские данные о бобре в мифологической перспективе (опыт реконструкции) // *Senovės baltų kultūra* (4): Dangaus ir žemės simboliai. – Vilnius, 1995. – Р. 109; ir kt.
41. *Пропп В. Я.* Собрание трудов: Морфология (волшебной) сказки [Р. 5-111]. Исторические корни волшебной сказки [Р. 112-436]. – Москва, 1998. – Р. 29–30.
42. *Jung C. G.* The Basic Writings of C. G. Jung. – N.Y., 1959. – Р. 395.
43. *Jung C. G.* The Structure and Dynamics of the Psyche. – Р. 417–519; taip pat ёр. straipsnį „Apie sinchronitetą”: ten pat p. 520–531.
44. *Jung C. G.* The Structure and Dynamics of the Psyche. – Р. 441, 531, 530.
45. ёр. *Jung C. G.* The Structure and Dynamics of the Psyche. – Р. 426–427, 521 ir kitur.
46. ёр. *Jung C. G.* The Structure and Dynamics of the Psyche. – Р. 430.
47. Iš profesoriaus Simo Karaliūno pasiskymo gynime, ёр.: Kai griaudžia Perkūnas // *Liaudies kultūra*. – 1997, Nr. 3, p. 54. Už primintą man šią publikaciją dėkoju „*Liaudies kultūros*“ žurnalo vyr. redaktoriui, artimai kolegei Daliai Rastenienei.
- Nijolės Laurinkienės disertacija išleista atskira knyga: *Laurinkienė N. Senovės lietuvių dievas Perkūnas: kalboje, tautosakoje, istoriniuose šaltiniuose*. – Vilnius: Lietuvos literatūros tautosakos institutas, 1996.
48. *Jung C. G.* The Structure and Dynamics of the Psyche. – Р. 205, 231, 427, 459–484, 517–518, 521–522, 526–530 ir kt.
49. *Jung C. G.* The Structure and Dynamics of the Psyche. – Р. 434, 524, dar ёр. p. 440, o apie pačius eksperimentus – p. 421–425.
50. *Progooff I. Jung, Synchronicity, and Human Destiny*. – The Julian Press, 1973. – Р. 123, 126.
51. *Peterson J. M.* – Р. 56.
52. Tarptautinių žodžių žodynas. – Р. 131.
53. ёр. *Trumpas mokyklinis graikų-lietuvių kalbų žodynas / Sudarė R. Mironas.* – Vilnius, 1979. – Р. 243; Древнегреческо-русский словарь. – Р. 499, 1499.
54. *Antikos žodynas*. – Vilnius, 1998. – Р. 123.
55. *Элиаде М.* Мифы, сновидения, мистерии. – Р. 65, 70; dar ёр. p. 106–108 ir daugelį kitų šio autoriaus veikalų.
56. *Оппенхейм А.* Древняя Месопотамия: Портрет погибшей цивилизации. – Москва, 1990. – Р. 175.
57. *Герни О. Р.* Хетты. – Москва, 1987. – Р. 141.
58. *Дюмезиль Ж.* Верховные боги индоевропеевцев. – Москва, 1986. – Р. 59, 143–144; ёр. *Pokorny J.* – Р. 1113.
59. *Davidson H. R.* Viking & Norse Mythology. – Chancellor Press, 1994. – Р. 49.
60. *Keith A. B.* The Religion and Philosophy of the Veda and Upanishads. – London, 1925; Delhi, 1989. – Р. 402.
61. *Keith A. B.* – Р. 210; Ригведа / Издание подготовила Т. Я. Елизаренкова. – Мандалъ IX-X. – Москва, 1999. – Р. 218–219; *Mayrhofer M.* – Т. II. – Р. 583–585; *Pokorny J.* – Р. 727; ёр. *Fraenkel E.* – Р. 455–456; *Trumpas mokyklinis graikų-lietuvių kalbų žodynas*. – Р. 173; plg. Tarptautinių žodžių žodynas. – Р. 302.
62. *Platonas. Faidras* / Iš graikų kalbos vertė Naglis Kardelis. – Vilnius, 1996. – Р. 38–40, ёр. p. 142.
63. *Toporov B. H.* Об одном архаичном индоевропейском элементе в древнерусской духовной культуре: *svēt- // Языки культуры и проблемы переводимости. – Москва, 1987. – Р. 195; *Toporov B. H.* Миф. Ритуал. Символ. Образ: Исследования в области мифопоэтического: Избранное. – Москва, 1995. – Р. 607; plg. Древнегреческо-русский словарь. – Р. 1071; *Trumpas mokyklinis graikų-lietuvių kalbų žodynas*. – Р. 177.
64. LKŽ. – Т. VII. – Р. 828, 839.
65. LKŽ. – Т. XVII. – Р. 510–511.
66. ёр. *Skardžius P.* Rinkiniai raštai. – Vilnius, 1996–1999. – Т. III. – Р. 691; dėl šio žodžio reikšmių bei sąsajų dar ёр. *Būga K.* – Т. II. – Р. 322, 672–673.
67. *Jung C. G.* The Structure and Dynamics of the Psyche. – Р. 185.
68. *Eckhart J.* – Р. 15, 42, 94.
69. *Lojola I.* – Р. 95.
70. *Jung C. G.* Pasamonės vaidmuo // Kultūra ir civilizacija: Straipsnių rinkinys. – Vilnius, 1999. – Р. 405–406. Reikia pasakyti, jog anglų kalbos žodis *primitive*, o ši Jungo citata versta būtent iš anglų kalbos, reiškia ne tik ‘primitivus’, bet ir ‘pirmykštis’ be menkiavusio nei-giamo, žeminančio atspalvio. Lotynų žodis *primitīvus* ‘pirmykštis, pir-mutinis, ankstyvas’ padarytas tiesiog iš *prīmus* ‘pirmas, pirmutinis’. Pejoratyvi, žeminanti tarptautinio žodžio *primitivus* reikšmė apskritai yra išvestinė, kilusi iš evoliucionizmo arorgancijos, taip sakant, kurių viškas, kas buvo pirmiau, atrodo kartu ir prasčiau, blogiau, žemiuo. Kita vertus, *pirm-ykštis* gali reikšti ir *pirm-inis, pirma-pradis*, t. y. tikras, grynas, dar nenukrypus ir nesugedęs. Panašus „*primitivus*“ žmogaus būties vertinimas ataidi ir paskutiniuose šios Jungo citatos sakiniuose. Pagaliau savojoje *pirm-ykštis žmogus* savaime neužicia slypi ir mitinis *pirma-žmogis*.
71. *Jung C. G.* The Structure and Dynamics of the Psyche. – Р. 232, 374.
72. Ji reiškia didesnį ar mažesnį *abaissement du niveau mental*, t. y. samonės lygio nuosmukį, ёр. *Jung C. G.* The Structure and Dynamics of the Psyche. – Р. 446.
73. *Музиль Р.* Человек без свойств. – Москва, 1984. – Т. II. – Р. 40.
74. LKŽ. – Т. XII. – Р. 555.
75. Shankara's Commentary on Vedānta Sūtra, as translated by George Thibaut, vol. I // Sacred books of the East XXXIV. – Oxford, 1890. – Р. 190; cituota pagal: *Eliade M.* From Primitives to Zen: A Thematic Sourcebook of the History of Religions. – San Francisco, New York etc.: Harper & Row, 1977. – Р. 614, teksto Nr. 301.
76. *Peterson J. M.* – Р. 45.
77. *Jung C. G.* The Structure and Dynamics of the Psyche. – Р. 431.
78. *Топорков А. Л.* Символика и ритуальные функции предметов материальной культуры // Этнографическое изучение знаковых средств культуры. – Ленинград, 1989. – Р. 91.
79. *Jung C. G.* Pasamonės vaidmuo. – Р. 407.
80. *Greimas A. J.* Tautos atminties beiškant. Apie dievus ir žmones. – Vilnius-Chicago, 1990. – Р. 29.

Magical Outlook: some introductory hints

Dainius RAZAUSKAS

Magic is commonly associated with or explained by some specific “force” (cf. *mana* etc.). It occurs that even the word *magic*, i.e. the Old Persian *maguš* ‘priest, magician’ derives from the Indo-European root **māgh-* meaning ‘power, force’ (cf. English *might* etc.). And this force or power is not physical, as well as generally the concept of “force” or “power” has never been. Lith. *siela* ‘soul’ = Slavic *sila* ‘force, strength’, Lith. *jēga* ‘force, strength’ = Lett. *jēga* ‘meaning, mind’ might be the evidence as that of the Greek *energeia*, etc. Hence, the question of corresponding world outlook arises which would allow psychic force directly to affect physical reality. This I suppose to amount to the world conceived as a Dream that the Dreamer, the “Great Magician” (cf. Indian gods’ epithet *māyin*), can easily affect by his will if only he becomes conscious of it enough. Hence, the magical power depends on man’s ability to suggest his wish to the consciousness of the Dreamer (by whom he himself is eventually dreamt). The “wish” thus becomes the main magical factor – cf. in its turn Lith. *magà* ‘wish’, *magāuti* ‘to wish, to want’ etc. deriving finally from the same root IE. **māgh-*. In everyday life this phenomenon could be recognized as the Jungian “synchronicity”.

Šiaulių šlamesiai

Turimi omeny etnokultūrinės veiklos šlamesiai – kaip jie girdimi, matomi, vertinami trijų žmonių: Rūtos STANKUVIENĖS, Šiaulių universiteto Humanitarinio fakulteto Lietuvių literatūros katedros dėstytojos, Kultūrinės antropologijos centro Etninės kultūros skyriaus vadovės, – iš „akademinio kampo”, Lidijos Joanos PRANIENĖS, keturiolika metų dirbusios kraštotyrinės veiklos organizatore ir koordinatore, – iš Lietuvių kraštotyros draugijos Šiaulių miesto skyriaus arimų, Alberto MARTINAIČIO, folkloro klubo „Patrimpas” pirmininko, etnokultūrinio darbo nepagydomo entuziasto, – iš liaudies kultūra nenuilstančiai besirūpinančios jo dvasios. O visą jų rūpestį (ir dar šį tą) šio žurnalo lankelén juodom avelém išgyné ketvirtasis – Liudvikas GIEDRAITIS.

R. S. Folklorinio judėjimo kontekste Šiauliai atrodo gana graudžiai. Miestas tikrų, gilių tradicijų neturi. Jি apibūdinant, apsiribojama tik frazėmis: buvęs darbininkų, dvarininkų, mezgėjų miestas. Kelmė, Plungė – taip, o Šiauliai – lyg nei šis, nei tas. Net mums, dirbantiems būtent etninės veiklos srityje, nepavyksta sueit, susėst visiems, aptart reikalą iš esmés, pradét tikresnius darbus. Juk kiekvienas miestas turi savo veidą. Reikia pradeti į tai žūrėti ir iš miestietiškosios, kaip tai seniai daro Klaipėda, Kauñas, Vilnius, o ne tik iš kaimiškosios perspektyvos. Šiaulių mokslo žmonės apie tai yra nemažai prirašę, net būta konferencijų ta tema, bet etnokultūrininkai dar gyvena tik „kaime“. Tačiau šiauliškiai, ypač senesnėse miesto dalyse, kai kur ir „blokiniuose“ namuose iki šiol švenčia neinstitucionalizuotas, pompastika nesugadintas gatvės, laiptinės, namo šventes. Tai jau būtent miestietiškojo būvio apraška.

A. M. Taip, reikia mums pradét kalbėti apie savo sąstingi. Tik svarbu, kad pasikalbėjimas suteiktų visiems naujo įkvėpimo, pasitikėjimo. Nesutikčiau su Rūtos patebėjimu apie Kelmę, kad ten esą išskirtinai turtingos tradicijos. Ten tik etnokultūrinė veikla labai garsi, bet pati Kelmė, jos dvasinis turinys, žmonės nuo to mažai keičiasi. Esu kelmietis, žinau. Bet negalima nuliūsti, kad čia viskas blogai. Néra beviltiški ir Šiauliai. Neatsitiktinai apie etnokultūrinius reikalus šnekam būtent Šiaulių universiteto Humanitarinio fakulteto kabinete. Manau, čia iš leto koncentruojasi labai galingos jėgos. Jūs (kreipiasi į Rūtą – L. G.) – viena iš tų, kurie pradėjot kurti Šiauliouose Etninės kultūros centrą, čia, Universitete, kaupiat folkloro, etnologinės medžiagos fondus, turit leidybos centrą, kuriame galima šifruoti surinktą tautosakos, etnografijos medžiagą, studijuoti ją, rinkti informaciją „darbo“ metu už atlyginimą. Tai puiku, nes Lietuvoje tokį darbą padaro daugiausia tik entuziastai, visuomenininkai. Manyčiau, kad, palyginti su kitais Lietuvos universitetais, Šiaulių universiteto etnokultūrinė veikla aktyviausia, čia yra net Etni-

nės kultūros skyrius, įdomus tuo, kad – integruotas į vienos švietimo ir mokslo įstaigos darbą. Štai į Universitetą ateina dirbtį archeologė B. Saladkienė, istorikė R. Trimoniene. Tai veiklūs žmonės. Matant, ką ir kaip tokie žmonės dirba ir sugeba nuveikti, nuliūsti negalima.

L. J. P. Stankuvienė apibūdino Šiaulių padėtį esant prastą, nes ji kaip žmogus „netelpa savyje“, stengiasi, dirba, o neranda atgarsio iš kitų. Ką padaro „darbo“ metu – puiku, bet jai norisi dirbtį ir „po darbo“, o čia ji paramos, pritarimo, pagalbininkų neranda. Béda, kad néra to paties trokštančių, tokų pat entuziastų. Tiksliau – jų yra, štai ir Albertas, ir daugiau esama, bet mūsų tikroji bėda, kad plakamės, nerandam bendros kalbos. Neturim bendravimo įgūdžių. Kaip įpratę dirbtį kiekvienas savo narvelyje, taip ir tėsiams. Ir vis neatsiranda žmogaus, kuris mus suburtų.

R. S. Labai daug egocentrizmo turi tie Šiaulių žmonės, kurie už etninę veiklą gauna atlyginimą, privalo dirbtį būtent etnokultūros darbą, skleisti informaciją, vienyti visus prijaučiančius entuziastus. Kai mieste buvo įsteigtas Etnokultūros centras, turėjau viltį, kad nors kas tris mėnesius visi sueisim aptarti savo reikalų, dalinsimės informacija, bus pakviečiami mokytojai... Nér, nieko nér.

A. M. Negaunam jokių žinių, kas ten vyksta, tame mūsų Etnokultūros centre... Norėtusi paklaust, kas tad iš viso yra etnokultūros centras: ar tik stalas, kėdė ir apmomamas pareigūnas, ar – informacijos, veiklos vienijimo šaltinis? Etnokultūros įstaiga neturinti autentiškos medžiagos archyvo – man visiškai nesuprantama: kaip be smergenų. Rūta minėjo apie Humanitarinio fakulteto fondą, mes, folkloro klubas „Patrimpas“, taip pat turim didžiulį folklorinės medžiagos archyvą. Jि tvarkyt, sistemint, skelbt – milžiniškas darbas, nepajėgiam: esam tik visuomenininkai. Tokia ta mūsų padėtis: Etnokultūros centras nepajėgus ką daryt, o mes, „Patrimpas“, nepadarom, nes neturim priemonių tam. Juk archyvui tvarkyt reikia bent poros kvalifikuotų žmonių.

Lidija Joana Pranienė

R. S. Albertas gana viltingu žodžiu paminėjo mūsų universiteto Humanitarinį fakultetą. Bet Universitetas turi net septynis chorus ir – du folkloro ansamblius. Du, o ir tuos kartkartėm pakritikuojamus vėtos spaudoj: folkloro ansambliai esą atgyvenę kartu su Atgimimu, jie tik gadi na balsą, „balso pastatymą”, smuiku ar bandonija moko groti iš klausos... Chorų šulai net neleidžia studentams ansambliai lankytis. Mano studijų laikais, prieš dešimt metų, studentai net slėpė nuo dėstytojų, kad lanko folkloro ansamblį. Iki šiol neigiamos nuostatos liaudies muzikos atžvilgiu né kiek nesusilpnėjusios.

A. M. Iš viso to aš daryčiau akivaizdžią išvadą, kad čia nėra profesionalių folkloro dėstytojų ir jie neįsileidžiamai į Universitetą. O kita, išvestinė išvada: mokytojai, kurie buvo ruošiami čia, nesugebės tradicinio dainavimo mokytis vaikus... Taip folklorinis judėjimas Šiauliouose Atgimimo laikais Prisikėlimo aikštės pakraštyje ir liko užblokuotas. Ir nieko čia nepadarysi. Aš net turiu tokios muzikinės kultūros reiškinio savą apibūdinimą: „balčytizmas”. Pripažįstamos tik plastmasinės (vadinamos autentiškomis!) dūdelės, skudučiai ir besiypsancios kankliuojančios merginos. Kas privatu, individualu, subtilu, žmogaus gyvenimui reikšminga, – čia neįsileidžiamą. Tie garbingi docentai nesuvokia, kam ruošiami mokytojai, kur jie iš čia važiuos, ką ugdyti, kaip kels žmones. Aš, kalvis, neseniai išmokiau du būsimuosius mokytojus groti armonika, parinkau repertuarą. Džiaugiasi jie dabar, labai mėgstami ten, kur dirba, ir vestuvėse pagroja. Universiteto do-

centui Lygutui tai pasakiau – net supyko ant manęs. O aš jam sakau: dar du būsimuosius mokytojus išmokysi groti smuiku... Ten mokoma, atrodo, visko, visokių teorijų, – kodėl gi per tuos penkeris studijų metus neišmokius vieno kito studento groti, tarkim, armonika? Juk kiekviečioj mokykloj tokio žmogaus reikėtų. Argi negalima būtų tą daryt „darbo“ metu, auditorijoj, už atlyginimą...

R. S. Visokių pažiūrų žmonių yra ir Universitete. Štai – A. Kavaliauskienė labai gražiai jau nuo senų laikų – su studentais folkloro ansamblį, dabar – kartu su R. Petkevičiene Humanitarinio fakulteto ansamblį „Dalia“, Muzikos katedroje pradėjo dirbti etnomuzikologas dr. G. Vilys... vis tiks tradicinės muzikos atžvilgiu čia tvyro dar neišjama nuostata. Neoficiali, „povandeninė“, bet, mūsų požiūriu, daug negero lemianti. Folkloro ansambliai kai kurį chorvedžių suvokiami kaip daugybės blogybų šaltinis: esą nors jų pašaukimas – atgaivinti senasias dainavimo tradicijas, jie tik suvienodino, „subendralietuvino“ visų Lietuvos sričių dainas. Peikiama, kad folkloro ansambliai žmonės dainuoja ne savo regiono dainas... Žodžiu, folklorinio dainavimo šiandieniniai trūkumai išpučiami, pažaidzduojami kaip visaapimanti blogybė, garbinama chorų kultūra, o ginančiųjų savo reikalą folkloristų taip ir neatsiranda. Taip studentai nuteikiami prieš folklorą. Bet etninė kultūra yra ne tik ansambliai. Mūsų Kultūrinės antropologijos centre prof. V. Rimkus kuruoja tautodailę, dr. S. Šimaitis tyrinėja Žiemgalos etnografiją, istoriją palikimą, dr. G. Mažeikis specializuojasi šiuolaikinių marginalių kultūrų ir simbolinio mąstymo tyrinėjimų srityje, J. Nekrošius domisi kelionių antropologija. Didelius darbus dirba kitas universiteto centras – Dialektologijos. Dr. J. Švambarytės vadovaujamas centras dabar labai intensyviai dirbuojasi prie Joniškio šnekų žodyno. Atrodo, kad per pasuktiniuosius metus požiūris į etnokultūrines vertėbes lyg ir pradėjo keistis. Noriu tuo tikėti.

A. M. Pavydėjau – kokie žmonės iš Vengrijos prieš keletą metų buvo atvažiavę į kankliavimo kursus Kelmėje: miesto meras, kultūros reikalų vicemeras, kažkokios įmonės direktorių... Atsivežė liaudies dirbinių parodėlę, dainavo savo liaudies dainas, komentavo jas... Pabandykim išsivaizduoti bent vieno mūsų miesto „valdžią“, dainuojančią liaudies dainas, komentuojančią liaudiško dainavimo manierą... O Vengrijoj esą iki šiol yra taip: mokinys privalo mokėti du šimtus savo krašto dainų, gauna už tai įskaitą, pažymį. Esu pasiruošęs mokėti šimto litų premiją kiekvienam, kas iš Universiteto dėstytojų, studentų padainuotų bent dešimt Šiaulių krašto dainų. Nemanau, kad labai nuskursčiau... Todėl ir sakau: į mokyklą iš čia išeina iškankinti, išsekinti, nualinti, bet „gavę žinių baigą“ žmonės. Mokykloje, savo krašte jie bus bejėgiai net vakaronę surengt. Todėl mokyklose dabar dažniausiai yra taip: keli muzikos mokytojai, visi paskambina pianinu, čiupinėjė skudutį, kitas – ir kankles, o armonikos, bandonijos, smuiko – né vienas. Ir retas pažiusta liaudišką

muzikavimą. Štai to „balčytizmo“ ideologijos vaisius. Ne-suprantu ir mokyklų direktorių, kodėl jie nereikalauja, kad į mokyklas ateitų muzikos mokytojai, kurie moka groti, o ne pasakyti, kad mūsų seneliai ir proseneliai grojo. (Atsiprašau, noriu – L. G. – įsiterpt: kiekvienas A. Martinaičio žodis tikrai atrodo kaip kalvio: įkaitęs jo dvasios žaizdre, atviras, nepaliekančios galimybės paneigt, pakreipt, kiekvienas išbaigtas, svarus ir nuoširdus. Tai man, besiklausančiam jo, taip atrodo). Svajoju įgyvendint keletą švietėjiškų sumanymų, kuriems įsikūnijus, atsiras ragu pūtėjų grupė, keletas armonikininkų, funkcionuojanti archeologinė kalvė, archeologinių rūbų komplektai. Daug kas jau būtų ir įgyvendinta, bet, kaip visada, nerandu pri-tarimo Kultūros skyriuje. Mano supratimu, Šiauliouose vi-suomenininkai, remiami privačių turtinės žmonių, neabe-jingų tradicinei kultūrai (iš jų daug viliuos) turėtų sukurti etnokultūros studijų, informacinių centrų. Ten neturėtų būti direktoriaus, o dirbtų konkursu atėjėt etnografas, etno-muzikologas, gal – ir archeologas. Jie ruoštų metodines priemones, užtikrinančias galimybę dirbtį integravus etnинės kultūros mokymą į kultūros ir švietimo įstaigas (t.y. – įgyvendinant Etninės kultūros valstybinės globos įsta-tymą), padėtų ruošti konceptualias tradicinės kultūros po-puliarinimo programas šventėms, renginiams. Vis turiu norą, vilti išauklėt, išugdyt bent vieną talentingą jauną žmogų, kuris čia kalnus mūsų srity nuveiktu. Mes jau esam pavargėliai, visi nagus nudegę, perdegę. Norisi už-sitikrint ateiti, o mokyklose, deja, tokia padėtis: kartą atėjo pas mane mokinys ir klausia, ar galis aš padaryt jam medinę dūdelę. Sakau – galiu. Bet kitą dieną ateina vėl tas mokinys ir sako, esą jam neberekia tos dūdelės, nes mokytoja sakiusi, kad jos visos turi būti vienodos, plast-masinės... Nuolat esu kviečiamas į Vilnių, kad mokyčiau, kaip pasigaminti, tarkim, tradicines kaukes, o čia, Dailės fakultete, profesoriai tik tyčiojasi iš manęs. Čia daromos „profesionalios“ kosmopolitinės kaukės, turinčios gal dau-giau budizmo nei mūsiškų bruožų... Jokių čia tradicinių formų, tradicinių personažų, nors turėjom ir gerų meistrų, su savo stiliumi, bražu, – Mejeri, Lukošaiti. Niekas tuo ne-sidomi. Išmokyti kosmopolitine dvasia, esam nebebaję-gūs išsiugdyti sentimentų saviems kultūros reiškiniams. O buvę studentai darbų mokytojai nemoka pasidaryti nei kaukės, nei lumzdelio, nei kanklių ar skudučio.

R. S. Nėra tokia prasta padėtis. Aš pradedu skaityti etnokultūros pagrindų paskaitas, kiti dėstytojai tėsia at-skirus liaudies dainos, šokių, folkloro, tautodailės kursus. Yra ir skudučiavimo, kalendorinių švenčių fakultatyvai. Kas į tai linkęs, per penkeris metus su teoriniais tradicinės kultūros pagrindais ir praktine veikla tikrai turi galimybę susipažinti, nors čia ruošiami paprasčiausi lituanistai, o ne folkloristai. Dirbu čia nuo 1992 metų, ir kalbėdama apie tradicinę kultūrą, folklorą, stengiuosi laikytis prin-ciupo: kiek įmanoma nepriešinti tradicinės kultūros su da-bartimi, atskleisti kaitos, raidos, naujovių aspektus. Ir dar:

teorija, be abejo, svarbu, bet svarbu ir tai, kaip žmonės patys išgyvena, išjaučia etninės kultūros esmę. Lietuviai literatūros studentai nemažai temų renkasi iš tautosakos, etninės kultūros. Manyčiau, kad bent jau lietuvių literatūros ir kalbos mokytojais atėjė į mokyklas, mūsų auklėti-niai tikrai nesijaučia bejégiai tradicinės kultūros pažini-mo srity... Užeikit į mūsų Universiteto skaityklą ir pamaty-ki, kaip atrodo ten gaunami „Liaudies kultūros“ žurnalai! Čiuipinėti nučiuipinėti, skaityti nuskaityti. Kiekvieno šio žurnalo numerio, tikrai pasakysiu, mūsų studentai laukia kaip didžiausio džiaugsmo. Mums tas žurnalas tiesiog būtinai, gyvybiškai reikalingas. Be išlygų. Visais jo sky-riais, poskyriais, straipsniais džiaugiamasi. Svarbios ir folkloro temos, ir etninės kultūros klausimai, ir publikaci-jos iš kultūrinės antropologijos, žvilgsnis į kitas kultūras. Mums tai – visokeriopai labai gerą lygi, svarumą, išbaig-tumą pasiekęs žurnalas, virtęs mokymosi šaltiniu. Bet svarbiausia, skaitydami „Liaudies kultūrą“, mes nematom, kad etninė kultūra – vien atgyvena, seniena, muziejų ver-tybė. Čia ji pateikiama kaip gyva, šiuolaikinė, aktuali. Jau-nam žmogui tai labai gerai... Atsiprašau – toks nejučia išsprudės pagiriamasis žodis jūsų žurnalui.

(Tebus ir man, L. G., atleista: ne tik šios šnekos, bet ir viso darbo „Liaudies kultūros“ žurnale akimirka, – labai džiaugiausi.)

L. J. P. Pastaruoju metu jaučiame ypatingą Šiaulių ra-jono mokyklų kraštotyrinės veiklos pagyvėjimą. I konfe-rencijas, seminarus žmonės veržte veržiasi. Net nežinia kuo tai paaiškinti... Nors, žūrint iš esmės, – Šiauliai visa-da buvo kraštotyrininkų kraštas. Pastarajį dešimtmetį kraš-totyrininkus gal buvo kiek užgožę blizgučiai iš Vakarų, pro-fesionalus menas, profesionalūs kolektyvai: juk visa tai labai įspūdinga, akivaizdu, garsu, o kraštotyros veikla – tyli, nematoma, jos vaisiai atsiranda lyg iš nieko, nors tas „niekas“ – daugelio žmonių atkaklaus dešimtmečių triūso vaisius. Pažiūrėkit į P. Višinskio bibliotekos Kraštotyros sky-rių: Lietuvoje nėra kito, kuriame būtų sukaupta tokia išsa-mi, turtinė kraštotyros medžiagos kartoteka. Tai pusės amžiaus daugelio žmonių tylaus, ramaus, bet atkaklaus darbo vaisius. Kraštotyrininkai nesireklamuoją, etninės veiklos pasišventėliai ir šiandien nepažįsta savireklamos. Štai – surengėm koncertą, Rūta su studentais parengė tradicinių vestuvių su visais papročiais, apeigom progra-mą, sušaukėm eilinę konferenciją, Albertas padarė naują instrumentą – atkaklaus ējimo pirmyn žingsniai, nesigar-siniant, nesigiriant, ējimo į tai, ką galiusiai ir turime.

R. S. Būtent Šiaulių apskrityje prie Viršininko adminis-tracijos 1998 metais pirmoji Lietuvoje įsikūrė Kraštotyros taryba, subūrusi kraštotyros žmones. Jų daug, ir vi-si – „juodi darbininkai“. Turim viltį: nemaži dalykai dé-sis. Buvo sušaukta ir pirmoji konferencija „Mokykla ir kraštotyros uždaviniai“, surengtas seminaras nevalsty-binių muziejų vadovams, jvyko respublikinė kraštotyri-ninkų konferencija, rengiamos nacionalinės jaunuju-

Albertas Martinaitis Rasos šventėje Kelmės rajone, Garduose. 1997 m.

kraštotyrininkų ekspedicijos, kraštotoyros darbų Šiaulių apskrityje aptarimai...

L. J. P. P. Bugailiškio laikų „Gimtojo krašto“ dvasia Šiaulių mieste niekada nebuvo išblėsus. Kraštotoyros darbo tradicija čia tikrai tebegyva ir, jauste jaučiasi, – stipréja, gilėja. Bet kurioj konferencijoj (rengiame ir tarptautines), seminare, kur šnekama apie kraštotoyrą, salėje mirtina susikaupimo tyla, net jei šnekėtojas gerokai netelpa į laiko reglamento rėmus. Ir visada klausimų griūtis. Kraštotoyros metodinė medžiaga grobstyte išgrobstoma, pasidauginom visais įmanomais būdais. Dėkokim P. Bugailiškio dvasiai. Tikrai turiu visą teisę sakyti: Šiaulių mieste kraštotoyros darbas – aktyvus. Tik mūsų bėda, kad vis norim tobulumo, vis nepasitenkinam... Niekur Lietuvoje nėra tokio dalyko, kaip pas mus – Mikelio prizas, kuriuo jau visą dešimtmetį pagerbiam savo krašto geriausią kraštotyrininką. Patį prizą daro skulptorius K. Kasparavičius, ir tai būna ypatingas dirbinys. Mokyklose – taip pat didžiausias kraštotoyros sujudimas: įsteigtos jaunujų kraštotyrininkų mokyklės, kuriose dėsto kraštotoyros mokslo profesionalai iš Universiteto, veikia kraštotoyros būreliai... Ap-skrities administracijos žmonės labai pritaria mūsų veiklai, kviečiam juos į savo renginius, ir jie būtinai atvažiuoja. Ar žinote dar bent vieną Lietuvos miestą, kuriame bū-

tų tiek daug visuomeninių (!) muziejų: Geležinkelio stoties istorijos, Universiteto istorijos, J. Janonio, Didždvario gimnazijų, Katinų (net 10 000 eksponatų!), S. Šalkauskio mokyklos, Vandentiekio ir kanalizacijos, Ugniagesių... Ypač garsus – 1970 metais įkurtas mokytojo J. Krivicko vadovaujamas J. Janonio gimnazijos muziejus, kuriam sovietiniais laikais buvo suteiktas net „liaudies“ vardas. Tada tokį teturėjo 8–9 Lietuvos muziejai. Valstybinių muziejų aš net neminiu. O ir jų čia gausu: įžymusis „Aušros“ su istorijos, archeologijos, etnografijos, dailės skyriais, Fotografijos, Dviračių, J. Krikščiūno–Jovaro literatūros istorijos, Radijo ir televizijos technikos. Juk tai ne vienos dienos ar kokio vieno pasišventėlio darbas! Ne, niekas už dyka nieko nedavė. Be to, reikia nepamiršti, kokios palankios sąlygos pastarajį dešimtmetį buvo daug ką iš-naikint, panaikint. Késintasi ir į Dviračių muziejų, ir į Radijo bei televizijos... Tik atkaklaus kraštotyrininkų darbštumo dėka juos turime. Mūsų kraštotyrininkai nusipelnę labai daug pagiriamų žodžių, kuriuos labai retai tegirdi... Norėjot, kad papasakočiau Mikelio prizo istoriją. O ji – ir vėlgi – atsiradusi tik per mūsų kraštotoyros pasišventėlius. Ējo gal 1936 metai. Šiaulių kraštotoyros draugijai vadovavo Peliksas Bugailiškis. Tada Draugijoje veikliai ir tie siogiai dalyvavo ir burmistrai, ir kunigai, ir teismo pirmi-

ninkai, ir advokatai... „Aušros” muziejus jau tada klestėjo, o jam eksponatus rinko net minėta miesto gretinėlė. Ir štai tokią skrybėlėtų ponų draugija, kartą važinėdama po kaimus, užėjo į vieną trobelę, močiutės paklausė „ko-kių nors daikų”. Močiutė pasimetė – esą nieko neturinti... Ponai paprašė leidimo užlipti ant aukšto. Užsikorė – o ten ūkiui neberekalingų, muziejinių daikų – lobiai. Su-sikrovė tie ponai į vežimą visą kaugę, o močiutė ir sako: „Jūs, ponuliai, kaip tas žydelis Mikelis – renkat visokias seninas, kurių mums neberekia”. O tarp tų „ponų” buvo ir M. Čilvinaitė, ir G. Vaitiekūnas. Jiems įtin patiko tas jų įvardinimas „Mikeliais” – émė ir patys save vadint: Čilvinaitė – Mikelyte, Vaitiekūnas – Mikeliu. Kai šventėm sa-vо Draugijos 65-metį (1983 metais), M. Čilvinaitė jau ne-begalėjo dalyvauti, tik įrašė savo kalbą (tai buvo paskutinis jos įrašas), kuria užbaigė žodžiais „Jus sveikina pas-kutinė Mikelytė”. Kai mirė mūsų žymusis G. Vaitiekūnas, jo atminimui kraštotoyrininkas D. Balčiūnas pasiūlė įkurti Mikelio prizą. Ir štai tam prizui – jau antras dešimtmetis. Jo laureatai – garsūs mūsų kraštotoyrininkai: Birutė Krizi-kevičienė, Jonas Krivickas, Irena Rudzinskienė, Vytenis Rimkus, Elena Adomavičienė, Danielius Balčiūnas, Zita Subačienė, Stasys Bulzgys, Antanas Krištopaitis... Kiek-vienas – nuveikęs didelių darbų, vertų atskiro žodžio. Štai paskutinis paminėtas, A. Krištopaitis, – dailininkas, kartu su kraštotoyrininkais važinėjės po Lietuvą, piešęs gandra-lizdžius, bažnyčias, Lietuvos ažuolus. Jis vienintelis Lie-tuvoje yra apvažinėjęs vietas, susijusias su 1863 metų sukiliimu, piešęs viską, kas su juo susiję. Va tokie žmo-nės pas verti Mikelio prizo.

R. S. Ir pati Lidija Pranienė 2000 metais buvo apdo-vanota.

A. M. Sėdžiu, klausausi, ir man atrodo kažkokie pa-slappingi, mīslingsi tie laikai, kai miesto skrybėlėta greti-nėlė eidavo po gryčias, rinkdama mūsų senovę menan-čias muziejines vertybės. Tokia buvo nuostata. Niekaip negaliu suprasti, kas atsitiko šiandien: dabar to nė iš tolo nér, ir man vis kirba: kodél, ką reikia daryt, negi-viskas taip beviltiška? Talonu (vagnorku) laikais émiau kurstyti vieną pažystamą advokatą, esą prieš karą advokatai ne sédéjo vien „ant straipsnių”, bet ir „kultūrą kū-rė”, jautė, kad reikia ir senovés reliktus išsaugot, paro-dyt. Įkurkim, sakau, P. Bugailiškio atminimui stipendijų fondą. „Gerai”, – sako. Pakalbėjo su advokatais, teisé-jais – pradéjo pinigai plaukt... Mano pažystamas po to pasakojo: visi jautėsi pamaloninti galj prisidėti prie mū-sų kultūros išsaugojimo. Taigi: tereikėjo progos, para-ginimo, ir folkloro ansamblio „Patrimpas” entuziastai, net dešimt žmonių, važinėjė po kaimus, užrašę tūkstančius tautosakos vienetų, iš advokatų kontoros gavo po 1,5–2 tūkstančius tom „vagnorkom”. Apstulbę visi buvom. Lokalinis, sakyčiau, reiškinukas: kažoks entuziastas, Advokatų kontora, tautosakos rinkėjai, premija jiems... Bet gal mes tik susitaikę su savo ubagiška padėtimi,

gal tereikia belstis, mokét belstis. Tik vėlgi: prisibelsk tu-prie kokio kito advokato...

L. J. P. Manau, ir dabar žmonės kupini visokių porei-kių, tik pasirinkimo galimybės kultūrinei veiklai šiandien daug didesnės nei, tarkim, prieškary. Niekad kraštotoiros, etnokultūros judėjimas jau nebebus masinės. Ir P. Bugai-liškio apsupty tebuvo gal penkiolika žmonių, dirbusių kraš-totoiros darbą, kaip sakoma, „juodai ir atkakliai”. Šiandien mieste yra apie penkiasdešimt žmonių, tikrai su pomėgiu dirbančių šį darbą, ir man atrodo, kad tai nemažai. Nereikia norėt, to tikrai ir nenoriu, kad Šiauliai „skėstų folklore, kraštotoyroj, etnokultūroj”. Kitas dalykas, kaip sakėt (atsi-prašau, ir aš, L. G., kai ką buvau sakęs), – gal prastas bendras poziūris į savo etninės kultūros reikalą. Bet tai laikyčiau mūsų pačių darbo spraga, neišbaigtumu.

A. M. Todél eikim pirmiausia į mokyklas, burkim mo-kytojus į seminarus, aiškinkim, ugdykim požiūrį. Nereikia norėt apauti žmones naganėm, bet būtina ugdyti ir išugdyti pagarbą mūsų tradicinei kultūrai, išmokyti giliai dvi-siškai ją suvokti. Tik tai mus ir gali išgelbėti: be sąvujų vertybų supratimo dvasioj šiandien išgyventi né fiziškai nebejimanoma. Neturintis tikro, gilaus tautinių vertybų su-pratimo labai greit „nuperkamas”. Ir gyvenimu jis eina, sakyčiau, plikas – lyg per dykumą. Todél, pirmiausia, mums neturi nerūpēti, kas mokys mūsų ateinančiąją kar-tą. Gal neatsitiktinai štai ir šnekamės Šiaulių „mokytojų kalvėj”... Bet vėlgi – šiemet išmokiau penkis studentus liaudies instrumentais grot. Man niekas už tai nemoka, o aš tai darau. Todél norėčiau paklaust, kodél to nedaro tie, kuriems už darbą etninės kultūros srity mokama. Juk turim Etninės kultūros centrą, su kurio vadovu labai gražiai galima pasikalbėti apie reprezentacinę folkloro veiklą...

R. S. Ir – tik.

A. M. ... apie kelionės į užsienį, tarptautinius festiva-lius... Niekad nesutiksiu su tais „kultūros žmonėmis”, kurie tik naudojasi kultūros paveldu, o ne kuria ir mo-dernizuuoja.

L. J. P. Nagi – gyvas, gyvas mūsų miestas, juda dar...

A. M. Niekas jo ir nelaidoja, bet štai iš Šiaulių mokyk-lų atrinkti bent vieną ansamblį į Vilniaus folkloro festivalį „Skamba kankliai” – ir nepavyksta: lygis prastas.

R. S. Yra keli ir geri ansambliai Šiauliouose: Mokytojų namų „Salduvė”, prie jo – liaudiškos muzikos ansamblis „Saulė” (Universitete). Sakyčiau, pastarojo labai geri poslinkiai: buvusi tarybinio tipo kapela, veikiama V. ir D. Dakinių, „Salduvės” vadovu, labai „sufolklorėjo”, surado, ma-nyčiau, puikų vidurų. Yra D. Martinaitienės, R. Šereivie-nės, V. Taučienės vadovaujami ansambliai...

A. M. Bet visa tai – entuziastų dėka, o mes net neži-nom, ar išvis yra mūsų Etnokultūros centre bent koks mūsų krašto tautosakos, liaudies muzikos, etnologinės medžiagos fondas...

L. G. Į ši klausimą jums galėčiau atsakyti „Iš Vilniaus”. Mūsų žurnale neseniai buvo atspausdinta klausimų an-

1998 m. etninės kultūros disciplinos rémuose suorganizuotos etnografinės vestuvės. Centre – Rūta Stankuvienė.

keta. Į klausimą „Kokios Jūsų konkrečios ir svarbios kultūrinio darbo problemos?“ anketoj iš Šiaulių rajono atsakytą taip: „Prieinamumas prie archyvų, Šiaulių etninės veiklos centro abuojumas“. Sakau tik tai, kas buvo parašyta.

R. S. Tai tik dar kartą paliudija, kaip mums labai trūks-ta sutelktinių veiksmų. Štai į gera išeina nebent tiek, kad Šiauliouose nebūna išpūstų renginių, susietų su tradicinėm šventėm, folkloru.

A. M. Ir – ačiū Dievui.

R. S. Yra Folkloro diena, rengiama kartu su tautodailininkais. Bet tai nėra mūsų, tos srities žmonių, vidinė, dvasinė šventė, į kurią eitume tikrai kaip į šventę.

A. M. Ji labiau tautodailininkams: jie dalyvauja mugėje kaip amatininkai, turi savo ansamblį – dainuoja, šoka. Jiems ta šventė tinkta.

R. S. Šiaulių rajone švenčių rengimo prasme – nebent Kurtuvėnuose viskas gyviau. Pirmausia – jų Užgavénés. Ten yra labai šaunus ansamblis, kuris tą šventę itin pagyvina. Skatina, remia ir vietas valdžia. Ten – regioninis parkas, kuriam taip pat rūpi tradicijas prikelti. Gražiai bendradarbiaujant, jiems ten neblogai sekasi ir žmones atitraukt nuo kasdienybės.

A. M. Mieste „daryt šventę“ beprotiškai sunku. Nes bet ką darant pirmausia reikia pagrįsti, argumentuoti, jausti šventės būtinybę, vidines paskatas. Brazilijos kar-

navaluose šokinėja pusnuogiai – gal jiems ten reikia taip šokinėt... O ką reikia daryti Šiauliai? Žinau tik tiek: kiek-vieną apeigą, kiekvienu jos akcentą būtina pagrįsti kažkuo giluminiu, turinčiu prigimtį mūmyse.

R. S. Šiauliouose nebent studentija kiek sujudina, įtraukia mūsų „miescionis“, rengdama savo šventes, karnavalus: MAFI (matematikai, fizikai), HUDI (humanitarų dienos), „pieštuukų“ šventė (Dailės fakulteto) ir kt.

L. J. P. Čia yra countri ansamblis „Jonis“, kuris Joninių proga rengia savo šventę.

R. S. Bet tai, sakyčiau, „countri Joninės“, nors ir labai reikšmingos šiuolaikinių Šiaulių gyvenimui. Kaip ir šventė „Ant rubežiaus“. Visokių švenčių reikia žmogui. O mes turim pasiūlyti savas – prasmingas, išbaigtas, nuosekliai.

L. J. P. Tik – mūsų didelė bėda, kad su gera žinia šiandien itin sunku patekti į spaudą, televiziją...

A. M. Būdami tokie, o dar ir nesuburti bendrai veiklai, privalom ir sugebam pastebėti, kas gražaus nesankcionuoto vyksta. Manyčiau, jei močiutė Kalėdų proga su visom apeigom iškepė duoną – tai daug reikšmingesnis dalykas nei kokia karnavalinė procesija, kuria per Šiaulių miestą pralekia koks šimtas studentų. Reikia tikrų kaip dukart du, tradicinių, dvasia sušildytų dalykų. Be abejo, gal ir mes galėtume susprogdint kokią „etnografinę bombą“, bet ar ji būtų dvasiškai pagrįsta? Man daug svarbiau

veiksmas, supratus jo *turinį* ir *paskirtį*. Šventė negali būti suprimitvinta ir banali. Bepigu Kurtuvėnuose. Ten visi vienas kitą pažsta – gyvus ir mirusius. Ten – bendruomenė, kurios rémai būtini tradicinės šventės subtilumui išlaikyti. Ogi kokia ta bendruomenė – Šiauliai!?

Vietoj atsakymo ir pabaigos

Taip, žiūrint iš esmės, mes žurnale tešekam apie bendruomenę, kurią jungia etnokultūrinės tradicinės vertybės. Tariam „tradicinės šventės” – aiškinamės kaip, kada, kur, „tradicinis dainavimas” – klausomės pakeréti, „tradicinis šokis” – gérimės šokančiaisais, džiaugiamės patys įvelti į ratelį, teigiam, mūsų požiūriu, akivaizdžią viso to vertę žmogaus gyvenime, o ypač gi – išsaugant mūsų bendrysčią, mūsų tapatumą... Gal nieko bloga mes nedarom, bet, broliai mano, yra ir dar viena komunizmo šméklos atkakliai marinta ir bene visiškai pribaigtą Tradiciją, kuri tikrai jau – kuo būtiniausiai turėtų atgyti: tai pagarbos Žmogui, jo Vardui, jo Orumui, jo doram darbui, jo nepakartojamam vieninteliam Gyvenimui, buvimo su tautos iškiliasiais, kaip mūsų dvasios protéviais, tradicija. Jei tokia jau palaidota, sakau, ją būtinu būtiniausia reikia iškast iš kapo ir ne perlaudoti pajuodusius kauliukus, o kuo stropiausiai, Dieve, padék, įkvépti gyvybės šviesumo. Kitaip – visos mūsų tapatumo pastangos liks be prasmingo įsikūnijimo, o senosios tradicijos – tik šiokia tokia atgaiva šio gyvenimo, tiksliau Išėjimo iš Gyvenimo knygos, nelaimėje. Taip: juk mes to doriausio pasididžiavimo savo tautos žmonėmis, asmenybėmis, kūréjais, intelligentija nebeturime! Ar ne tiesą sakau? O neturintiems asmenybiškumo telieka beskonis (kol neapkarto) kuždesys kasdienybėje... Teisios mano išvados ar ne, bet štai émiau jas vienu ypu ir išplazdėjau, pagautas to supratimo, to atradimo ir – susižavėjimo, ir džiaugsmo akimirkos, kadaisė (1991 05 25) pabuvojęs gegužinėje Šiauliouose: buvau pakviestas jos įkvépėjos Irenos Žvinklevičienės, tuo metu dirbusios Šiaulių miesto vykdomojo komiteto kultūros skyriuje.

Išgirdę žodį „gegužinė”, vaizduotėje išvystam beržyną, mergeles ilgomis kasomis, bernų dainas ir mušties, „mandrus kavalierius blizgančiom lakierkom”, armonikos melodijas, šokius (trumpai, anot Ž. Šaknio: jaunojo pasilinksminimo, poros rinkimosi tikslus). Bet Lietuvoje, pasirodo, būta ir visai kitokio pobūdžio gegužinėmis vadintų sujudimų, turėjusių pirmiausia tautinės kultūros puoselėjimo siekių. Jų įkvépėjais bei rengėjais buvo ne kaimo jaunimas, o miesto intelligentija. Būtent tokias gegužines Atgimimo pradžioj bandyta atgaivinti ir puoselėti Šiauliouose. Tai, be abejo, neatsitiktina, nes būtent Šiauliai prieš pusantro šimto metų buvo lietuviškos šviečiamosios veiklos Didžiojoje Lietuvoje židinys, mūsų pirmojo Atgimimo laikais garsėjo kaip švietėjų, kultūrininkų miestas. Čia ir Kluono teatro (pirmojo viešo vaidinimo D. Lietuvoje), ir „Varpo” draugijos, ir daugybės kultūrinių sąjūdžių XX a. pr. lopšys.

Šalia Šiaulių yra vietovė, vadinama Aleksandrija. Daabar ten karjerai, pokary saugumiečiai, sakoma, ten užkasdavę kalėjimuose nukankintus žmones, čia būta ir senųjų kapinių, dabar – žvyruotieji šlaitai iššaižyti besitreniruojančių motociklininkų, karklai, įžymaus Lietuvos miškininkystės puoselėtojo, Lietuvos, Latvijos reljefo žemėlapio sudarytojo P. Matulionio kapas, giraitė ažuolėlių, skirtų Šiaulių krašto šviesuoliams atminti: St. Šalkauskio ažuoliukas, J. Jovaro ažuoliukas ir t.t. Čia – gražus didžiulis akmuo, liudijantis: „carizmo valdymo metu darbo žmonės, pažangioji intelligentija panaudojo gegužinės nelegaliems susirinkimams užmaskuoti, draudžiamos lietuviškos literatūros ir atsišaukimams platinti... 1903 metų gegužinėje dalyvavo J. Jablonskis, J. Krikščiūnas-Jovaras, V. Mickevičius-Kapsukas, M. Slančiauskas, P. Višinskis, Žemaitė...“ Gegužinės vyko 20 metų: nuo 1894 iki 1914-ujų. Minint Aleksandrijos gegužinių 40-metį, čia padodintas ažuolas ir pastatytas šis paminklinis akmuo, prie kurio Šiaulių „bičiulystės Labora“ žmonės, susiburiantys senosios mūsų šviesuomenės, intelligentijos pažinimo, jų tradicijų prikėlimo ir išsaugojimo, dvasingumo puoselėjimo, anot I. Žvinklevičienės, „mästymo širdimi, žmoniškumo kelio“ švarinimo, nušvietimo tikslais, čia savotiškai prisiekia saugoti „atmintyje ir širdyje... kultūros palikimą... niekad neužmiršti tų, kurie jau išėjo ir patiem eiti jų pėdomis šviesos ir tiesos keliu.“

Sunku pasakyti, kiek Bičiulystė jungia žmonių, nes pastovios narystės néra, o tik – atsišaukiantys į „plakančios širdies, mini šeimelés“ (kaip ją įvardija kiti), t.y. į keleto žmonių (Jolanta, Linutė, Antanina...), į to branduolio, pasišventusio „juodam šviesiam darbui“ kvietimus, paraginimus ateiti į renginius, „būti tiltu, jungiančiu praeitį su Lietuva, apie kurią svajojam... surasti kažką šviesaus savo praeityje... stabtelėti tame kasdieniam bégime... pasisemti ramumo, gerumo vienas kitam ir – kad iškiliausi mūsų tautos žmonės nuolat lydėtų mus“ (I. Ž.). Juk ir kiekvienas Lietuvos miestelis, o juo labiau miestas gali surasti savo praeityje kažką brangintino, šviesaus, aktualizuoti tai, „po kruopelytę kaupti“ pagarbą tam, o tuo pačiu – ir vienų kitiems. Be to: ne taip jau daug ir to mūsų gyvenimo, tų gražių akimirkų tame, tad stabtelkim „kasdieniam bégime“, išklausykim vienas kitą, pagerbkim, mokėkim „mästyti širdimi“ (I. Ž.), t.y. – atjauta, gerumu, o ne tik tuo, ką puikiai moka protas – pergudravimu, prisitaikeliškumu, netiesos sakymu, apsimetimu... Taigi, anot I. Žvinklevičienės, „su ta dvasia“ nuo 1989 metų renkamas dažniausiai P. Višinskio bibliotekoje. Tai lyg senojo kaimo vakaronės, tik kaimo žmonės atsinešdavo ką verpt, siūt, vyt, o čia – kiekvienas iš savo kūrybos srities: kino mėgėjas – „kokį kiną“, dailininkas – paveikslą... Nevengiama pasikvesti kultūrai nusipelniusią senosios kartos žmonių, susitikimai su tokiais laikomi didele vertėbe. Skatinama saviraiška, kūrybingumas, darbštumas (Labora!). Vakaronė prasideda varpeliu: kaip mišios, kaip V. Kudirkos varpo šaukimu...

O gegužinė – tai jau svarbiausias metų renginys, ir būtent Aleksandrijoje, pakelui į ją kapinėse uždegant liepsnelę prie garbiųjų krašto žmonių („kaip jungtis su jais“) kapų, o tiems, kurių kapo Šiauliuse nér, – ant Laboros akmens. Prie jo visi bendrai ir nusifotografuoja. Aleksandrijoje esama seno klojimo: tame, kaip ir senose tradicinėse inteligentų gegužinėse, skamba muzika, poezija, prozos ištraukos, suvaidinamas spektakliukas... Naujas elementas – savotiškas gegužinės „paskyrimas“ vienam ar keliems itin garbiems Šiaulių krašto (ir – Lietuvos) žmonėms. Taip buvo paminėti daugelis: S. Šalkauskis, S. Kymantaitė–Čiurlionienė, P. Matulionis, S. Zubovienė, A. Žmuidzinavičius...

Štai ir išvada: yra, būta tų tradicijų, ir – visokių, yra visokio pagrindo susi- rast žmogui žmogų, burtis į bendruomenę (te ir mažą), ne tik, anot V. Šimkaus eiléraščio, „kai žadam daryti kiaulystę“, bet turint ir kuo šviesiausią siekių, ir net tokiam „darbininkų, dviratininkų“ (o ir – Saulės, ir – Šaulio) mieste kaip Šiauliai.

ETHNIC REALITIES

Whispers from Šiauliai

The interview of the member of the editorial staff of the „Liaudies kultūra“ (*Folk culture*) Liudvikas Giedraitis with Rūta Stankuviene, Lidija Joana Pranienė and Albertas Martinaitis, who are the fosterors of the ethnic culture of the city of Šiauliai, is featuring the fact that the fosterors of ethnic culture are feeling discomfort both as far as their activity is concerned and due to the attitude of other social groups toward ethnic culture. To the opinion of the participants of the debate everyone should concentrate his powers in relation to this activity, including numerous members from other institutions. It was emphasized that every inhabited area has its own traditions and the history of its development which might always be referred to while creating simultaneously a modern culture in it. Since the end of the 19th century Šiauliai has been famous for its regional ethnographers and regional activities.

Skaitytojai apie „Liaudies kultūrą“

1999–2000 metais, norédama pasitikslinti skaitytojų nuomonę apie žurnalą „Liaudies kultūros“ redakcija kurį laiką spaustino anketą. Iš visų gautų anketų 40 proc. sudaro atsiųstos paštu. 60 proc. anketų užpildyta įvairių sričių kultūros darbuotojų, susirinkusių į seminarą Plateliuose 2000 m.

I Klausimą, ar žurnalas turiningas ir įdomus, 95 proc. respondentų atsakė, kad taip; iš jų 35 proc. pareiškė ypatingą prielankumą, 5 proc. respondentų, sutikdami, kad žurnalas įdomus, darė išlygas. 5 proc. į šį klausimą neatsakė.

Antruoju klausimu mums rūpėjo pasitikslinti, ar ne per sunkūs tekstai. Atsakytų: 60-čiai proc. respondentų jie ne per sunkūs, 35-iems proc. respondentų kai kurie straipsniai pernelyg sudėtingi. I Klausimą neatsakė 5 proc. respondentų.

Trečiuoju klausimu bandėme nustatyti, kokios temos mūsų skaitytojams aktualiausios. 20-čiai proc. respondentų visos temos įdomios, sunku ką nors išskirti. Iš likusiuųjų atsakymų paaiškėjo, kad įdomiausi etninę kultūrą apskritai nagrinėjantys straipsniai (40 proc.), straipsniai apie liaudies meną (30 proc.), istoriją (25 proc.) ir mitologiją bei archeologiją (po 15 proc.). Dar paminėta konkrečiai tautosaka, kitos kultūros, religijos, etnomuzika ir kt.

Norėjome pasitikslinti ir žurnalo skyrelių populiarumą tačiau, matyt, ta „kepurė“ skaitytojams nelabai svarbi. Daugiau kaip 50 proc. respondentų skyrelių vertingumo nediferencijavo: daugiausia atsakymų, kad visi skyreliai geri, arba kad kiekvieną kartą išsirenka, kas įdomu.

Likusioji, skyrelius išskyrusi, respondentų dalis pirmenybę atiduoda „Mokslo darbams“ ir „Kitoms kultūroms“. Toliau – „Etninės veiklos realijos“, „Skaitymai“.

Klausėme, kokios medžiagos skaitytojas žurnale pasigenda. 20 proc. respondentų patenkina spaustinamoji, 10 proc. respondentų į klausimą neatsakė. Iš likusiuųjų atsakymų matyt, kad kokios nors didelės stokos nejaučiama. Po 10 proc. respondentų pageidavo daugiau nagrinėti kultūros paveldo problemas, senąją baltų kultūrą, daugiau rašyti apie regionų kultūrą, apie įžymius kultūros veikėjus, konkrečiai – apie Suvalkijos papročius, daugiau spaustinti šaltinių, po 5 proc. pageidavo daugiau straipsnių apie Lietuvos religines bendruomenes, Lietuvos folkloro grupes, gausėnio skyrelio „Žmonės pasakoja“, straipsnių apie teosofiją.

Minėta anketa siekėme naudos sau: klausėme, kokie išskirtiniai respondentų kultūrinės aplinkos reiškiniai, kokias problemas reikėtų kuo greičiausiai svarstyti. Naudos turime.

Ačiū visiems, atsakiusiems į mūsų klausimus. Mes jus irgi mylime!

Dalia RASTENIENĖ

Kimėnuose, palei Uteną

Povilas VETEIKIS

Graži yra senųjų laikų kaimo inteligentų tradicija aprašyti savo gyvenimą, giminės genealoginių medžių, gimtojo kaimo istoriją, papročius, buitį.

Plunksnos émési ir Povilas Veteikis (1901–1983), mokytojavęs Kuktiškėse (Utenos r.).

Desté matematiką, vadovavo chorui, turėjo ir neabejotinų literatūrinių gabumų. Kai kurios rašinių detalės išduoda, kad jau jaunystėje rašė dienoraštį. Tų laikų – iki Pirmojo pasaulinio karo – istorijos „Liaudies kultūrai” ir yra jdomiausios.

Didelę vertę turi tai, ką smalsus, mokslo trokštantis paauglys pats pastebėjo, ką įsiminé iš kitų žmonių pasakojimų.

Senelis dar baudžiavą minė

Niūrūs buvo baudžiavos laikai. Žmonės éjo baudžiavą – kaip tada sakydavo, „darbus” – į netoli esantį Šnieriškių dvara. Dvaro savininkas buvo ponas Skrickas.

Senelis Kazimieras buvo dvaro sodininkas. Labai greitas, energingas žmogus. Jau ką darydavo – viskas, visas darbas jo rankose žaibo greitumu tirpdavo. O jau kai eida-vo, tai paskui jo žingsnį kitas turédavo bégte bégti, vienu žodžiu, švilpdavo kaip vėjas... Dél to kaimynai senelį pramинé Véjeliu ir dažnai ne pavarde, bet pramanya pravarde šaukdavo.

Senelis yra daug pripasakojęs apie ponų gyvenimą, apie baudžiavą ir baudžiauninkų buitį. Šnieriškių ponas valdė devynis valakus žemės. Ją suartி, suakéti, javus paséti, nupjauti, iškulti turédavo baudžiauninkai. Kuldavo spragailais.

Dvare dirbtį reikédavo ne kasdien, bet tris keturias dienas per savaitę. Na ir prasidédavo! Kūlimo darbai tēsdavosi nuo pat rudens per visą žiemą veik iki pavasario. Kulti pradédavo vidurnaktį, nuo pirmųjų gaidžių, ir kūlę iki auštant, kol dvaro prieavaizdas („urédas”) liepdavo baigtis. Tuo dienos darbas nesibaigdavo. Dieną atsirasdavo daug kitokių darbų. Vyrai būdavo siunčiami į mišką malkų ar rastų kirsti, kiti, prisikrovę vežimus grūdų, važiuodavo į malūną arba į turgų. Seni žmonės iš linų arba kanapių virves, pančius, vadeles vijo. Moterys linus mynė, bruko, šukavo, verpė, audė trintynes, pašukines drobes. Jei linų nebūdavo sėta, tai ir moteris siūsdavo prie vyriškų darbų.

Už visą tą vergišką darbą baudžiauninkai gaudavo grūdų, sumaišytų beveik pusiau su pelais. Žmonės juokaudami sakydavo, kad iš tokių grūdų iškeptai duonai atriekti nereikia né peilio. Paémei pantį, drozei skersai kepalą, ir tas – per pusę. O jau paskui gali iš tos pusės atsilaužti tiek, kiek tau reikia. Girdi, tokia béraliné duona esanti dar sveikesnė, nes gerai iššveicianti skrandj...

Baudžiauninkų apranga – kaip vyrų, taip ir moterų – buvo veik vienoda. Vasarą – trinyciai iš storos pakulinės lininės namie austos medžiagos. Tam tikslui linus išmindavo, išbrukdavo ir geležiniaiš ūpečiai nušukuodavo. Pašukas mot-

rys žiemos vakarais suverpdavo, o pavasario sulaukusios - ausdavo vadinamąjį trintinę (trijų nyčių) medžiagą, kurią paskui rankiniai mintuvais išbrūžkuodavo, kad iškristų užsilikę spalai ir audinys suminkštėtų. Paskui kūdroje pamirkydavo, paglamžydavo rankomis ir galop ištiesdavo pievoje. Saulės atokaitoje medžiaga per savaitę išbaldavo. Tada jau siūdavo trinycius.

Per šienapjūtę ar rugiapjūtę, kai labai šilta, kaip vyrai, taip ir moterys dirbdavo vienmarškiniai, trinycius pasidėję čia pat kur nors ant akmens ar ant šakos pakabinę. Marškiniai buvo iš namie austos lininės drobės.

Kasdieninė avalynė buvo daugiausia vyžos. Vyžas pin-davo iš liepos, karklo ar kitokio medžio karnų, tai yra žievės. Pavasarį, kai medžiai pradeda sprogti, žievė lengvai nusilupa. Žmonės prisiplindavo vyžų visiems metams. Audamiesi vyžomis, kojas apvyniodavo pakuliniais autais, vyžas perrišdavo apivaromis, kurias apsukdavo apie blauzdas kartu su autais. Vyžomis avėjo pjaudami rugius, vasarojų, ardamis ar akédami lauką. Šiaip vasarą daugiausia vaikščiodavo basi, ypač moterys ir vaikai.

Moterys iš pakulinų „knatų” mokėjo vāšu pinti paputes. Jos panašios į vyžas. Avėdavo senesnės moterys, prižiūrėjusios namus.

Vėliau „atėjo į madą” odinės naginės. Jos ilgai neišėjo iš mados ir baudžiavą panaikinus. Odiniai batai baudžiauninkai galėjo avėti tik išeiginėmis dienomis – sekmadieniais ir per metines šventes. Ir tai ne visada. Priklausydavo nuo ponų užgaidų ir norų. Pamatęs baudžiauninką su odiniais batais, ponas sakydavo:

– Tai ką, nori susilyginti su ponija?

Įsitaisės odinius batus, žmogus juos „taupydavo” veik visą gyvenimą. Yra žmonėse net toks posakis:

– Tėvas nesunešiojo batų per dvidešimt metų, o sūnus tuos pačius kaip griausmu papylė per penkerius...

Senelis Kazimieras dar pasakodavo apie kitų dvarų ponų žiaurumus. Labai žiaurus buvęs Griauza Baronas. Sutinkęs jį, baudžiauninkas turėjo lenktis iki žemės ar net atsklaupti, antraip gaudavęs lazdu. Liaudis buvo sukūrusi poną pašiepiantį dainų, anekdotų:

Povilas Veteikis (centre dešinėje) pirmaisiais mokytojavimo metais su Anykščių pradinės mokyklos išleidžiamojo skyriaus mokiniais. 1925 m. birželio 5 d. N. Kopano nuotr.

Griausa Baronas su šviesiausia ponia

Kaip rudas šunelis su juoda čigone.

Narkūnų kaimo gyventojai ilgai bylinėjos su Utenos dvaro ponu dėl ganyklų, vadinančiu servitutais. Tai buvo jau baužiavą pamaikinus. Atjodavęs Laučas, dvaro laukų prižiūrėtojas, su pulku šunų ir vaikydagavęs žmones, kurie čia ganė gyvulius arba rinkosi malkas.

Kartą viduržiemį, smarkiai šalant, buvo itin atkakli kova. Šunys kandžiojo žmones, Laučas daužė bizūnų. Bet, nusėdės nuo arklio, gavo ir pats. Viena kaimietė snieguotais, apšalusiais ūšmalais (darbinės pirštinės) taip tvojo jam per veidą, kad net kraujas iš nosies pasipylė.

Laučas tą moterį padavė į teismą. Neilgai trukus atvaziavo „uriadninkas“ tardyti. Klausia moterį pavardės. Ta drąsiai atréžė:

– Mano pavardė Kelnės, o vardas Nusmuko.

Taip ir buvo užrašyta. Kai atėjo šaukimas į teismą, Narkūnų kaime tokios gyventojos („Kelnės Nusmuko“) neatsirado. Laučas, gavęs ūšmalais per nosj, nieko nepešė.

Utenos dvaro ūkvedys visada vaikščiodavo arba jodinėdavo su pintu šikšniniu bizūnu, žmonių vadinančiu „rapniku“, rankoje, o jį lydėdavo pulkas šunų. Kokia čia buvo veislių įvairovė! Kurtų ir vižilių, mopsų ir taksų, ir dar kitokiu, kurių kilmės net dvaro tarnai nežinojo. Pamatę „komisoriu“ (taip ūkvedij kaimė vadino), žmonės traukdavosi iš kelio arba net

lipdavo į pirmą pasitaikiusj medj. Šunys vis tiek užpuldavo, drabužius suplėšydavo.

Į svečius ar tolimesnę kelionę dvaro ponija važiuodavo karieta. Kinkydavo gražiausius arklius, kuriuos laikė atskiroje „stainioje“, o jiems šerti ir šukuoti buvo paskirtas tam tyčia žmogus. Beje, dvaras turėjo ir šunininką.

Dvaro žemę dirbdavo samdomi darbininkai, vadinamieji „andmarščikai“, gyvenę jiems skirtame name. Vėliau čia įkurdinta senelių prieplauka. Kadangi visas Utenos miestas stovėjo ant Balsevičiaus dvaro žemės, tai dvare padirbėdavo ir miestelėnai. Ponas tai jiems įskaitydavo į „plecavą“ mokesčių už naudojimą žemės sklypelio.

Po Pirmojo pasaulinio karo, Lietuvai pasiskelbus neprieklausoma valstybe ir pradėjus žemės reformą, Utenos dvaro žemė buvo išdalyta Lietuvos kariuomenės savanoriams ir šiaip bežemiams ar mažazemiams. Prie miesto atsirado naujakurių Gedimino kaimas. Dvaro rūmuose įsikūrė „Saulės“ gimnazija. Taip išnyko ir ponija, ir šunija.

Mano Kiménai

Gimtajame Kimėnų kaime, kiek atsimenu iš vaikystės, buvo keturiolika ūkių. Viso kaimo žemė sudarė septynis valakus (126 dešimtinės). Tris su puse dešimtinės užėmė Galašniūrių miškelis, kur augo eglės, ažuolai, uosiai, drebulės.

ŽMONĖS PASAKOJA

Kaimo gyventojai – daugiausia smulkūs ūkininkai. Bet buvo ir du „valakiniai” – Juozapas Kvedaras ir Kasčius (Konstantinas) Žulys. Po pusę valako turėjo keturi Žuliai – Juzokas, Stasius, Antanas ir Pranasius, taip pat Juozapas Šapoka, Antanas Veteikis ir Katinas (vardas jau išnyko iš atminties). Kaime gyveno dar penki Veteikiai: Adomas, Cipras ir Jonas valdė po ketvirtį valako, o Petras ir Feliksas – po tris aštuntadalius.

Didžiažemmai į kitus žiūrėjo iš aukšto, netgi pravardžiuodavo. Pamatė kuri smulkujų ūkininką tvirčiau tvarkantis, sakydavo:

– Matai, matai – ir štie jau pradeda atkusti.

Dažnas žemdirbys stengėsi pralenkti savo kaimyną, laikydavo daugiau gyvulių negu pajėgia ir šerdavo juos prastai. Geras šienas atitekdavo arkliams, avims, na, ir teluukams. Karvės gaudavo daugiausia ruginių šiaudų, o geriausiu atveju – raisto ar balos viksvų.

Taip šeriamos karvės duodavo labai mažai pieno. Pavarai jos būdavo tokios nusilpusios, kad papūtus stipresniams vėjui pargriūdavo ir sunkiai galėjo atsikelti. Tokias vadino „kel-tavomis” (nuo žodžio „kelti”, „pakelti”).

Artėjant metinėms šventėms – Velykoms arba Sekminėms – ūkininkas primindavo šeimininkei, kad „susitaupyti” grietinės sviestui mušti. Rūgusį pieną irgi kaupdavo didesniame inde – reikės sūrį spausti.

Pas „daraktorių”

Vaikystėje visalaik svajojau igyti bent šiek tiek mokslo.

Kimėnų kaimas vaikams pamokyti pasamdė „daraktorių” – tokį Raslaną iš Užulankio vienkiemio. Jis, surinkęs vaikus, moko skaiti iš elementoriaus „ABC”. Rašydavo su grifeliais ant tam skirtų lentelių, kurias tada vadino „doskomis”.

Žiūréjau į tuos vaikus, pavydėdamas jiems mokslo. Vai-kai Raslaną vadino dėde. Jis mokydavo ne vienoj gryčioj, bet kas savaitę vis pas kitą ūkininką. Tų namų šeinininkė ji ir maitindavo, ir nakvynę duodavo. Maistas mokytojui, žinoma, būdavo pagerintas. Laukdami „daraktoriaus”, pasirūpin-davo cukraus, neparduodavo kiaušinių. Šeštadienį ji veždavo į Užulankę, o pirmadienį vėl parsigabendavo – tas ūkininkas, kuriam eilė atėjo. Už visą vaiko mokymą mokėjo du supuse rublio. Pamokos truko nuo lapkričio pradžios iki balan-džio vidurio.

Per pussėšto mėnesio gabesni vaikai pramokdavo šiek tiek skaityti ir truputį rašyti. Buvo ir tokiai, kurie nieko neišmok-davo. Tik tėvams nuostolis – nuplėše drabužius, naują avalynę papylė. Berniukui ar mergaitei pramokus maldaknygę pa-skaityti ar šiaip taip pavardę pasirašyti, tėvai sakydavo:

– Ką gi, jau tu, vaikeli, „gramatnas” (raštingas). Užteks to mokslo.

Daugelis pasitenkindavo mamos pamokomis. Sédėda-ma prie ratelio, verpdama linų kuodelį, „slebizuodavo” su vaiku kokia maldele ar giesmę iš maldaknygés ar „kantič-kos” (giesmyno).

Kaimo „daraktorių” mokyklos būdavo slaptos. I valsčiaus rusišką mokyklą vaikų leisti nenorėdavo, kad rusas mokytojas jų nesurusintų.

Iš pradžių kartojama abécélė – nors ir šimtą kartų, kol išmoksi mintinai ir galësi pažinti raidę spausdintoje knygoje.

Tada prasideda žodžių „slebizavimas” – nuobodžiausias mokslas: jas-a-sa, jal-a-la, sala; jam-a-ma, jal-a-la, mala ir t.t. Tai atsibosdavo ir besimokančiam, ir mokytojui. Slaptujų mo-kyklų mokytojai buvo daugiausia savamoksliai. Samdydavo nemaža rusų kolonistų, mokančių lietuviškai. I juos caro val-džia kitaip žiūrėjo, buvo saugiau.

Spaudos draudimo metais lietuviams bruko ir „graždan-ką” – knygas, rašytas lietuviškai, bet rusiškomis raidėmis. Bet lietuviai tokias naikindavo, dažniausiai sudegindavo pa-kūrė krosnį.

Piemenukas

Mano gimtasis kaimas buvo padalytas į vienkiemius dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą, Lietuvą valdant carui Nikalojui II. Žmonės dar gyveno kaime, nespėj išsikelti trobesių į sa-vo sklypus.

Tą pavasarį pirmą kartą su kitais piemenukais išginiau bandą. Reikėjo būti budriems, nes kiaulės, kur buvę, kur nebuvę, žiūrėk, jau ir šliaužia į vasarojų, rugių arba tiesiai namo. Visi buvome apsiginklavę ilgais botagais. Ilgiausias buvo „usto-vo” (kerdžiaus), kuris „pašventindavo” ne tik karves ar kiau-les, bet ir neklaužadą piemenį. Dėl to niekas nesiskušdavo, bijodami, kad namuose dar priedo diržu negautų.

Pirmą kartą galvijus varyti „panamén”, už kaimo, padėjo tėtė. Paliko mane su kaimyno Juozapuku, o pats nuskubéjo daržo arti. Juozapukas pažiūrėjo į mano botagą, nagines ir pagyrę. Botkotis buvo truputį pamargintas. Paémé, papliauk-šejo: botagas šmaikštus, užteksių visai vasarai.

Priėjo kita piemenė, Agota, vyresnė už mus abu.

– Nesigirk, – sako ji man, – savo botagu. Va mano tai bent! Pažiūrėk, kaip kietai nuvytas. Kai sudrožiu kiaulei per šlaunis, tuo raudonas rumbas iššoksta!

Vienas piemuo – iš visų didžiausias, turbūt ir vyriausias – mokėjo iš medžio sukti dūdeles („zaleikas”). Kai jis groda-vó, visi jaunesnieji klausydavo ir seilę varvindavo – taip jiems atrodė gražu.

Jeigu man atsibosdavo ganyti, tai tėtė arba mama, kel-dami mano nuotaiką, saké paprašysią tą piemenį, kad ir man padarytu „zaleiką” ir dar gražiai numargintų. Kiek jau reikės už darbą – užmokésią. Taip visą vasarą žadėjo, žadėjo, bet viskas pažadais ir nuėjo...

Kitais metais jau nebeteiko ganyti, nes kiekvienas ūkininkas émė rišti gyvulius savajame sklype.

Į vienkiemius

Ūkininkai pradėjo kelti trobesius į savo sklypus, į vien-kiemius. Mums teko žemė, kur nuo seno buvo kaimo sody-bos, sodai, daržai. Tėtė émė derėtis su išsikeliančiais, kad sodus parduotų. Reikia pasakyti, kad Kimėnų sodai bu-vo turtingi – obelys, kriausės, vyšnios, slyvos, visokie vais-krūmiae. Dauguma ūkininkų ir nekirto sodų – vyravo nuomo-nė, kad kirsti vaisinius medžius yra negerai, nuodémė. Taip pasielgė tik vienas didžiažemis.

Sodybietėse liko pilna plytų, kelmu, tvorų liekanų, kuo-lų, žemėje supuvusių medgalių, akmenų, kuriais per ilgus metus buvo grindžiami takai. Kur tik noragą kyšt – vis kas nors užkliaus. Visas tas liekanas reikėjo kastuvaus išvalyti.

Atsiminimų autorius pirmaisiais mokytojavimo metais Anykščiuose. 1925 m. N. Kopano nuotr.

Dauguma ūkininkų plūgais arti émė tik žemę padalijus sklypais, o iki tol réžius įdirbdavo mediniais arkliais (tik su geležiniu noragu).

Keldamiesi į vienkiemius, kiekvienas numaté, kur bus statomos trobos, žinoma, parinkdami patogiausią ir gražiausią vietą, pasirūpino medžių, vaiskrūmių. Kai kurie pirmiausia išsikasé šulinius su mediniais ritiniais ir svirtimis, kad naujoje sodyboje arti būtų vanduo. Išsivežé ir trobesių pamatinius akmenis, nes akmenų Kimenuose nedaug. Kiti jų ieškodavo net už kelių kilometrų.

Daug privargo žmonės, kol įsikūré. Paskui, žinoma, dar reikéjo dirvas išlyginti, kad neliktų ežių, šlaitų, griovių, kurie skyré vieną réžį nuo kito.

Kiménų žemé iki reformos buvo padalyta į tris laukus: rugių, vasarojaus ir pūdymo. Pūdyme iš pat pavasario ganydavo gyvulius. Birželio ménėj, suarus dirvas, gyvuliams pasidarydavo striuka. Tuomet moterys išraudavo visas patvorių piktžoles – kad tik karvuté nebadautų.

Išsikélus į vienkiemius, gyvulių vasaros pasidaré sotenes. Kiekvienas ūkininkas pasisédavo dobilų, mišinio. Atsirado daugiau laisvo laiko – nereikéjo toli trankytis, visi lauko darbai buvo čia pat, prie namų. Ir vaikams lengviau – jau nesekiojo paskui gyvulių bandą nuo pavasario iki rudens.

Trobesius keliant, daugiausia rūpesčio ir darbo turéjo šeimos galva – tétė. Pirmausia perkélé klojimą, paskui tvartą, o galop – gyvenamajį namą.

Pasitaiké labai nederlingi metai. Nauji sklypai buvo blo-gai įdirbtí. Javai neužderéjo. Prisimenu tokį pavasarį, kai nebuvo nei duonos, nei pinigų. Būdavo tokį dieną, kad, išsvirę rūgštynių, turédavome be duonos srébtí, tik sūrio gabalu užsikasdami.

Bet mama, lyg žinodama tokią krizę artejant, dar anksti pavasarį paséjo daug „rasodos” – kopūstų, burokų, griežcių. Daigams kiek paaugus, priovéme ir, sukrovę į luobines aukšles, vežémė į turgų. Kiek buvo džiaugsmo, kai už gautus pinigus galéjome nusipirkti grūdų. Tuoj pat – į malūnā, tuoju pat prasimanya šviežios, kvepiančios duonos.

Teko išgyventi ir daugiau sunkių pavasarių, bet vis dėlt pavykdavo su sava duona šiaip taip sulaukti rugiapijtės. Kas jau pristigo duonos, tuoju skuba kur nors kalnely pjauti, o naktį parsivežę pusvežimį nubloškia... Kodél nakti? Ogi negarbė prieš kaimynus, kad jau duonos pristigai.

Tétė su mama buvo darbštūs ir pajėgūs, bet ir mes, vaki – aš ir dvi jaunesnés seserys – dirbome kiek jégos leido. Kas su kastuvu, kas su laužtuvu arba kapone ardémē gal šimtą metų mintus takus, pamatų liekanas, užgriuvusius šulinius, kad galima būtų arti. Žemę gerai įdirbus, duonos jau nepritrūkdavo.

Liaudies mokyklos „studentai”

Kaime turéjau apie dešimt vienmečių paauglių. Kai kurių jau lanké Utenos miesto pradinę mokyklą, kuri tada vadinosi rusiškai – „narodnoje učilišče”. Mokiniai vadindavo „učenikais”.

Trejus metus lankės pradinę mokyklą, turédavai „išduoti egzaminus”. Tada jau visa apylinké vadina daug pamokytu, „gramatnu” (raštingu) žmogumi. Jeigu reikia kam ką nors parašyti, kokį gautą raštą perskaityti – visi visada kreipiasi į tave.

Kiménų kaime jau buvo keletas jaunų vyru, baigusi pradinę mokyklą. Ir kaip jie gražiai rašé ir skaité! Daug kas gérėjos ir saké, kad tai tik aukšto mokslo žmogus sugeba.

Utenoje buvo ir keturklasė miesto mokykla – „gorodskoje učilišče”. Pradinę mokyklą lanké apsililkę bet kaip, kas ką turi, o čia mokiniai jau buvo uniformuoti. Berniukų uniformos – juodos ar tamsiai mėlynos gelumbės švarkas su blizgančiomis sagomis, uždara apykakle su Baltu „kalnieriu”. Tai žiemą. O vasarą berniukai dėvėjo tamsias palaidines, susijusę platiailiai juodais blizgančiais diržais su geltonomis blizgančiomis sagtimis. Žieminiai apsiaustai buvo panašūs į kariškas milines, tik be antpečių, pasiūti iš juodos ar tamsiai mėlynos gelumbės. Kepurės irgi buvo panašios į kariškas, su žvaigždėmis.

Mergaičių suknelės – iš tamsiai mėlynos medžiagos. Ke-puraitės taip pat žvaigždėtos, tik žvaigždės mažesnės negu berniukų ir prisegtos iš kairės pusės, o ne iš priekio.

Žmonės, pamatę uniformuotus paauglius, juos vadindavo studentais. Iš tikrujų tų laikų kaimo beraščiam žmogui nuo tokio „studento” dvelkdavo kažkuo nepaprastu, ypatingu. Moterélės sakydavo, kad ir kunigas ne daugiau žino už „studentą”, kuris kiekvieną dieną „aukštus mokslus” eina.

ŽMONĖS PASAKOJA

Teko nugirsti dviejų Kimėnų kaimo moterų pokalbjį:

– Žinai, – sako kaimynė kaimynei, – klausiausi, ką studentai taip balsiai skaito. Ogi išgirdau, kad apie vieną poną, kuris pardavęs tiek ir tiek grūdų, tiek ir tiek gyvulių, po kiek už juos gavęs, o pinigus pasidėjės bankan. Sako, reikia suskaičiuoti, kiek tas ponas po metų gaus procentų (palūkanų). Tai, sakyk tu man, argi čia mokslas? O aš maniau, kad tie studentai visą Šventą raštą ant pometės (mintinai) moka ir galėtų pasakyti ne blogesnį pamokslą už mūsų kunigėlį.

– Taigi taigi, – atsiliepia antroji, – kam gi tie visi pirkimai pardavimai ir kokia iš jų nauda. Geriau jau apie žmonių ligas kalbėtų, kaip jas gydyti pasimokyti. Tada nors daktarėliais galėtų būti. Jau taip pas mus maža tų daktarų. Ana, Molėtuose tik Jauniškis, Utenejo Vadapolas, Anykščiuose vėl kažin koks Šreiberis ar Štandaras...

Nors tėtė ir mama buvo nemokyti, bet, matyt, suprato mokslo reikšmę. Dažnai kalbėdavosi, kad nors berniuką – atseit mane – reikėtų pamokyti. Tegu bent „narodnają učiliščią“ išeina ir „egzaminą išduoda“. Galės pats parašyti ir parašytą paskaityti. O apie tolimesnį mokslą tai ne mums galvoti. Mat reikėtų brangiaisiais gelumbiniaisiais drabužiais vilkėti, samdyti butą ir dar už mokslą mokėti. Tos visos išlaidos ne mūsų kišenei.

Mąstydavau: tai kad išsipildytų svajonė! Draugavau su kaimyno Juozapo sūnumi Kaziu, kurį visi vadino Kazioku. Jis jau lankė Utenos pradinę mokyklą. Mokési ir kaimyno Antano sūnūs Petras ir Juozapas. Tas pats Juozapukas, su kuriuo teko ganyti... Jie vaikščiodavo iš namų apie šešis septynis kilometrus.

Kaziokas parodydavo man savo knygas ir sąsiuvinius. Visos knygos buvo rusų kalba. Per pamokas mokytojas kalbėdavęs tik rusiškai. Vos tik Kaziokas grįžta iš pamokų, aš bėgu pas jį ir teiraujuosi, ką tą dieną išmokės, ką rašės.

Pirmo skyriaus elementorius vadinosi „Azbukas“. Tai buvo abécélė su daugeliu paveikslėlių ir trumpais skaitymėliais. Kazys parodė raidyną, pasaké raidžių pavadinimus. Taip gana greit pažinai raiðes ir jau mėgina parašyti ar paskaitytį lengvesnius žodžius, daugumos jų nesuprastamas.

Émiau prašyti tėtės, kad nupirkšt „Azbuką“. Ilgai ruošėsi, bet prisiruošės nupirkto. Knyga buvo nestora, bet plati, kietu tamsiai rudu viršeliu. Auksinės spalvos raidėmis parašyta „Ažbukъ“. Kiek buvo džiaugsmo! Tėtė, paduodamas knygą, pasaké, kad ją reikia saugoti, neplėšyti, nesutepti. Kitais metais aš eisiau į Utenos „kanceliariją“.

Vasara. Mokiniai paleisti atostogų, „ant atpusko“, kaip tada kaime sakydavo. Žuvavome su Kaziu. Palankés upė buvo labai žuvinga. Buvo čia végelių, lydeku, kuoju, ešerių, šapalu. Draugas labai mokėjo rankomis iš urvo ar iš po medžio šaknų ištraukti végelę ar vėžį. Aš turėjau mažą tinkleli.

Kartą į tinklą pakliuvo kažkas stambus. Taip spurdėjo, taip daužesi, kad net pabégėjau tollyn. Dėl visa ko išsilaužiau krūme lazda, kad galėčiau gintis, jei pabaisa pultu. Ir ką gi pamatėm? Ogi į tinklą įkliuves didžiausias šapalas! Žuvis dalijomės burtais. Šapalas atiteko man.

Jau buvo prasidėjės carinės Rusijos ir kaizerinės Vokiečių karas. Mobilizavo ir kelis Kimėnų vyrus. Tik Jonas Šapoka dar spėjo pasprukti į Ameriką. Vokiečius kaime vadino prūsais arba germanais. Sakydavo: kariauja rusai su prūsais. Jau ir anksčiau kaimynai kalbėjo, kad kils „vainos“,

mušis karaliai, šauks vyros „ant vainos“, duos „strelbas“, „šobles“, varys „vajevoči“. O vaikai vaizdavosi, kad karaliai galėtų mušti kitaip. Atsistoja vienas vienoj pusėj ežero, kitas – kitoj ir šaudosi. Nušautasis, aišku, pralaimi karą. Kam tada šaukti į karą vyros? Juk nei prūsai, nei rusai néra susipykė, tai kam juos versti vienas kitą mušti? Jeigu susipykko karaliai, tegu jie tarp savęs ir mušasi. Tokia buvo kaimo pa-augli „filosofija“.

Karas sutrukdė man pradėti mokslą.

Vakaro pasakojimai

Būdavo, rudens ir žiemos vakarais, susėdė prie žibali- nės lempos, o ir prie rūkstančios balanos (karos metais žiba- lo trūko), kaimiečiai pripasakodavo ilgų baisių, kartas ir juokingų istorijų. Kaip kažkada naktį kažką velniai „vedžiojo“, kaip arkliavagiai arklius vogė, kaip kaimynų pirtyse nuogos raganos vanojosi... O tokią istoriją žmonės labai daug mo- kėjo. Ką nors iš savo gyvenimo, ką nors tikro, o ir išgalvoto.

Mūsų namuose pirmasis pasakotis pradėdavo tėtė:

– Kažin kur už Tauragnų buvo susitvėrusi ruskių arkliava- gių „šaika“. Reikėjo labai saugoti arklius, ypač gerus. Saky- davo, kad vagys išvarą arklius net už „granyčios“, Rosijon ar dar kur.

Kas jau turėjo geresnį arkli, tai laikė tvarte, pristatyta kryžmai prie pirkaitės. Tvarto durys iš vidaus užspaudžia- mos stora kartimi. Vagiui jau reikėtų arba duris išlaužti, arba sieną išgriauti. Be to, prie tvarto pririšamas piktas šuo. Turtingesnieji „gaspadoriai“ prie klėties rišo dar vieną šunį. Mat pasitaikydavo, kad ir grūdus iš klėties išplėšia.

Atbėga kartą toks Lauras patį vidunaktį pas kaimyną Ed- vardą ir barbena į duris:

– Advertai, tik nenusigusk. Mūsų ūlyčioj yra razbainykai. Plėšia mūs tvartą, kad net sienos braška. Paimk strielbų ir šauk tan šonan.

Edvardas buvo medžiotojas, turėjo „dubelką“ (dvivamzdį šautuvą). Išėjės laukan, pasiklausė ir dėl visa ko iššovė. Net visa „ūlyčia“ sudrebėjusi. Kaimas pabudo. Vieni šoko iš lovos ir bėgo laukan net neapsivilkė kaip reikiant, kiti tikrino, ar gerai užbrauktos priemenės durys. O tėtė, pasiėmės kirvi, éjo nuo vieno lango prie kito – ar kartais tik nelenda vagis.

Artimesnių kaimynų šunys – Mopsikas, Kliučikas ir Rozbelis – tik sukaukė ir pasislėpė būdose. Kitur, tolėliau šunys tebeskalijo...

Įsidrašino Edvardas su Lauru ir eina žiūréti. Vienas su „strelba“, kitas – su šermukšnine lazda, kurią visada su sa- vim neįodavosi nuo visokių raganų ir „biesų“ apsiginti. Ap- žiūréjo tvarto duris ir sienas. Niekur nieko... Tylu.

Tik staiga kažkas kad émė tvarto duris braškinti!

– Kas čia yr? – sušuko Edvardas. – Dabar tai neišstrūksi! Pasiduok geruoju!

Laurui net blusos apmirė. Atsitokėjės tyliai sako:

– Adverciuk, nešauk, dar gali arkli nušaut.

Taip jie pusę nakties išstovėjo, laukdami pasirodant „raz- bainykų“. Prikišė ausi, įsiklausė. Tik arklys atsiduso, o pas- kui sužvingo. Iėjė jokią vagių nerado, tik duryse išpeštą arklio uodegos ašutų pluoštą. Tai arklys, kasydamasis užpa- kalį į tvarto duris, ir sukelė tokį triukšmą...

Kitą vakarą pas mus vėl susirenka kaimynai. Atėjo eilė

Utenos „Saulės“ gimnazijos mokiniai su mokyklos vadovybe 1919–1920 mokslo metais. Povilas Veteikis – paskutinėje eilėje pirmas iš kairės. Pirmoje eilėje pirmas iš kairės sėdi būsimasis istorikas Adolfas Šapoka. Nuotrauka iš Antano Gasparaičio archyvų.

pasakoti dėdei Petru, tėtės broliui. Jis, siuvėjas, dažnai išvažiuodavo „i žmones“, buvo daug ko prisiklausęs, daug ko girdėjės.

– Triūbakalnio miško pakraštyje stovėjo pakrypusi pirkelė, kurioje gyveno vargšas žmogelis, visų vadinamas Raminka, nors jo tikras vardas buvo Jeronimas. Kam reikėdavo kokį darbą padėti dirbtį, jis visada būdavo prisišaukiamas – malukų kapoti, šakų kirsti. Dėl užmokesčio nesiderėdavo: kas kiek duoda, tiek ir gana. Pinigų nepažinojo. Šeimininkės duodavo padėvėtų apatinį baltinių, klumpių, kokį apdriskusį švarą ar kailiniokus, kurie vos laikydavosi ant pečių. Vienintelis jo darbo įrankis buvo kirvelis. Kam žagarų „kūlai“ sukapos, kam eketę kūdroje iškirs ir, žinoma, vandens virtuvėn prineš, karves pagirdys.

Žiemai prasidedant ūkininkai imdavo penimius bei pus-kiaulius skersti. Tai vienur, tai kitur skrido sviltų kvapas. Vargšui žmogeliui, neturinčiam peniukšlio, net seilė varvėdavo. Žiūrėk, ir siūlo savo paslaugas, nes nori gauti skerstuvį:

– Tai man kad ir kokio nors sukruvinto dūrimo arba šiaip prastesnių šmotelių, – prašydavo.

Šeimininkai jam pasukdavo ir ką geresnio: skerstuvės „švenčiant“ nedera šykščiam būti. Šviežienos paragauti ir artimiausius kaimynus pasikviesdavo.

Vieną rudenį kaimynė Ulijona, jėjusi į trobelę, rado Raminką jau be žado: guli aukštelninkas, žiūri nemirksėdamas į lubas ir nieko nesako. Bandė dar bėgti žvakės, bet buvo jau per vėlu. Šarvojo artimesnieji kaimynai jo paties

tobelėje. Apvilko rasta senų laikų eilute. Gale galvos uždegė žvakę. Vyrai sukalė ir nudažė karstą. Pavakariais ēmė rinktis vyrai, moterys, vaikai. Jie atidavė pagarbą žmogui, neturėjusiam šeimos, artimuju. Vyresnieji pagiedojo keletą šventų giesmių...

Pasakotojas baigdamas pats susijaudino ir apsiverkė.

Kitą vakarą kalba pradėjo dėdė Jonas:

– Tai, ką dabar paseksiu, girdėjau iš savo senelio Andriejaus. Jeigu jis melavo – nepykit, jei ir aš pameluosiu. Mūsų kaime, Narkūnuose, gyveno du kaimynai: Justinas Marčiukas ir Kazys Lukošėnas. Buvo labai susidraugavę. Parduoda turguje pundelį linų ar maišelį grūdų – ir abu traukia par Išrienę, į karčiamą. Daug negerdavę. Pusbutelio užtekdavo.

Važiuoja kartą abu namo, jau linksmi. Naktis šviesi. Mėnesiena. Pati pilnatis. Šala. Tylu. Privažiavę Šilinę, prisiminė, kad prie pat tilto, kur stovi seno žilvičio stuobrys, labai dažnai vaidenasi. Neva šunys pjaunasi, gandras kalena, jautis subaubia... Pasitaiko, kad ir žmogus „vedžioja“ – taip, kad jis neranda savo namų. Ėjusi iš kaimynų senutė. Vos užėjo ant tilto – stuobry subaubės jautis, viršum galvos lyg ir paukščio sparnai suplasnojė... Senutė eina, eina ir vis neprieina namų, net pavargo. Pasirodo, visą laiką suko apie savo pirtį... Prisiminus tokį įvykį, bičiulius apėmė baimė. Tuo labiau, kad toji senutė nuo išgaščio tuo susirgusi ir mirusi.

Justinas su Kaziu užvažiavo ant tilto. Staiga žilvičio stuobry ēmė pjautis šunys. Pasigirdo lyg ir paukščių sparnų ūžėsys. Kazys pajutės, kad kažkas užsėdo jam ant sprando,

ŽMONĖS PASAKOJA

arklio kamanomis pažaboję, švilpdamas nutempé ji į upę ir keletą kartų išmurkdė eketėje. Justinas visa tai matęs. Stai-ga žilvičio stuobry émę skambinti varpai... Netrukus netoli gyvenančio ūkininko diendaržy užgiedeojo gaidys, ir abu biciuliai atsitokéjo.

– Kaip tu neperšalai, murkdomas šaltam vandenyn? – stebėjosi Justinas, bet pamatė visiškai sausą Kazį, ir abu suprato, kad tai buvo tik baisus abiejų sapnas.

Karo negandos

Éjo 1915 metų vasara. Žmonés vaikščiojo nusiminę, apsilausę. Frontas slinko vis artyn. Patrankų gausmas stipréjo. Senesni žmonés, ypač moterys, saké, jog artinasi pasauilio pabaiga, ir liepdavo visiems atsklupus poterius kalbéti, kad Dievas apsaugotų nuo tokios nelaimės.

– Slépkim arklius ir galvijus! – nusprenendé vyrai. – Jeigu ne ruskis, tai germanas gali paimti.

Vyrai, užsédę ant arklių, nujojo Galašniūrių miškan, moterys karves išsivedé į Girelę ir Viešintų miškus. Išidéjo dar po maišą šieno – „gerkléms užkišti”, kad nemaurotų.

Iki pusdienio buvo taip tylu, kad, rodos, jokio karo niekur néra. Vyrai, apsidairę aplinkui, pasikinké arklius ir émę arti pūdymą. Arkliai net sukaito. Paleido juos pietums pasiganti, pagirdé, davé avižų. Kas avizų neturėjo, suraiké po puskepalį duonos, kad po pietų sparčiau plūgą trauktų.

Tik stai-ga iš gretimo Pačkénų kaimo atbèga Emilé Šapokiené ir praneša: nuo Triubakalnio miško atjoja pulkas „vaisko”!

Sujudo, sukruto visi: bëga, slepia, kas ką turi, neša į daržus, tarp žolių, dilgynèn, užkasa į žemę.

Ijojo į kaimą vokiečių kareivai. Nulipo nuo arklių, iéjo į pirmą pasaikausių trobą, bet nieko nerado. Gyventojai pulkavosi aplink Stasius Žulio trobą. Vienas kareivis bandé „susikalbèti” pirštais, bet iš tokios „kalbos” nieko neišéjo. Kitas prabilo pusiau lenkiškai, pusiau vokiškai. Stasiuvienė, išgirdusi žodį „pan”, išsigando:

– Matai, girdi, ką jie sako. Sako – čia ponai gyvena. O gal germanai nekenčia ponų? Ims ir išaudys arba su „štikais” išbadys!

Jaunas kareivis pradéjo kažko prašyti:

– Milch! Milch!

Moterims pasirodė, kad miltų prašo. Ir atnešé – rupiu, ruginių. Tada kareivis sumaurojo kaip karvę. Kaimietès suprato: pieno nori. Atnešé iš indaujos pilną puodynę. O tie vél:

– Brot! Brot!

– Ak, tai jiems mūsų pienas yra „brudas”! Negaus nieko!

Pagaliau duonos vis déltą gavo. O vienas kareivis émę kaimo vyrams dalyti cigarus, bet ne visi dovaną priémé.

Po valandos pasigirdo muzika. Nuo Degulių dvaro žygiao péstininkai. Priešaky – didelis dūdų orkestras. Trenké maršą, kad net žemé po kojomis linko. Pirkių langai émę drebéti. Arkliai, ausis pastatę, prunkšté. Karvés, uodegas kaip lazdas iškélusios, bégó ratu, nelyginant jas pultų glyliai...

Kitą dieną émę važiuoti gurguolés. Gurguolininkai jau blo-giau elgési. Išjojo „medžioti”, ir kiekvienas parsinešé po naminę žasį. Lauko virtuvé pakvipo šviežia žasiena. Kaimo vai-kams, kurie čia pat slampinéjo, net seilé émę varvéti. Išva-žiavo net sudie nepasakę. Tikri kiaulės, anot Stasiuvienės. Ir

kokį šiukšlyną paliko! Tiesa, vaikai rado tai peiliuką, tai šaukštą, tai visą cigarą.

Véi atjojo raiteliai. Vienas šviesiaplaukis sumané pagasdinti vaikus. Atkišo „pikę” su smailiu durtuvu:

– Ruski, ruski, heraus!

Vaikams patiko žirgai – visi béri, trakénų veislés. Balnai naujitélaičiai, gurgžda. Batai nublizginti, pentinai žiba.

Kaimas patyré ne vieną atéjūnų piktadarybę. Pasipila, bùdavo, kaime raitininkai, nuséda nuo arklių – ir po pirkias. Kad iðaugintų gyventojus, išsitraukę brauninga, nušauna pasimaišius vieną kitą šunį. Ir vis vieną ir tą patį burba: duok jiems kiaušinių, lašinių, dešros, sviesto, sūrio, pieno. Tokie dideli jų norai. Bjauriaus buvo vadinamieji juodasermégiai – gurguolininkai, nebejauni vyrai. Grobdavo kas tik jiems palkiūdavo po ranka – ir šieną, ir šiaudus, ir maisto produktus, net gyvulius ir paukščius. Žmonés gyvulius paslėpę séré. Peniukšlius rūsiuose penéjo. Papjovę svilinti vezé į mišką.

Priešintis ir nebandyk. Prisidengdami „rekvizicija karo reikalams”, kareiviai daré ką noréjo. Dažnai „rekvizuodavo” ir rankšluostį, laikrodį, batus ar šiaip kokį vertingesnį daiktą. Ilgai kaimą vargino įvairios duoklés. Žemdirbiai patys turéjo pristatyti į „kreisą” vilnų, linų, kailių ir net kiaulių odą. Atsirado pieninės, kurių vedéjais dirbo fronte sužeisti vokiečių kareiviai. Ūkininkams už pieną neva mokéjo, bet tik vieną kitą markę dél akių.

Kad turétu maisto vietoje, okupantai Utenos dvaro žemę apsodino daržovémis ir kaimiečius varé jų ravéti, kaupti. Prie dirbančių nuolatos stovédavo prieavaizdas vokietis. Kai jis patraukdavo pavésin, žmonés irgi leisdavo sau truputį atsikvépti. Pamatęs tai, prižiūrétojas lékdavo kaip véjas prie darbininkų, net dulkés kilo stulpu. Ne vienam tada kliūdavo bizūnu. Prižiūrétojų žmonés vadino pasiutéliu. Sakydavo: „Saugokités pasiutélio!” Vienas jaunas vyras bandé gintis, tai pasiutélis iþykës noréjo jį raitas sutrypti, tik, laimé, arklys ant žmogaus néjo.

Ir aš mokausi

Rudenui atéjus, pasklido žinia, kad Utenos lietuvių intelligentai stengiasi steigtį kaimuose liaudies mokyklas. Viena jų bùsianti Šnieriškių dvare pas Antaną Araminą. Netrukus „starosta” (seniūnas) Jonas Žulys apjojo savo seniūniją ir suraše mokyklinio amžiaus vaikus.

Vokiečių valdžia daré savo: surašinéjo darbingus asmenis įvairiems karo meto darbams. Į tą sarašą pateko ir ne vienas mokyklinio amžiaus paauglys. Irašé ir mane, nors pagal amžių dar netikau. Gražiai paprašytas ir dar truputį „paglostytas” seniūnas mane vis déltą išbrauké. Džiaugiaus: į darbus neveš. Laukiau, kada prasidés mokslas.

Kai iš Kiménų išsiunté pastotes parvežti iš Utenos mūsų Šnieriškių mokyklai suolų, vyrai irgi važiavo su džiaugsmu. Taip visi lauké tos mokyklos.

Pirmadienio ryta į Šnieriškes rinkosi vaikai iš visos platiuos apylinkés – iš Gimžiškių, Griūčių, Kavynės, Suolelių, Aukštakalnio, Šabaldauskų, Pačkénų, Kiménų, Divoniškio, Užudvarių, Juodžbalių. Koks margumynas! Turtingesniųjų ūkininkų vaikai vilki tuošniai, jų bateliai blizga. Kitų drabužiai nenauji, matyt, net persiūti iš to, ką dëvėjo suaugusieji. Vienas kitas atėjo ir su tévo ar motinos, brolio ar sesers pa-

nešiotu drabužiu. Daugelis avi „medžiokais” – auliniais batais su mediniu padu. Atsirado ir nagnėtų. Iš tokų turtingesnieji šaipydavosi. Mokytojas sudrausdavo: „Visi vienodai nori mokytiš!”

Išgirdę skambant varpelį, ne visi suprato, ką tai reiškia. Tie, kas buvo mokėsi Utenoje, paaiškino: šaukiama į klasę. Negi mokytojas šūkaus.

Mokiniai – daugiau kaip keturiaskėimt. Pilnutėlė klasė, vos tilpo suoluose. Mokytojui jėjus, vieni tuo atsistojo, kiti pasiliko besėdī, nes nežinojo, kaip elgtis.

Mokytojas prabilo lietuviškai. Koks didelis įspūdis! Visi manė, kad jis kalbės rusiškai. Dar buvo gandų, kad mokytišas vokietis – juk dabar vokiečių okupacijos metai.

– Karas netrukus baigsis, – kalbėjo mokytojas. – Kas bus su Lietuva po karo? Ši reikalą pasiryžę spręsti patys lietuvių. Kai Lietuva bus savarankiška, jai reikės daug mokyti žmonių...

Tokia kalba mokinius sujaudino. Apėmė pasididžiavimas: Lietuva svetimiesiems jau nebeprisklausys.

Apie save mokytojas papasakojo tiek: pavardė – Lumbis, vardas – Fulgis. Dvidešimt šešerių metų. Kilęs nuo Daugilių. Baigęs gimnaziją. Mokėsis dvylika metų.

Nemoką skaityti nei rašyti vaikai buvo paskirti į pirmą grupę. Antroji – tie, kas skaito ir truputį rašo. Rapolas Žulys, Alfonsas Černiauskas ir Petras Bražėnas, kurie buvo lankę rusišką Utenos pradinę mokyklą, sudarė trečią grupę.

Atsinešės butelį juodo rašalo, mokytojas įpyle į kiekvieną rašalinę, įtaisyta suoluose. Padalijo po tris plunksnas, plunksnakotį ir pieštuką. Už tai mokėti nereikės. Bet sąsiuvinius turėsią pirkti.

Atsistojo toks Meškuotis ir klausia:

– Ponas učiteliau, aš nežinau, koks daiktas yra sąsiuvinis...

Mokytojas nusišypsojo. Pirmiausia pasakė, kad kreipiantis reikia sakyti ne „učiteliau”, bet „mokytojau”. O sąsiuvinis – tai susiūti popieriaus lapai.

... Antras skyrius rašys diktantą. Mokytojas iš lėto skaito:

– Plieninė plunksna.

„Plenie plkšna” – rašo stovis prie lentos mokinys. Kliaidos taisomos bendrai. O iš „plkšnos” visą pertrauką juokiamasi.

Klasėje rėmuose po stiklu kabot savaitinis pamokų sąrašas. Tatyba, lietuvių kalba, vokiečių kalba, rusų kalba, aritmetika, Lietuvos istorija, geografija, gamtos pažinimas, piešimas. Kažkodėl nebuvovo muzikos ir dainavimo. Iš visų dėstomų dalykų labiausiai patiko lietuvių kalba, aritmetika ir istorija. Lietuvių kalbą mokėmės iš Jono Jablonskio (Rygiškių Jono) gramatikos ir skaitymų knygos. Rašydavome daug diktantų ir atpasakojimų. Aritmetikos kursas buvo: paprastosios ir dešimtainės trupmenos, procenai, promiles, sudėtiniai procentai, rentų skaičiavimas, termininiai indėliai, vekselių matematika, komercijos ataskaitos. Vėliau, stojant į gimnaziją, Šnieriškių mokiniai jau daug ką mokėjo.

Atvažiuodavo mokyklų inspektorius Režaitis – suvokiečiėjės lietuvis nuo Klaipėdos. Jis pasirašydavo „Režat”. Vilkėjo kariška uniforma. Jo lietuvių kalba mokiniams atrodė neįprasta. Pavyzdžiuui, klausdamas, kiek mokinys turi metų, sakydavo:

– Kaip tu esi senas? (Wie alt bist Du?)

Priebalsę „I” tardavo minkštai:

– Aš šnekėjot maldą?

Maldos prieš pamokas tekstas buvo toks: „Teikis atsiūsti, Viešpatie, Šventosios Dvasios dovanų mūsų protui apšviessti ir sielos jėgoms sustiprinti. Palaimink mūsų tévus ir mokytojus, ir tuos, kurie mus veda į gera. Duok mums tvirtumo mokslus gerai išeiti. Per Kristū, mūsų Viešpatį. Amen.”

Šnieriškių mokykloje mokiausi nuo 1915 metų rudens iki 1917 metų birželio. Baigiamuosius egzaminus išlaikė visi mokiniai. Labai gerai mokslą baigė kaip tik neturtingiausi, irodydami, kad mokslui reikia ne turto, bet gabumų ir darbo.

Rugpjūčio pabaigoje sužinojome, kad Utenoje steigama „Saulės” gimnazija. Steigėjai buvo kunigas Vladas Butvila ir Pranas Gineitis. Kunigas, pasibalnojės arkli, kviesti mokinį išjojo Vyžuonų ir Debeikių pusēn. Gineitis, pasisamđes vežiką, išvyko Užpalių kryptimi. Apie steigiamą gimnaziją skelbdavo sekmadieniais bažnyčiose. Kunigai ragino tévus, kad pradinį mokslą baigusius vaikus leistų mokytis toliau. Ketvirtadieniais, turgaus dieną, mieste būdavo išklijuojami skelbimai. Mūsų apylinkėje per rankas éjo laiškas, kviečiantis vaikus į gimnaziją.

Susirinko apie aštuoniasdešimt būsimųjų gimnazistų – ne tik uteniškių. Buvo ir iš Anykščių, Debeikių, Užpalių, Daugailių, Tauragnų, Kuktiškių, Linkmenų, Saldutiškio, Molėtų, Aluntos, Skiemonių, Leliūnų ir net iš tolimo Joniškio valsčiaus.

Per stojamuosius egzaminus rašėme diktantą. Staiga atsiveria klasés durys ir jeina moteris, apsigaubusi didele skara.

– Žiūriu, kur čia mano Janokas. Aš jam raguolio atnešiau, – ir iš po skaros ištraukė „raguolį”, suvyniotą į nelabai švarią drobulę.

„Janokas” nedrįso atsiliepti susigédęs. Vėliau jis buvo geras mokinys.

Šnieriškių mokyklą baigę mokiniai egzaminus išlaikė ir buvo priimti į antrają gimnazijos klasę. Mokytojas Lumbis galėjo mumis didžiuotis.

Parengė Vladas MOTIEJŪNAS

PEOPLE NARRATE

In Kiménai, by the side of
the town of Utena

Povilas VETEIKIS

Povilas Veteikis' (1901–1983), who worked as a teacher in the district of Utena (Eastern Lithuania) for long years of his span, record of his childhood and the years of adolescence, as well as the narrative of his grandfather on the period of serfdom (until 1861) are presented. The „cross-section” of his native village Kiménai of the 20th century (up to the Land Reform and after it) depicted by the author is of great interest. Descriptions of World War I have also been introduced. The years of his schooling have been presented by his picturesque descriptions as well. At the beginning the children of the village of Kiménai were illegally taught by „daraktoriai” (self-taught teachers), who were persecuted by tsarist officials. Later, elementary folk school was founded.

LIETUVOS KULTŪROS MINISTERIJA

LIETUVOS LIAUDIES
KULTŪROS CENTRAS

LIAUDIES KULTŪRA 2001 Nr. 3 (78)

Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų,
kas du mėnesiai

REDAKCIJOS ADRESAS:

Barboros Radvilaitės 8, 2600 Vilnius

VYRIAUSIOJI REDAKTORĖ

Dalia RASTENIENĖ tel. 61 34 12

SKYRIŲ REDAKTORIAI:

Dainius RAZAUSKAS

– bendrieji kultūros klausimai,
mitologija, tel. 61 31 61

Liudvikas GIEDRAITIS – etnologija,
folkloras, etninės veiklos realijos,
tel. 61 31 61

Juozas ŠORYS – etnologija,
tautodailė, etninės veiklos realijos,
tel. 61 31 61

Beatričė RASTENYTĖ – korektoriė,
tel. 61 31 61

Ramūnas VIRKUTIS – fotografas

Maketas Martyno POCIAUS

Reziumė į anglų kalbą vertė
Sigita JURKUVIENĖ

REDAKCIINĖ KOLEGIJA:

Habil. dr. Simas KARALIŪNAS, Lietuvių kalbos
institutas, Antakalnio 6, 2055 Vilnius

Zita KELMICAIKAITĖ, Lietuvos muzikos
akademija, Gedimino pr. 42, 2001 Vilnius

Dr. Ingė LUKŠAITĖ, Lietuvos istorijos institutas,
Kražių 5, 2001 Vilnius

Habil. dr. Nijole LAURINKIENĖ, Lietuvių
literatūros ir tautosakos institutas,
Antakalnio 6, 2055 Vilnius

Juozas MIKUTAVIČIUS, Lietuvos liaudies
kultūros centras, Barboros Radvilaitės 8,
2600 Vilnius

Prof. habil. dr. Vacys MILIUS, Lietuvos istorijos
institutas, Kražių 5, 2001 Vilnius

Dr. Alė POČIULPAITĖ, Lietuvos liaudies
kultūros centras, Barboros Radvilaitės 8,
2600 Vilnius

Dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ, Lietuvos
muzikos akademija, Gedimino pr. 42,
2001 Vilnius

Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus
universitetas, Didlaukio 27, Vilnius

Prof. habil. dr. Angelė VYŠNIAUSKAITĖ,
Antakalnio 83-22, 2040 Vilnius

© „Liaudies kultūra“

Steigimo liudijimas Nr. 152

Pasirašyta spaudai 2001 06 25

Formatas 60x90/8

Rinkta kompiuteriu. 10 sp. I.

Kaina: prenumeratoriams 4,63 Lt.

Pardavimui – sutartinė

Lietuvos liaudies kultūros centras

Barboros Radvilaitės 8, 2600 Vilnius

<http://neris.mii.lt/heritage/lfcc/lfcc.html>

email: lfcc@lfcc.lt

Spausdino UAB „Sapnų Sala“

Moriniškos g. 21, Vilnius

TURINYS:

Vartai į pasaulio centrą. Kalbasi filosofas dr. K. STOŠKUS,
etnomuzikologė V. LIUTKUTĖ, „Liaudies kultūros“
redakcijos darbuotojai D. RASTENIENĖ ir
D. RAZAUSKAS ..... 1 •

MOKSLO DARBAI

Dalė PUODŽIUKIENĖ. Tradicinės architektūros
ponų namų raida XVI–XVII amžiais ..... 8 •

Ramūnas TRIMAKAS. Lietuvos kaimo
vaistininkystės tradicijos XX a. pabaigoje –
XX a. pirmojoje pusėje ..... 18 •

Laura PIŠKINAITĖ-KAZLAUSKIENĖ. Lietuvos
kalinių vyru buitis ir bendarvimo kultūra ..... 28 •

Daiva TAMOŠAITYTĖ.
Universalus rásos sąvokos aspektas ..... 36 •

PARODOS. Aušra KARGAUDIENĖ. Šalia
Petronėlės Gerlikienės gyvybės medžio ..... 41 •

IN MEMORIAM. Vytautas TUMĒNAS.
Laiminti ir laisva ..... 48 •

KNYGOS. Žilvytis ŠAKNYS. Stambiausioji
„Lietuvos valsčių“ knyga – „Žiobiškis“ ..... 49 •

KITOS KULTŪROS. Ispanų raganų tepalai,
nuovirai ir smilkalai ..... 51 •

SKAITYMAI. Dainius RAZAUSKAS. Maginė
pasaulėžiura. Keletas jvadinių užuominų ..... 53 •

ETNINĖS VEIKLOS REALIJOS.

Šiaulių šlamesiai. Kalbasi Šiaulių universiteto dėstytoja

Rūta STANKUVIENĖ, Šiaulių miesto paminklotvarkos
tarnybos vyriausioji specialistė Lidija Joana
PRANIENĖ, kalvis, etnokultūrininkas Albertas
MARTINAITIS ir „Liaudies kultūros“ redakcijos
darbuotojas Liudvikas GIEDRAITIS ..... 64 •

Dalia RASTENIENĖ. Skaitytojai apie „Liaudies kultūrą“ .. 71 •

ŽMONĖS PASAKOJA.
Povilas VETEIKIS. Kimėnuose, palei Utę ..... 72 •

VIRŠELIUOSE: Petronėlė GERLIKIENĖ. Kilimas „Šermukšnis“.

1974 m. Vilna, siuv. 188x147, ČDM E 5191.

Ramūno VIRKUČIO nuotrauka

Petronėlė GERLIKIENĖ. „Beržynėlis“.

Kart., al. 100x81. 1976 m. LvG 556.

Rimantės ROPYTĖS nuotrauka